

СУЧАСНІСТЬ

БЕРЕЗЕНЬ 1973 — Ч. 3 (147)

**Б. БОЙЧУК: ПОДОРОЖ
ПО КОХАННЯХ**

**С. ПОГОРІЛИЙ: СИМВОЛИ
У СКОВОРОДИ**

**В. ПОПОВИЧ: СПОГАД
ПРО СОФІЮ ЗАРИЦЬКУ**

**М. ПРОКОП ПРО В'ЄТНАМ, США
ТА ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ СРСР**

**УКРАЇНСЬКІ СЛАВІСТИ
ТА ПИТАННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА**

**АНОНІМ: ТРАКТАТ
ПРО ПРИВАБЛИВІСТЬ БАТОГА**

"SUCHASNIST" — MAERZ 1973
8 MUENCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андiевська

ГЕРОСТРАТИ

(роман)

Книжка має 500 сторінок. Ціна 7 доларів;
у Німеччині — 25 нім. марок.

Збірка документів про русифікацію на Україні:

**МОЛОДЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
В БОРОТЬБІ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЇ**

Збірка містить «Лист творчої молоді Дніпропетровського»
і три статті з дніпропетровських газет.

Ціна: 1 долар; у Німеччині — 3,50 нім. марок.

Видавництво «Сучасність» з нагоди 100-ліття народження Миколи Скрипника виготовило 2-томове видання, що складається з студії про М. Скрипника (т. I) і добірки його праць головне з національного питання (т. II).

Перший том уже вийшов з друку і надійшов у продаж.
Це студія Івана Кошелівця:

МИКОЛА СКРИПНИК

Книжка на 344 стор. друку, крім нарису діяльності М. Скрипника на тлі української дійсності 1920—30-их років, містить у додатках документи і велику бібліографію.

Ціна: в картоні — 20 н. марок, для США і Канади
— 7 дол., в ін. валютах — рівновартість ціни в дол.
у твердій полотняній оправі — 25 н. марок, 9 дол.

З замовленнями звертатися до видавництва. На гуртові замовлення даємо знижку.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

БЕРЕЗЕНЬ 1973, Ч. 3 (147)

РІК ВИДАННЯ ТРИНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців,
Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний,
Богдан Рубчак, Марта Скорупська, Олег С. Федішин.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в таких північно-американських публікаціях: "Historical Abstracts", "America: History and Life".

Gemaess dem Gesetz ueber die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemaess der Verordnung zur Durchfuehrung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft fuer Auslandsstudien «Sucasnist» e. V.
8 Muenchen 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschaeftsfuehrer und fuer den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebruder Westenhuber
Muenchen 12, Heimeranplatz 4.

ПОДОРОЖ ПО КОХАННЯХ

Богдан Бойчук

1

полем червоніє кров дозріння
де-не-де сивіє жмут
питань

ти по кладці переходиш в осінь
і збираєш залишки
кохань

2

квіти нидіють і розчиняються
на тілі сутінку
бо жовто защемів
пісок весни

овоч звапнює оскомою уста
зажурую жовтнева жовч
зайшла за серце

3

твоя пам'ять це спазми доріг
які пішли в ніде
твоя пам'ять це близни надій
мов крик дітей

тільки часом незримі стежки
вели туди
де розлиті між днями жінки
і їх сліди

всі дороги вели до тебе
а ти вела в ніде
беручи мене по дорозі
не даючи себе

все коріння бажань вросло
в жіноче дно ріки
всі дороги були тобою
ти не була ніким

5

коли ти пив жіночі очі
всякаючи у їхнє тіло
тепло змивало темні ночі
по тобі щастя прощеміло

пройшло лишаючи навіки
відчаю незагойну яму
щоб ти шукав в жінках потіхи
що питимуть тебе в нестямі

6

мене усе життя освічували
білі жіночі руки
довгим волоссям заманювали
в ложа уявної злуки

минали дні й жінки з коливаннями
і на кінці буття
радо для них ще розкраяв би
овоч нового життя

7

плями уст осідали на шкіру
виїдали тебе з роду в рід
плями рук прилипали до тіла
і тягнули поближче землі

затікали усмішки й жадання
в яму пам'яті мов ручаї
щоб ятріли минулі кохання
недолюблені не твої

8

ти розкидав себе рокам
і з дня на день ставав відсутнім
ти роздавав себе жінкам
і відсилав дітей в майбутнє

і залишалася одна
ілюзія життя у роді
немов отруйна рідина
у рині стравоходу

9

твое життя подерте на кусні
любови й зради
твое життя покрите слідами
гіркої знади

за кожную темну ніч проникання
в жіноче тіло
твое нутро втискалося в себе
і порожніло

за кожную тінь облудного щастя
за кожную звабу
платиш роками сумніву й болю
платиш до гробу

10

ти стояв розхитаний сумнівом
в непевній рині
обвивав виноградом погляду
жіночі тині

6

і приймав заокругленість тіла
як повноту
і приймав як завершеність білу
їх достоту

а тепер ти стоїш на вітрі
крізь промитий
на сивіючій зламій віку
пережитий

11

ти збирав роками дівочість
щоб стати спомином
ти шукав любови по ночах
щоб стати спомином

проникав між стулені ноги
щоб стати спомином
і роздав себе по дорогах
не ставши спомином

бо жінки що несли твої спомини
теж відходили
довжиною доріг заломані
повідходили

12

ковтаючи пісок життя
і захлинаючися вітром
ховаючися у біле почуття
п'ючи жіноче тіло
вмиваючися водою уст
всякаючи в дівочі довгі коси
і в пестоці тонких чутливих рук
в глибокі стегна у п'янливі ночі
не порятуєшся ніколи і ніким
бо ти

призначений

повільно

відійти

лютий - серпень, 1972.

САМОТНЕ МІСЦЕ ПІД СОНЦЕМ

Марта Тарнавська

Сьогодні засідання комісії. Я так і бачу їх у задимленому кабінеті Арнолда. Мекдоналд, мов прокурор, із портфелем випханим актами. Бородатий хлопчисько Голдман, з велетенським жовтим блокнотом. І, очевидно, Лічвуд. Він має факти всі в голові, а тому узброєний тільки файкою. Хто там ще у цій комісії? Річардсон, бібліотекар. В нього моя секретна зброя: бібліографічний рапорт. Ну і, звичайно, два представники студентства. Авжеж. Престижний університет Френклина належить до поступовіших. Студенти мають чималий голос в управлінні. В цій комісії, щоправда, голос їх тільки дорадчий. Право голосувати та вирішувати покищо їм не належить. Це, мабуть, мені на користь. Я так і чую, як представник студентів авторитетно стверджує: "Професор Драгомановіч не вживає Сократівського методу. Його лекції - це майже суцільний монолог. Крім того, в нього дуже помітний східньо-європейський акцент - слідувати за його викладами нелегко." Арнолд, здається, - прихильна мені людина. Проте власна його совість та уряд декана правничого факультету зобов'язують. Об'єктивна оцінка всіх "за" і "проти" мусить взяти верх над суб'єктивними критеріями. Якщо не насправді, то принаймні про людське око. Мекдоналд атакуватиме дошкульніше від студентів. І не так особисто. "Радомір Драгомановіч - гарна людина, і ми хотіли б, щоб він залишився між нами. Та нам треба мати на увазі в першу чергу добро університету й студентів. Дотепер на викладачів курсу порівняльного права ми завжди запрошували професорів-гостей. Цікавіше, коли такий предмет викладає кожного семестра якась нова особистість. Пригадуєте Вігмора з Оксфорду, що був тут п'ять років тому? Або Батіфоля із Сорбони? Радо теж вперше приїхав до нас, як професор-гість. Кожний з них вчить по-своєму і вносить щось нове, індивідуальне. Коли надати "tenure"* Драгомановічу, тоді він - і тільки він - викладатиме порівняльне право. Ми не маємо досить фондів на катедру порівняльного права, а крім того запрошувати ще й професорів-гостей. Зрештою, що тоді робитиме Радо? Якби він ще був інтернаціоналістом, спеціалістом, скажімо, від Європейського Ринку або Об'єднаних Націй на ці курси постійне запотребування, і зацікавлення між студентами велике. Але Радо

---

* Після пробного періоду - прийняття на постійну працю.

руками й ногами відмахується від міжнародного права. - Це не моя спеціальність! - Ну, а що ж таке - його спеціальність? Карний процес країн європейського континенту? Він міг би вчити ще евентуально римського права, чи історії цивільного права взагалі, але на що здалася нашим студентам ця екзотика? Програма і так уже виповнена по береги. Наші випускники ідуть у жорстокий реальний світ: їм треба знати про контракти, податкову систему, корпорації, про подружжя і розвід, федеральну та стейтову адміністрацію, судочинство - з цього вони хліб їстимуть. Всі ці порівняльні курси роблять враження у каталозі, але чи вони необхідні? Чи, щоб бути добрим водопровідником, потрібно знати, як працювали римські акведукти?"

Так от реаліст Мекдоналд, людина, що стоїть твердо обома ногами на землі, може перерішити мою долю. Як відмовлять "tenure" - що тоді? Шукати іншої праці? Університет Френкліна належить до найкращих - напевно довелося б прийняти щонебудь у якійсь менш престижевій школі. Та й таких багато немає. Якщо тут беруть під сумнів вартість порівняльного курсу, то що говорити про малі школи в середніх стейтах, на півдні, чи на заході? Не багато з них пропонує щонебудь із компаративістики. Довелося б хіба таки й справді стати "інтернаціоналістом" - проти власної волі, та й взагалі запродати душу. В якій іншій школі можна було б присвятитися так всеціло науковій роботі, яка ще інша школа може поставити до диспозиції таку багатющу бібліотеку? Працювати десь на глухій провінції, без бібліотеки, і не в своїй спеціальності - це те саме, що взагалі покинути академічний світ. Та для мене і такого виходу немає. Адвокатської канцелярії не відкрию - не приймуть цивіліста до американської палати адвокатів. В державну адміністрацію теж не піду - я ж тут чужинець.

Гай, гай. Що сказала б Соня, якби знала, що я часом зовсім серйозно думаю про Загреб. Як-не-як, це моя - альма матер, їй я багато завдячую. І я там був *primus inter pares** між колегами юридичного факультету. І перші мої праці - від докторської дисертації починаючи народжувались і росли, мов гриби, у теплому підсонні Загребу. Далекий рідний світик. Студенти сотнями приходили на виклади, не тільки правники, але навіть часом медики й філологи. Вони й не чули ніколи про якийсь Сократівський метод, вони жадібно ловили кожне слово. А як приємно було викладати рідною мовою! І порівняльний курс там це не була екзотика. Це був контакт з далеким світом, міст до Заходу.

Коханий старий Загреб. Кожна вуличка знайома ще з дитинства. Ще стоїть будинок біля єзуїтського костьола на Зеленій вулиці, куди мама повела вперше свого найменшого до народної школи. Десь, мабуть, років із сорок тому. Душан уже йшов тоді до гімназії, але Бранко -

---

* Перший між рівними (лат.)

третьокласник - перебирав роллю опікуна. Щодня верталися додому разом. Старшував наді мною. А я - бунтувався. Приносив додому жаби і розрізував їх, розкладаючи частини на столику. А я не хотів бути асистентом. Вчора прийшов від нього лист - теплий, дружній, стурбований. "З нас трьох", - пише Бранко, - "єдиний, хто справді вибрав вільну професію - це я." Бранко - лікар. Він практикує на селі. "Живу з народом", - каже. Він має повну незалежність. Колись було ми всі три вважали себе членами вільних професій. Сьогодні це звучить, як іронія. Бранко турбується моїм непевним майбутнім. Але найбільше його болить успіх Душана. - "Наш лавреат відпокутує гріхи батька. Саме появився новий його роман з часів війни. Прикро читати. Все чорно-білі контрасти. Не роман, а пропагандивний памфлет. Успіх у пресі має колосальний. Більший, як маршалава біографія." - Востаннє ми були втрьох на похороні матері. Душан - немов зовсім чужа людина. Замкнутий у собі, формальний, із неширою усмішкою. Душан Драго. Чи знає він, що й мене часом студенти по-фаміліярно називають: "професор Драго". Американці люблять скорочення. Стільки в нас із Душаном спільного. Цікаво, чи відоме це ім'я моїм колегам, що в комісії? Біографія маршала була навіть перекладена на англійську мову. Були рецензії в книжковому огляді "Нью-Йорк Таймс"-у. Може й знають. Душан Драго - зірка югославської літератури. Соцреалістичної югославської літератури. Молодий Голдман, знаю, цікавиться літературними справами. Він взагалі ерудит: крім диплому "доктора юріс", є ще в нього докторат з політичних наук. Він дещо знає - може і забагато. - "Драгомановіч? - Це прізвище мені звідкись знайоме... Чекайте, чекайте... Якийсь Драгомановіч був членом хорватського уряду, того за німців, знаєте? Може, ваш якийсь родич?" - "Так, батько." - "Ах, то ви певно теж хорватський націоналіст?" Політичні мої погляди не тожожні з батьковими. Але, чи ж не люблю я свою батьківщину? Чи ж не бажаю добра своєму народові? Голдман втягнув мене було у довгу дискусію, доказуючи, що націоналізм пережиток дев'ятнадцятого століття. В час супранациональних з'єднань бути націоналістом - справжній анахронізм. Ми дискутували при вині, в професорському клубі, моїм найсильнішим аргументом була Африка, і хоч ми палко сперечалися, бородатий Голдман мені сподобався. Ми не переконали тоді один одного, але я не вірю, щоб ця молода людина могла на засіданні комісії заявити: "Радомір Драгомановіч фашист."

Гай, гай. Між американцями я маю репутацію націоналіста, а між своїми... Бідна моя Сонічка, скільки вона має зі мною клопоту. - "Пані Драгомановіч, ми мусимо відкликати наше запрошення. Ваш виступ на святі незалежності, що його влаштовує хорватська колонія, не зможе відбутися. Ваш чоловік - федераліст. Як він посмів виступити з доповіддю та доводити недоцільність негайного відділення Хорватії від Югославії? Або це інтерв'ю в американській пресі. Ви читали, як він назвав наших хорватських героїв, що викрали літак із пасажирами і наказали везти себе до Швеції? Терористами! Тобто, розумієте, злочинцями! Ви бачили заголовок у "Вечірньому бюлетені"? - "Професор університету Френклина

осуджує терористичні акти хорватських націоналістів.” Бідна Сонічка. Вона так дуже хотіла виступити знову перед своєю аудиторією. Їй бракує контакту з рідним народом. Але втрата була не тільки Соніна. Другої такої примабалерини між хорватською еміграцією немає. І в неї був спеціально підготовлений для свята танок власної хореографії - символічне зображення змагань до самотності, до себевияву. Члени управи хорватського комітету тепер навіть на вулиці з Соєюю не вітаються. А мене то й просто не закримічують. Та коли б тільки нас. “Шлях до державности” накинувся лайкою навіть на спортовий хорватський клуб, де відбулася пам’ятна моя доповідь. “Як посміла наша патріотична організація дати приміщення для такого виступу? Це шкідлива, підризна, ворожа робота. Тим більше, що було так багато публіки. І чому ця публіка не ходить так численно на патріотичні імпрези? Чого вона раптом посунула на доповідь Драгомановіча? Драгомановіч пропагує ворожі погляди. Це - непевна людина, можливо йому “промили мозок” після того, як партизани вбили його батька - нашого славної пам’яті пана міністра. Про святі справи нашої великої боротьби не може бути жодної дискусії. Ми в стані перманентної війни з ворогом. Радомір Драгомановіч зрадив світлі батькові ідеали. Таких людей треба викласти, викинути поза рамці нашого суспільства. Драгомановіч - для нас не хорват, він просто собі югослав’янин. А крім того, він - комуніст. Адже ж Душан Драго - його рідний брат. Читали?” Не виступатиме Сонічка перед хорватами. Не перед цими стоп’ятдесятьвідсотковими патріотами з комітету. Образилася. “Як ви уявляєте собі ріст і майбутнє суспільства без вільної думки, без дискусії?” піднесено сказала їм у телефон. - “Чи можуть у такому суспільстві творити великі мистці, великі мислителі? - Якщо ваш ідеал - одностайність думки забезпечена суспільним терором, то навіщо було вам виходити на еміграцію?” Не танцюватиме Соня для хорватів. Не буде більше захоплених вигуків рідною мовою, як колись у великому театрі Загребу. Чи зможе моя балерина процвітати без рідного ґрунту? Недавно, після “Лебединого озера”, за куліси прийшли якісь молоді люди. - “Чи це правда, що ви - хорватка, як написано в рецензії? Які ми горді на вас. Підпишіть нам програмку - по-нашому, щоб ми знали, що і наші вміють завойовувати великий мистецький світ.” Для Соні це було вартісніше, як найбільш похвальна рецензія. “Ви приносите нам ще більше славу, як солісти із Загребу!”

Загреб. Чи могли б ми повернутись туди? Пише Бранко: “Я знайшов своє місце під сонцем тут на своїй землі, серед свого народу. Всев свій труд, усе своє знання віддаю нашим людям. Чи знаєш, яка сатисфакція, коли врятуєш життя дитині, коли зупиниш епідемію на селі? Не легко здобути вдячність і пошану цього нашого північного ще, недовірливого люду.” Бранко - людина прагматична. Він живе з дня на день, ставить чоло реальності. Людське життя - найбільша для нього вартість, саме біологічне життя. Підносити це життя до якихось інтелектуальних висот, ставити філософські питання, що для них немає відповідей - не його справа. Бранко знайшов своє місце під сонцем на провінції, серед

хорватських селян, куди ледве-ледве доходить цивілізація. Йому це середовище вистачає. Він не тужить за Загребом - він може жити без університету, без бібліотек, без балету, без театру. А я? Де моє місце під сонцем? - Коханий старий Загреб. Тут ми вперше зустрілися з Сонею, тут вперше, мов каштани над рікою, розцвіло наше буйне кохання. Скільки наводився я вулицями, що вели від університету до театру! Тут появилися на світ мої перші книги - єдині наші діти. Було захоплення, було признання, була слава. Звідсіль виїздив я на конгреси - до Упсали, до Мюнхену, до Мадриду. І повертаючись, приємною була свідомість, що ти тут вдома. Але після конгресів щось неначе перемінилося. А вже коли побув один рік у Сорбоні - Соня й досі захоплена Парижем! - після того, як вперше як науковець-гість закуштував ліберального американського духу - тоді, вернувшись, раптом відчув, що Загреб - задушлива провінція. А зокрема коли почався політичний натиск. "Професор Драгомановіч безкритично пропагує ліберальні, буржуазні концепції." Це значило багато. Це була не собі просто критична думка колеги-науковця, це була політична пересторога. А тоді ще настала ця фальшива зрадлива весна. "Одна ластівка не робить весни", каже пословиця. Студенти підняли рух за поширення автономії для Хорватії, і тоді мої проєкти процедуральних змін у кодексі підняли як гасло за оборону людських прав. Весну розгромили. Старими випробуваними методами. Зміни в партійному апараті. Каяття. Нагінка в пресі. Арешти. І вплив нових людей із центру. - "Ви хорвати - щасливі," - сказав було мені Голдман. Ваш розгром - у рукавичках, така собі палатна революція. Маєте щастя, що Загреб - це не Будапешт, і не Прага." Справді. Неблагонадійному Радоміру Драгомановічу дозволили прийняти професуру на американському університеті і виїхати. Югославія - не Росія.

А що далі? Комісія винесе рекомендації і тоді останнє слово матиме адміністрація, тобто провост і президент. Але насправді - це тільки формальність. Майже не трапляється, щоб адміністрація вирішувала проти волі департаменту. Вся надія на Лічвуда. Вперше ми зустрілися з ним на конгресі в Упсалі. - "Ваші пропозиції реформи карного процесу - дуже цікаві", сказав він мені тоді. - "Оце шукання синтези між соціалістичним і американським правом - це справді нова ідея." А ось оце недавно, зовсім недавно, в час спільного обіду, Лічвуд напів жартом звернувся до наших колег: "Чи знаєте? Ідеї нашого Драгомановіча незабаром уже перестануть бути чистою теорією. Славетний Касен інкорпорував їх у свій проєкт процесуального кодексу для Етіопії. Незабаром етіопців уже судитимуть за законами нашого Радоміра!" Лічвуд знає, очевидно, і німецьку і французьку мови. Він слідкував за дискусією німця Єшека із французом Давідом, що її викликала моя стаття в журналі порівняльного права. Він читав, мабуть, і всі рецензії на мої книги, що їх так ретельно вибирав Річардсон. Бібліотекар може не говоритиме так колоритно, як Лічвуд, але сотня сухих позицій на п'яти сторінках моєї бібліографії може сказати більше, як неодна красномовна промова. Жаль, що так мало колег володіють чужими мовами. Але і тих

два десятки англомовних моїх публікацій повинні зробити враження. Принаймні на Арнолда. Він сам же недавно говорив на зборах сенату: "Не іронізуймо собі із засади "Publish or perish".* Університет це не тільки заклад для навчання молоді. Це кузня нових ідей, лябораторія нової думки. Це - мозок і совість нації. Замало бути тільки вчителем старих завчених істин. Треба шукати нових шляхів до правди, відкривати нові світи." Мекдоналда це напевно не переконає. "Всі оці теоретики, що ніколи не заступали клієнта в суді, чого корисного вони можуть навчити наших студентів? Наша справа виховувати адвокатів, а не опрацьовувати теорію побудови справедливих суспільств. Утопії належать до літератури, евентуально ще до соціології. А наша ділянка - право." Та він може бути ще дошкульнішим. - "Ви знаєте, панове, цивілісти з погордою ставляться до нашого англо-саксонського права. Вони вважають, що наша тисячолітня традиція - це просто цілинна земля накопичених судових прецедентів, що ждуть свого упорядника-кодифікатора. Щось таке, як римське право перед Юстиніаном. Чи не хоче Драгомановіч бути нашим Месією?" Сарказм - небезпечна, вбивча зброя. Чи піде Мекдоналд на таке? Чи справді хоче припечатати мою долю? Цивіліст у цьому департаменті - один у полі воїн. Чужинець. Людина з іншого світу. А крім того, небезпечний конкурент. Заздрість успіху теж певно гратиме якусь роль. Мекдоналд публікує мало - він напевно применшуватиме важливість моєї наукової продукції. А як голосуватимуть Арнолд, Голдман, Річардсон? Засідання комісії незабаром, мабуть, закінчиться. Завтра знатиму.

Загреб. Чи могли б ми повернутись туди? Пише Бранко: "Я знайшов своє місце під сонцем тут на своїй землі, серед свого народу. Ввесь свій труд, усе своє знання віддаю нашим людям. Чи знаєш, яка сатисфакція, коли врятуєш життя дитині, коли зупиниш епідемію на селі? Не легко здобути вдячність і пошана цього нашого півтемного ще, недовірливого люду." Бранко - людина прагматична. Він живе з дня на день, ставить чоло реальності. Людське життя - найбільша для нього вартість, саме біологічне життя. Підносити це життя до якихось інтелектуальних висот, ставити філософські питання, що для них немає відповідей - не його справа. Бранко знайшов своє місце під сонцем на провінції, серед хорватських селян, куди ледве-ледве доходить цивілізація. Йому це середовище вистачає. Він не тужить за Загребом - він може жити без університету, без бібліотек, без балету, без театру. А я? Де моє місце під сонцем? - Коханий старий Загреб. Тут ми вперше зустрілися з Соєюю, тут вперше, мов каштани над рікою, розвільо наше буйне кохання. Скільки находився я вулицями, що вели від університету до театру! Тут появились на світ мої перші книги - єдині наші діти. Було захоплення, було признання, була слава. Звідсіль виїздив я на конгреси - до Упсали, до Мюнхену, до Мадриду. І повертаючись, приємною була свідомість, що ти тут вдома. Але після конгресів щось неначе перемінилося. А вже коли

* Публікуй, або пропадай.

побув один рік у Сорбоні - Соня й досі захоплена Парижем! - після того, як вперше як науковець-гість закуштував ліберального американського духу - тоді, вернувшись, раптом відчув, що Загреб - задушлива провінція. А зокрема коли почався політичний натиск. "Професор Драгомановіч безкритично пропagaє ліберальні, буржуазні концепції." Це значило багато. Це була не собі просто критична думка колеги-науковця, це була політична пересторога. А тоді ще настала ця фальшива зрадлива весна. "Одна ластівка не робить весни", каже пословиця. Студенти підняли рух за поширення автономії для Хорватії, і тоді мої проєкти процедуральних змін у кодексі підняли як гасло за оборону людських прав. Весну розгромили. Старими випробуваними методами. Зміни в партійному апараті. Каяття. Нагінка в пресі. Арешти. І вплив нових людей із центру. - "Ви хорвати - шасливі," - сказав було мені Голдман. Ваш розгром - у рукавичках, така собі палатна революція. Маєте щастя, що Загреб - це не Будапешт, і не Прага." Справді. Неблагонадійному Радоміру Драгомановічу дозволили прийняти професуру на американському університеті і виїхати. Югославія - не Росія.

А що далі? Комісія винесе рекомендації і тоді останнє слово матиме адміністрація, тобто провост і президент. Але насправді - це тільки формальність. Майже не трапляється, щоб адміністрація вирішувала проти волі департаменту. Вся надія на Лічвуда. Вперше ми зустрілися з ним на конгресі в Упсалі. - "Ваші пропозиції реформи карного процесу - дуже цікаві", сказав він мені тоді. - "Оце шукання синтези між соціалістичним і американським правом - це справді нова ідея." А ось оце недавно, зовсім недавно, в час спільного обіду, Лічвуд напів жартом звернувся до наших колег: "Чи знаєте? Ідеї нашого Драгомановіча незабаром уже перестануть бути чистою теорією. Славетний Касен інкорпорував їх у свій проєкт процесуального кодексу для Етіопії. Незабаром етіопців уже судитимуть за законами нашого Радоміра!" Лічвуд знає, очевидно, і німецьку і французьку мови. Він слідував за дискусією німця Єшека із французом Давідом, що її викликала моя стаття в журналі порівняльного права. Він читав, мабуть, і всі рецензії на мої книги, що їх так ретельно вибирав Річардсон. Бібліотекар може не говоритиме так колоритно, як Лічвуд, але сотня сухих позицій на п'яти сторінках моєї бібліографії може сказати більше, як неодна красномовна промова. Жаль, що так мало колег володіють чужими мовами. Але і тих два десятки англійських моїх публікацій повинні зробити враження. Принаймні на Арнолда. Він сам же недавно говорив на зборах сенату: "Не іронізуйте собі із засади "Publish or perish".*) Університет це не тільки заклад для навчання молоді. Це кузня нових ідей, лабораторія нової думки. Це - мозок і совість нації. Замало бути тільки вчителем старих завчених істин. Треба шукати нових шляхів до правди, відкривати нові світи." Мекдоналда це належно не переконає. "Всі оці теоретики, що ніколи не заступали клієнта в суді, чого корисного вони можуть навчити наших студентів? Наша справа виховувати адвокатів, а не опрацьовувати теорію побудови справедливих суспільств. Утопії належать до літератури,

евентуально ще до соціології. А наша ділянка - право." Та він може бути ще дошкульнішим. - "Ви знаєте, панове, цивілісти з погордою ставляться до нашого англо-саксонського права. Вони вважають, що наша тисячолітня традиція - це просто цілинна земля накопичених судових прецедентів, що ждуть свого упорядника-кодифікатора. Щось таке, як римське право перед Юстиніаном. Чи не схоче Драгомановіч бути нашим Месією?" Сарказм - небезпечна, вбивча зброя. Чи піде Мекдоналд на таке? Чи справді схоче припечатати мою долю? Цивіліст у цьому департаменті - один у полі воїн. Чужинець. Людина з іншого світу. А крім того, небезпечний конкурент. Задрість успіху теж певно гратиме якусь роль. Мекдоналд публікує мало - він напевно применшуватиме важливість моєї наукової продукції. А як голосуватимуть Арнолд, Голдман, Річардсон? Засідання комісії незабаром, мабуть, закінчиться. Завтра знатиму.

ІЗ НОВИХ ПОЕЗІЙ

Ірина Макарик

КАТАКОМБИ

Була тиша померлих століть
хоронена плісню і мурами,
була тиша мовчазних мучеників
відділена філігранними маками
від живих душ.
Була тиша - свята, смертельно-спокійна.

Гроби відкрито, тасмниці зраджено,
тиша зронена.
Отець в чорній беретці
провадить гурт овець,
а на їх питання
живий порох святих
відповідає - тишиною.

АПОЛЛО

Корінням червоного вогню
впустилася срібна нитка
в яругу всесвіту.
Заграва жевріла в імлі небес.
Крутим шляхом ракета встромила
крижаний ніс у темряву,
в світ безсловної мови
блимання планети до планети.
Місячна путь розсипалася кометами
й астероїдами
в срібliste миготіння секунди.
Спочивши в крузі луни, залунали
людські голоси хвилями світла і простору.

I

Шматок зблідлого місяця
 наліплений на замшово-чорному небі
 зазирає з-поза тенетів дерев.
 Смоги сивих хмар сунуться
 черепашим темпом
 і замотуються в лісі хмародерів.

II

Ніч - безсонна, довга ніч.
 Коли ж моя барка знайде притулок
 від мозкожерних слів?
 Коли фантазія сна своїми хвилями
 магічно обвине
 мої замучені очі?
 Коли прилив спочинку
 лагідно залле людську пам'ять?
 Ніч - безсонна, довга ніч,
 впала тягарем на мої зіниці
 і хитро моргає на відпругу сна.

НАША ДОБА

Тонемо в тенетах заскорузлости,
 Жевріємо в жадобі жирного життя,
 Кволіємо перед крутими ярами.
 Нам мариться пломінь пориву,
 Нам звада й зваба в закутку сховались,
 а пітьма заливає нас
 пилом покірности.

ПРИСТРАСТЬ

Це мене ведуть до того пекла -
 табір людоджерців -
 скорчі мозку: Дахав.
 Це я дивлюся на великий гриб -
 моя Гірошімо -

це я дивлюся на безглуздя галокосту,
на рани твоїх нелюдських сиріт.

Це мене закопують
в кістяну землю
Бабиного Яру.

Це я голодом засліплена
роздираю свою подобу.

Це мене вивозять на Сибір
за красоту чистої думки.

Це я без братів
за братів сумую.

це я, бездітна,
за своїх дітей страждаю.

СИМВОЛИ У СКОРОВОДИ

Семен Погорілий

XVII-XVIII сторіччя - доба українського барокко. Григорій Сковорода - остання і найвидатніша постать цього золотого періоду в історії української літератури.

Якраз у другій половині XVIII сторіччя, в час столочення української землі, переслідування козацької старшини й опору з її боку та повільного згасання нашого вогнища культури - Київської Могилянсько-Мазепинської Академії, виявився геній Сковороди, його багатогранні обдарування, а також енциклопедична ерудиція. Він залишив позаду західноєвропейську філософську думку (просвіченість, раціоналізм).

Але, наш філософ був завеликим для своєї епохи (він випередив її на кілька століть). І в цьому розумінні український світ також не цілком спіймав Сковороду. До того ж, на зламі XVII-XIX сторіч в українській літературі сталась не лише зміна стилю (барокко-романтизм), а й мовна революція. Тому Сковорода майже відразу був відсунений у тінь віків і в великій мірі забутий.

Найголовніші постаті романтизму (напр., П. Куліш) не зрозуміли ні способу мислення, ні засобів вислову Сковороди. Символіку його творчості сприймали літерально, а його українсько-слов'янську мову - русифікаторською. Зокрема, філософські праці в короткім часі припечатали тавром постаріння, незрозумілості, дивацтва та мертвечини. Куліш писав:

В промові д і л о м був мудрець,
В промові с л о в о м - мертвий мрець.
...тільки вчена миш читає
В нас письменна Сковороди.

(Твори Пантелеймона Куліша, т. 2, Львів, 1909, с. 322)

Сковороду наново відкрили: Багалій, Ерн, а найбільше Чижевський. А тим часом, він назавжди залишився духовною віссю української культури. Його значення все зростає і недалекий той час, коли наш філософ заслужено стоятиме у першому ряді найвизначніших мислителів світу.

Проте, Сковорода для величезної більшості українців ще й тепер є

загадкою. Шлях до її розв'язання - в історичній оцінці філософа-письменника, в семантичному (а не літеральному) сприйманні його творчості, в правильному розумінні символічного мислення та мистецьких засобів зображення світу, його різних натур, Божої Істини, людини, зокрема української.

Погляньмо на символи Сквороди.

Джерелом символіки Сквороди була Біблія, мудреці давнього Єгипту, Греції, Риму, отці Церкви (патристика), містики середньовіччя і новітніх часів та наука Київської Могілянсько-Мазепинської Академії. На ґрунті згаданого, Скворода творив своє цілком оригінальне вчення символів, науку української Правди-Істини.

Цілком слушно Д. Чижевський у своїх різних працях стверджує, що у нашого мислителя все вжито та витлумачено символічно: поняття, усі історичні (або подані як історичні) події, дати Біблії, всі вияви буття, всі явища світу (живе й мертво) та культури. Будь-що з видимого є образом, тілом, тлінню.

Символіка у Сквороди подана графічно (емблеми-малюнки), а найбільш письмово (слово). Малюнків було багато. Значна кількість з них являлась складовою частиною рукопису "Алфавит или Буквар Мира" та інших праць. На превеликий жаль, вони не видані і навіть не описані.

Лише трикутник Пітагора був технічно добре надрукований В. Бонч-Бруєвичем. Трикутник - одне: трійця Божа; коло, що в ньому вміщений трикутник - фігура вічності, її коловороту; око в трикутнику - Боже око. Разом - це символ Божої Зіниці.

Словом красного письменства в творах Сквороди подано безконечну кількість символів, що чекають свого коментатора. Лише частину з них науково інтерпретував Д. Чижевський.

Скворода пише, що:

Старовинні мудреці мали свою особливу мову, вони свої мислі подавали образами, ніби словами. Образи ті були фігурами небесних і земних творінь, напр., сонце означало істину. Кільце або змій, звитий у кільце, - вічність... Голуб-соромливість. ("Кольцо" у виданні Бонч-Бруєвича, с. 268).

Отже, так зображене фігурами творінь невидиме ставало видимим.

Григорій Савич подає таке визначення емблеми та символа: "Образ, що заховає в собі таємницю, називався по-грецькому емблема": напр., сніп трави з написом - всяке тіло трава. "А коли таких фігур скласти разом дві або три... тоді це називалося символом" ("Кольцо" у виданні Бонч-Бруєвича, с. 269). Приклади: а. Згаданий трикутник Пітагора - Трійця; б. Коло - символ вічності; в. Око в трикутнику. Разом це буде символ - Божа

Істина-Зіниця. Другий приклад: а. Сонце; б. Слон з піднятим хоботом. Разом - символ вітання сходячого сонця.

У давніх єгиптян символічне письмо - одна із форм гієрогліфічного письма. У них:

Символічне письмо... висловлює думки через порівняння при допомозі певних загадок (енігматично). Так вони роблять коло, щоб визначити сонце, серповитий знак, щоб визначити місяць. (Д. Чижевський, Філософія Сквороди, с. 30).

І Скворода робить такі висновки про символи: а. "Слово, ім'я, знак... термін - тлінні ворота, що ведуть до нетління джерела" (Верблюд і Олень, 20-та байка). б. "Не велика потреба знати, від чого це слово родилось... а в тому лише сила, щоб знати, що через те ім'я означається?" ("Разговор о душевном мире" у виданні Бонч-Брусвича, с. 216). Отже, це говорить, що філософ надавав символів, його "силі" вирішальне значення.

Підставою символів Сквороди є його вчення, постулат: єдиний світ - дві *натури*: видима і невидима. Видима - це творіння ("тварь") тлінне, що його значення підрядне, нижче. Невидима (Бог) - божественна натура, головна: Істина, що творить, змінює "тварь", надаючи їй належної форми.

На potwierдження цього наводимо слова філософа-письменника:

Увесь світ складається з двох *натур*, одна видима, а друга - невидима. Видима натура називається творінням ("тварь"), невидима - Богом. Ця невидима натура або Бог проймає та утримує все творіння; Він завжди є та завжди буде. ("Наркисс" у виданні Бонч-Брусевича, с. 100)

Як же пізнати цю невидиму Натуру-Бога, Істину? Яким способом висловити, унаглядити це пізнання, якою мовою? Скворода подає лише один шлях - спосіб символізації, віри або "повчання вічності" (слова Сквороди). Інакше: сам напрошується висновок - уже те, що Скворода визначає єдиний світ у двох натурах, видимій (підлеглій) і невидимій (домінуючій), логічно веде до зображення символами Невидимої Натури, до символічної інтерпретації згаданого світу.

Видимий світ - прекрасний і гармонійний храм премудрого Бога:

Суть же три мыры. Первый есть всеобщий и мыр обительный, где все рожденное обитает. Сей... - великий мыр. Други, два суть частныи и малыи мыры. Первый мікрокозм: сиречь - мырік, мирок или человек. Второй Мыр символічний, сиречь Библия. ("Потоп Зміин" у виданні Бонч-Брусевича, с. 496).

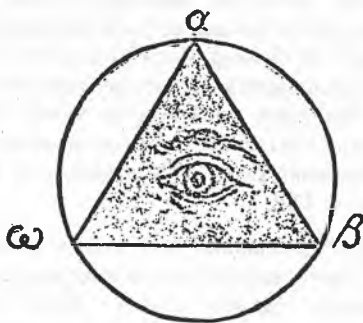
Філософ ставить у центрі системи свого вчення людину (антропологія). Він навчає людину найперше пізнати себе, своє

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ОДИН ІЗ ЙОГО СИМВОЛІВ.

Знімок

ІЗ ЗВОРОТУ 21 СТОРІНКИ РУКОПИСУ Г. С. СКОВОРОДИ
„ПОТОП ЗМІИН“
(1791 РОКУ).

*Аще кто с
Питагора раскусил Фигурный Триугол: образующий Исти-
ну: Той видят: яко в немъ 3. 2. и 1. снъ Тожде.*

Аще кто с Пивагорови раскусил Фигур-
ный Триугол: образующий Истину: Той видят: яко в немъ
3. 2. и 1. есть Тожде.

1. Емблемат трикутника Пітагора — Божа Трійця.
2. Коло — фігура КОЛОВОРТУ в світі.
3. Око — всевидище Боже Око.

Разом — символ:

Б О Ж А З І Н И Ц Я.

покликання - пізнати Бога в собі. Знайти свою міру і при її допомозі змірювати (і пізнавати) світ. Паралелізм людини і Біблії з великим світом також веде до символіки.

Істина не кожному відкривається відразу у своїй повноті. Мудрецем вона виявлялась ще в давню-давню сивину:

Істина їхньому гострому зорові не здала бовваніла (мерещилась), як простакуватим розумам, а ясно, як у свічаді, виявлялась і вони, забачивши добре живий її образ, уподобили її різним тлінним фігурам. Ніякі барви не передають краси троянди, лілеї, нарциса так яскраво, як у них велично зображує невидиму Божу Істину, тїнь небесних і земних образів. Звідци народилася hieroglyphica, emblemata, Symbola, таїнства, притчі, байки, подобици, приказки... (Сковорода, передмова до "Байок Харківських").

"Фігури", "символ" - тлінне лушпиння Правди. Вони - лише "торбинки для золота та лушпиння Зерна Божого".

Символ-монумент; символ-кумир.

Сфінкс у старовинних єгиптян був символом - монументом: в ньому було приховане світло-істина: "пізнай себе". "Нашадки їх були не такі. Однялась од них глава мудрости, занепала частина богочитання; залишилися лише прикраси ("художества") з фізичними зачаруваннями й забобонами". ("Алфавит или Буквар Мира") у виданні Бонч-Бруєвича, с. 320). Монумент, що був наповнений світлом, перетворився в кумира, ідола (ліхтаря без світла). Він лише прикрашував вулиці. Неначе джерело перетворилося в калюжу. "Так і всі богословські таємниці перетворилися в смішні видумки й забобонні казки". ("Алфавит или Буквар Мира" у виданні Бонч-Бруєвича, с. 320).

Те ж саме сталося і в стародавній Греції. Коли в Атенах не стало таких мудреців, як Сократ, "тоді джерело, що напуває сад суспільства, стало забрудженим і набитим стадами свиней. Вони були зборищами філософських мавп, що окрім кумедної маски (розумій філософську опанчу та бороду), ніякої істотности від істинної мудрости не мали". Велика кількість тоді "там була наіменована ослив мулами, а мулів лошаками". ("Алфавит или Буквар Мира" у виданні Бонч-Бруєвича, с. 332).

Все це разом було, за виразом Ерна, історичним затемненням, псуванням символу, перетворенням його з монументу в кумира-ідола, занепадом символічного мислення і пізнання світу.

Природа в усіх своїх формах - високе письмо Бога до людей, це "перша Божа спроба писати символами" (Гердер). Біблія - те саме письмо, але літерне, символічне про Божу Істину.

Божественний Початок у різні сторіччя і різні народи зображували фігурами, монументами. Але простакуватість,

бачачи вирізьблені або намальовані в почесних місцях фігури й не вникнувши в тайнотворене ними богочитання, ухватила за нікчемну запону (сень") образів і загрузла в ній. ("Израилскій Змії" у виданні Бонч-Бруевича, с. 369).

Тим часом, "символ, що відкриває мислі істину, освітлює мисль як живим поглядом самої Істини, і мисль сама стає живим оком, яке бачить друге, прекрасне весвітнє Око" (В. Ерн, *Г. С. Сковорода*, с. 227).

Сковорода відновив первісне, повноцінне значення символу-монумента, застосувавши його в усій своїй творчості, зокрема в інтерпретації Біблії. У цьому полягає величезна заслуга Сковороди. Вона майже дорівнює в і д к р и т т ю.

Багатозначність символів мислителя-письменника дає можливість перетлумачення його (фіктивна конкретизація). Але, вивчати й інтерпретувати Сковороду треба лише на підставі законів його творчості, семантично, за способом ним застосованої с и м в о л і к и. Розмовляти з філософом-поетом необхідно категоріями мислення (антитетика) і поетики барокового стилю другої половини XVIII сторіччя.

Сказане філософом про Біблію можна п о в н і с т ю віднести і до його власної творчості. У Святому Письмі "найостанніший голосок або слівце дише символом чи залежить від нього" ("Кольцо" у виданні Бонч-Бруевича, с. 299).

Зазначене відноситься рішуче до всіх творів Сковороди: філософських, епістолярних, байок, "Саду Божественних Пісень, що виріс із зерен Священного Письма", графічних зображень (Пітагорова Істина, Божий водограй нерівної всім рівности), перекладів і т. п.

Символіка Сковороди робить легким читання та розуміння його творів. Вона у великій мірі компенсує для сучасного читача відносну мовну й стилеву (барокко) трудність XVIII сторіччя. Лише треба трохи привикнути до Сковороди, здружитися з ним, з його семантикою.

Сліпе заперечення (П. Куліш, Г. Данилевський), зубоскальство невігласа (А. Белий), глум і варварство (В. Крестовський), або різні спроби примітивного перетлумачення Сковороди шляхом виривання речень чи фраз із тексту, модернізації термінів філософа (матерія, натура та ін.) і мистецьких засобів, не зрушує з місця вивчення його творчості. Воно є ознакою безсилля збагнути й сприйняти антитетику, символіку мислителя-мистця.

Сковорода створив свою оригінальну естетику символів-монументів, яка може стати підґрунтям оновлення поетики, образної системи сучасної літератури, зокрема української.

Отже, символ понад усе: тільки опанувавши символіку Сковороди, можна буде сказати, перефразувавши відомий вираз філософа, що ми таки спіймали його.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Д. Чижевський, *Філософія Сковороди*. Варшава, 1934.
2. *Собрание сочинений Г. С. Сковороды*. С. - Петербургъ, 1912.
(Видання Бонч-Бруевича).
3. Г. В. Сковорода, *Басни Харьковскія*, Москва, 1837.
4. Д. Чижевський, "Про деякі джерела символіки Гр. Сковороди".
Праці Укр. Високого Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова у Празі, Науковий Зб. т. 2. Прага, 1932, с. 1 (405) - 19 (423).
5. В. Эрнь, *Г. С. Сковорода*. Москва, 1912.
6. Григорій Сковорода. *Твори в двох томах*. Київ, 1961.

ВКЛОНЯЮЧИСЬ ДОБРІЙ І ЗАСЛУЖЕНІЙ СЛАВІ ВОЛОДИМИРА БЛАВАЦЬКОГО

Микола Шлемкевич

В січні 1973 року сповнилося двадцять років з дня смерти видатного діяча української сцени - мистця й режисера сл. п. Володимира Блавацького. Для вшанування його пам'яті друкуємо слово філософа й публіциста сл. п. Миколи Шлемкевича, що було виголошене на відкриття пам'ятника Володимирові Блавацькому на Українському Католицькому Цвинтарі на Факс Чейзі у Філядельфії, 1957 року, й досі не опубліковане. - Редакція.

Життя коротке, та безмежне мистецтво. Цю з давніх часів відому правду доповняє український поет:- Життя коротке, та безмежне мистецтво і незглибиме творче ремесло. Що зразу, бачиться, тобі було

*Лиш от'яніння, забава, ошука,
Те в необнятий розмір уросло,
Всю душу, мрії всі твої вісцало,
Всі сили забира, і ще говорить: мало!
І перед плодом власної уяви
Стоїш, мов перед-божеством яким.*

І тому божеству, тому плодові власної уяви, тій візії віддаєш всі мислі, почування, пориви, все життя. Це доля і недоля, це щастя і страждання кожного справжнього мистця. Перед ним стоїть мрія, візія, далека царівна уява, а в собі він чує невблаганний наказ призначення: - втілити ту візію, налити її кров'ю власного серця, дати їй незалежне від себе, об'єктивне існування.

Поет виконує те призначення своїм мистецьким словом. Маляр своїми кольоровими, музика звуковими композиціями. Різьбар живими формами, вичарованими з мармуру чи бронзи. Театральний мистець, мистець-актор поєднує в своїй творчості всі ті засоби вияву: - і слово-мисль, і слово-звук, і кольоритність декорації і архітектурну побудову сцени, а форму заковану в мармурі чи бронзі заступає своїм власним фізичним існуванням, тілесною з'явою на сцені.

Так кожний мистець живе подвійним життям, у двох світах. Один світ це той, що його називаємо нашим, звичайним, нормальним світом. І другий для нас світ примар і мрій тільки, для нього звичайно світ першої

Володимир Блавацький

дійсності і бажань. Тож, коли зустрічаємо в житті мистця, і його очі починають усміхатися нам, чи коли він пильно прислухається до наших слів, коли віддає нам цвіти своєї любови, чи покидає нас - пам'ятаймо: - мистець живе в двох світах. Усміхаючись нам, чи прислухаючись до нас - може він крізь нашу з'яву, крізь наші слова шукав і бачив якісь натяки, якісь мотиви для здійснення і втілення своєї мрії-царівни. Може в любові до нас, він тільки передчував щастя остаточного здійснення, щастя, що майже недоступне для справжнього мистця.

Так оце приближаючись до нас і віддаляючись від нас, проходив повз нас стежками нашого життя справжній мистець Володимир Блавацький. Сьогодні стоїмо на краю тих стежок, під пам'ятником здвигненим йому, тут, де є кінець мандрівки і спочинок з дороги. Тож поклоняючись тому монументові, поклонімся тій вірності мистця, його мрії, його мистецькому призначенню, з якими він проходив той шлях від юних днів до останніх годин.

Всі ми родимось із деякими мистецькими нахилами. Треба тільки приглянутись до душі дитини: - це ж можливість усіх можливостей. Треба стежити за дитячими забавами: - скільки в них бажання трансформації, трансфігурації, скільки удавання, пози, скільки мистецтва, театральности.

*Сцена з вистави "Народний Малахій" Миколи Куліша
в театрі В. Блавацького в Західній Німеччині*

Дитина хоче бути то героєм, лицарем, то розбишакою, то попелюшкою, то принцесою з казки. Душа дитини - це можливість усіх можливостей. Та суворе життя перекреслює одну можливість за однією, обриває їх, як дівчина, що ворожить, обриває білі пелюстки маргаритки: - любить-не любить, любить - не любить, любить і в кінці залишається нам тільки одна пелюстка, і байдуже любимо чи не любимо ту єдину отверту для нас можливість, ту єдину залишену нам дорогу життя, йдемо нею, щоб не провалитись у боротьбі за існування. І таке покалічене, звужене зубожене життя називаємо нашим нормальним життям нормальної людини. Та, на щастя, залишаються ще свідки душевного багатства людини, яке проривалось колись вільно в дитячих забавах, залишаються мистці і мистецтво, які підводять високо вгору лямпаду свідомості і дозволяють нам проглянути таємні душевні комори з їх самоцвітами і темними долинами, забутими в боротьбі за існування. Дозволяють нам заглянути в душу інших людей, проглянути цілий космос душ, вчуватися у них, переселюючись в них. Мистець, а за ним ми, переживаємо те, що - як кажуть вірування східних релігій - доступне людині по смерті: - метасихозу, переселення душ.

У Володимира Блавацького те бажання переселення - трансформації стало справжньою пристрастю. І цій пристрасті завдячуємо, що разом із ним і за ним могли ми раз відчувати і вчуватися у душу наївного дядька із п'єси побутового репертуару, то знову в душу поважного, суворого селянина Стефаниківських оповідань. Ми могли за ним і разом з ним

занурюватись у погідний настрій опери, щоб незабаром вглибитись у трагічну душу роздерту сумнівами і суперечностями Шекспірового "Гамлета". Ми могли з ним і за ним підводитись до божественних висот і чистоти Христа в "Голготі" Лужницького, то знову спускатись у дебри, в темні яскині чорної розпуки Юди в "На полі крови" Лесі Українки. У Володимира Блавацького та жадова метапсихози була пристрастю. І вона заводила його до того, чим докоряли йому критики: - він іноді вибирав невідповідні для себе ролі: - на сцені (ролю наївного дядька) і в житті (ролю громадського діяча чи політика). Але мусимо розуміти, що тій пристрасті, що приводила його до помилок, завдячуємо і його найкращі креації: - Христа і Юду, Стаканчика і Гамлета. --- Я був не я, лиш мрія, сон, навколо дзвонні згуки. І п'їтьми творчої хитон. І благовісні руки. Прокинувся я, і я вже ти - - - . В кожній новій ролі Блавацький прокидався новим "ти" і вводив нас у нове "ти", розширяючи наш внутрішній світ, кажучи - за словами Шевченка - дивитись на світ душею - - - .

Це зміст мистецького шляху Володимира Блавацького. Сьогодні стоїмо на краю того шляху, під оцим монументом, що виріс там, де кінець мандрівки і спочинок в його дорозі. Тож, покланяючись тому пам'ятникові, поклонімся тій пристрасті, з якою виконував він своє мистецьке призначення.

Мистецький шлях Блавацького не йшов рівними і м'якими доріжками по розквітлх луках. Він пройшов крізь трагічні для українського життя 20-30-40 роки. І на тих страшних вертепах українського життя Блавацький заслужив собі, здобув те, чого може не здобув би тільки мистецтвом. Він тут здобув примирення і признання, коли не любов, навіть тих, що не завжди погоджувались із його мистецькою і чи життєвою поставою. При своєму таланті і при якійсь упертості в тому напрямі, Блавацький правдоподібно міг би був улаштуватись на якійсь чужій сцені і спокійно віддатись мистецтву для мистецтва. Але про нього можна сказати те, що так гарно висловила поетеса скитальства: - І хай мені у сні горять шоночі, далекі очі, наче зорі сині, я навіть не шукатиму ті очі, бо знайду їх лиш там, на Україні --- . Тільки в Україні, на українській сцені шукав Блавацький своєї далекої царівни-краси. Що це значило, можуть відчуті тільки найближчі супутники його мистецьких мандрівок, можуть відчуті і зрозуміти це тільки ті, що з співчуттям і розумінням стежили за його боротьбою за українського духа. Треба тільки пригадати собі те страшне тупе духове безгоміння провінційних галицьких містечок, ту іржаву нудьгу їх тісного життя. І оце з'являлись Ви і розцвіла весна. Це здійснилось те, про що пишеться в поезії: - розпускались шарлатними гронами яснї квіти весінні. Справді Ваші відвідини вміли час зупинити, і вернути нам (диво невидане!) полум'яні квіти!

20 років . Ті мандри стоять тепер перед нами вже не як спомин, але як символічний образ. Болотняною дорогою котиться мала валка: - кілька селянських підвод. Це не цигани, це трупа Блавацького в бою за духа. Тут Блавацький створив креацію, на тій сцені життя, якої йому не довелося

створити на сцені: - Дон Кіхота в найшляхетнішому розумінні, до смерті закоханого в свою мистецьку красу-Дульчінею, якій вірно служив і якої шукав ціле життя.

Є щось символічне в цілому мистецькому розвитку Блавацького. У Родена є знаменита композиція: - Кентавриця. Людська частина тієї дивної з'яви, вхопившись гранітного стовпа, хоче вийти, вирватись із тваринної основи, що спиняє її лет. Це символ етнографічної маси, що хоче стати повновартісною нацією в політиці і духові. Це символ українського духа і його боротьби в 19-20 ст. Історія українського театру це тільки один аспект тієї боротьби. Блавацький вплетений у ту боротьбу кентавриці. Його репертуар від побутових п'єс аж до Шекспіра - це намагання вийти з статичності побутового існування на верхи духа світу. З того погляду символічне значення має його коротке перебування в Східній Україні, його - що так скажемо - студійні роки у Курбаса. З цього погляду символічне значення має його найвищий режисерсько-організаційний подвиг: - театр ЗАГРАВА в 30-их роках.

"Батурин" Богдана Левицького в постанові Володимира Блавацького на сцені Оперного Театру у Львові

І так само символічне значення може мати останній акорд його творчості. З якою тугою і заздрістю дивились ми всі на ті палати, що поставали в наших не наших містах і в яких плекалась чужа культура окупанта. І оце на початку 40-х років одна з найкращих палат: - Львівський театр - відкрила Вам свої брами. Там заблиснув талант Блавацького в достойних умовах. Заблиснув на такий короткий час, щоб знову почати нову мандрівку скитальськими бездоріжжями.

Сьогодні стоїмо на краю цієї мандрівки, під цим монументом, що означає кінець мандрівки і спочинок з дороги. Але і він той пам'ятник має тільки символічне значення. Він є знаком-символом того нерукотворного пам'ятника, що його збудував собі Володимир Блавацький в Ваших серцях, найближчі йому люди життя і творчості, серед Вас, його духової родини, і цей пам'ятник є символом того нерукотворного пам'ятника, що його збудував Блавацький в пам'яті нас усіх, що нам приносив він духову розраду і піднесення в часи найсумніші нашої історії. Так недавно стояли Ви, стояло українське суспільство над свіжою розритою могилою Володимира Блавацького. Тоді свіжий біль з приводу великої втрати не давав нам виразно бачити суть обряду, він піддавав нам слова про вічне прощання з Володимиром Блавацьким. Та тепер, коли час, найкращий лікар, притишив перше схвилювання і згоїв гостру рану, ми бачимо суть нашого нинішнього обряду: - це не прощання з Володимиром Блавацьким, це прийшли ми вклонитись його пам'ятникові на привітання на даліше, на довге, на вічне життя в нашій пам'яті, в пам'яті українського народу. Ми прийшли привітати В. Блавацького з його входом у славі до історії українського театру, української культури взагалі. Ми прийшли вклонитись тому, чий спів, чия творчість була запахущим миром в пиру нашого життя, але що сам він не зазнав багато розкоші на тому пирі, як і личило тому, хто був семпер тіро, вічним воїном українського духа. Ми прийшли, вклоняючись цьому монументові, вклонитись добрій і заслуженій славі великого українського мистця - Володимира Блавацького.

СПОГАД ПРО СОФІЮ ЗАРИЦЬКУ

Володимир Попович

З усіх знайомих мистців особа малярки Софії Зарицької-Омельченко мені особливіше близька, а то з двох причин: поперше тому, що вона родом з Перемишля, отже моя близька землячка /а перемишляни є відомі зі земляцької солідарності/, а подруге тому, що її більший образ "Дівчата" - темпера з 1950 року - був першим твором, який я взагалі купив і від нього саме почалася моя збірка українського мистецтва. Досьогодні цей образ є в центрі колекції і так, як він подобався мені, коли я його побачив вперше, так і досі він не перестає мене захоплювати - в ньому виявлено стільки тепла й ніжності, що він немов би ogrівав і опромінював нашу хату.

Софію Зарицьку побачив я перший раз 8 квітня 1953 року в Шеневєр.

На початку 1953 року прочитав я в паризькому тижневику "Українець у Франції" вістку про те, що малярка знаходиться в критичному матеріальному становищі і я тоді вирішив відвідати її при найближчій поїзді до Парижу.

Не маючи її адреси, звернувся я в Парижі до редакції "Українець", але редактори полінувалися дати мені точну адресу малярки, збувши мене туманною інформацією: "Поїдете до Шеневєр і там у першим-ліпшим кафе вам скажуть, де живе пані Зарицька."

В Шеневєр (Chennevieres sur Magne) 11 кілометрів на схід від Парижу, над рікою Марною довго находився я від кафе до кафе й щойно аж у громадському уряді довідався, де живе наша малярка /хоч у Франції урядам не вільно давати адрес чужим людям!/: "Підіте стежкою вниз наліво й побачите високі тополі, а між ними дерев'яну хатку. Там живе пані Омельченко".

За кілька хвилин я був під високими старезними тополями, серед яких було видно жовті дошки якоїсь незакінченої будови, а в тіні тополь та інших дерев ховалася маленька хатина - дерев'яний барак. Навколо хати густо росли різні дерева й кущі неначе в лісі. Огорожа була з живоплоту, якого ніхто вже давно не обтинав, ані не порядкував, огорожа виглядала ніби на непрохідну, але місцями були в ній великі діри. Стара, дерев'яна фіртка була замкнена ланцюгом на колодку. Я задзвонив дзвінком, що висів над фірткою. Вибіг рудий пес і загавкав на мене, а за хвилину появилася перед фірткою тендітна жіноча постать у темному одязі.

Я представився і сказав, що цікавлюся мистецтвом та бажав би побачити шось з її творчости, про яку чув, але досі не доводилося мені побачити її образів.

Зарицька прийняла мене чемно й спокійно, завела до хати й показала мені кілька картин, які мала під рукою. Були це монотипії і акварелі. Потім витягнула течку з графічними працями її покійного чоловіка Петра Омельченка, але при цьому зазначила, що твори її чоловіка не є на продаж.

Коли я запитався, чи вона не має більше творів, відповіла, що давніші її праці знаходяться на стриху другої, незакінченої хати, але вона боїться туди іти, бо драбина поламана. Я виліз обережно по драбині на стрих і першу річ, яку я там побачив, це був, прибитий одним цвяхом до стіни, більший образ "Дівчата", який мені зразу подобався своїм стилем, кольорами, а передовсім своїм своєрідним ліричним і таємничим настроєм. На стриху побачив я грубі звої широкіх аркушів паперу - шкідці Зарицької до великих фресок чи інших настінних композицій, нарисовані в Празі в роках 1925-1928 під час студій в Академії Мистецтв. Під вікном на столі лежали книжки та різні папери П. Омельченка, його кілька образів /пригадую собі кілька портретів намальованих на дошці, між ними два портрети дружини/, та дошки ліноритів з 1930-их років. Шиби у вікні були побиті і все, що знаходилося на стриху, припорошувалося, а коли падав дощ - промокало і було вже в напівзнищеному стані. Сухими залишилися лише звої паперу-рисунок, бо лежали найдалі від вікна.

Цей вигляд стриху навів на мене сумні думки, бо я побачив, як марно пропадає творчість наших мистців на еміграції через брак власних музеїв чи архівів.

Зарицька була ще під враженням смерті чоловіка, який помер рік тому на рака легенів. Він довго слабував і ця недуга зруйнувала їх матеріально доценту. Тепер малярка була дуже розгублена, бо в практичному житті вона була цілком незарадна, а ще до того боялася, щоб і сама не захворіла. Досі вона займалася виключно малярством - а все решта її наче б то не цікавило і не обходило - ні хата, ні городні вона сама і тому хата виглядала так, як би там давно ніхто не жив.

Я їй сказав, що образ "Дівчата" мені дуже подобався і я хотів би його купити. Це признання справило їй виразну приємність і вона радо погодилася продати мені картину і то навіть досить дешево /якраз на мої спроможності, бо тоді я шойно скінчив студії і починав працювати/. Зарицька скрутила образ в рульон, перев'язала його якоюсь соломинкою і так я вернувся зі Шеневр до Парижу.

Тому, що хата Зарицької згоріла в 1972 році, а мало хто з наших людей її бачив, варто хоч коротенько її описати, тим більше, що фотографії з неї нема, бо через гушавину дерев і кущів, які закривали з усіх боків хату, фотографії не можна було зробити.

"Автопортрет" (1937)

Хата була маленька з односклилим дахом, а перед хатою була ніби галерія, ніби ганок. Було дві малі кімнати, вікна з матовими шибками. Ці темні вікна і тінь дерев навколо хати пропускали до кімнат мало світла. Лише в першій кімнаті, яка правила за робітню, була ясно і то лише по полудні у соняшні дні, коли сонце освічувало широке вікно. В робітні не було мольберта, його функцію сповняла тяжка дошка /розміром приблизно 1 x 2 метри/, або двері, до яких можна було прикріпити

шпильками папір, або полотно до малювання. Ця дошка забирала у тісній кімнаті багато місця і щоб пройти через кімнату, треба було цю дошку складати під стіну. Майже половину кімнати займали паперові пакети й картони, в яких зберігалися рисунки й естампи Омельченка, образи Зарицької, різні книжки і старі журнали. На цьому складі були картони з "приватною колекцією мистецтва" Зарицької, якої не хотіла продавати, бо в ній держала свої найкращі твори з періоду 1930- 1950-тих років. Було там яких 50-80 невеликих малюнків, переважно монотипії на папері, олії на папері і на полотні, гваші, акварелі і рисунки - всі дуже гарні в кольорах, кожний твір мав свою окрему кольористичну гаму з напричуд добре згармонізованими тонами.

Під стіною, напроти входу, були зложені більші образи на полотні /темпери/ в стилі фресок, ці образи теж не були на продаж, а шкода, бо вони нищилися від пороху і від браку підрамників. Один з цих образів "Дівчата" був репродукований в "Сучасній Україні", 1953 року, в дуже гарній статті Л. Полтави про Зарицьку.

Друга, трохи більша, зате темніша кімната служила за спальню й кухню. Там теж стояло кілька полотен під стіною, а дві більші, дуже сильні композиції, висіли на стіні і були ще темніші від пороху й диму, як у першій кімнаті. Звичайно, відвідувачі до цієї другої кімнати не заходили і я теж там ніколи не був, лише бачив її коротенько через відхилені двері.

Город біля хати мав яких дві тисячі квадратних метрів, був зарослий деревами й густим плющем, так, що хата була завжди в тіні і в прохолоді. На деревах гніздилися птахи і своїм цвіріньканням оживляли цю самотню, таємничу і трохи дивну оселю.

Перед хатою, через город, протікав ледве видний потічок, з якого Зарицька брала воду до миття і для господарських потреб, бо біжучої води в хаті не було, як і не було там електрики ні газу. Воду до пиття треба було приносити у пляшках від сусідів.

В зимі хату ogrівала залізна округла піч, в якій горіло трачиння, що його господиня привозила тачками від одного столяра зі сусіднього села. В останніх роках ogrівання хати було дещо змодернізоване - хату ogrівав бутгаз з металевих бутилок. /Цей газ, здається чи не був причиною катастрофи в 1972 році?/.

Город Зарицької межував з одного боку з вузькою стежкою, яка сполучувала горішню частину містечка з долішньою, внизу від городу проходила залізнична лінія з дуже частими і довжелезними товаровими поїздами, які спричиняли цілий день і ніч дуже сильний і неприємний гуркіт. З двох інших боків город Зарицької межував із садами її сусідів.

Коли бувала гарна погода, то тоді Зарицька приймала відвідувачів у городі. Там стояли дві, оброслі мохом і трохи прогнилі лавки, на які, підстеливши газету, можна було сідати.

За спиною хатки стояв недокінчений одноповерховий, дім збудований з цементових бльоків і оббитий дошками. Омельченко почав будувати дім перед самою Другою світовою війною, але через воєнну скруту, а пізніше через недугу, він цієї хати не закінчив, хоч довів мури вже під дах. Будинок був вищий як ширший і здалека виглядав як великий вулик схований під столітніми тополями. На партері мали бути кімната для перебування й кухня, а на поверсі дві робітні, одна більша для Омельченка, друга для Зарицької.

Софія Зарицька була середнього росту, худа і загартована твердим життям. Лице темнувате, очі сірі, чоло в зморшках, волосся просте кольору темних каштанів. Вираз лица задуманий і трохи стурбований, але без песимізму чи й відчаю. Міміка лица зі скорими реакціями а при жартах швидко та коротенько усміхалася. Голос мелодійний і милий та ніжний. Мова, під впливом чоловіка, родом з Полтавщини, була чисто літературна, без надсянського діалекту і наголосу. Одяг скромний, навіть бідний, але все чистий і впорядкований. Говорила мало, сама питань не ставила, лише відповідала на мої питання. Її мало цікавило, що діється в Парижі, які є новини в українській громаді, так і видно було, що справи мистецької творчості не лише вистачали їй для заповнення життя, але так перейняли ціле її ество, що всякі інші проблеми були для неї дуже далекі.

Мене приємно заскочило її повне довір'я до мене, до людини, якої вона не знала і з якою від першої зустрічі розмовляла як з давнім, добрим знайомим. Можливо, що це спомини про дороге нам місто Перемишль нас зблизили?

Я її інформував про важливіші актуальні культурні події в Парижі, про вістки з нашого мистецького життя та про українських мистців, яких вона знала особисто в Празі і в Парижі. Зарицька добре собі пригадувала товаришів з Праги - В. Касіяна, В. Цимбала, В. Хмельюка, І. Іванця, Фартуха, М. Кричевського, К. Стаховського. Вона казала мені, що перед війною мистці В. Хмельюк, М. Кричевський, В. Перебийніс, С. Гординський - часом приходили до них до Шеневєр, але після війни, а особливо тепер, по смерті чоловіка, ці особисті зв'язки порвалися. Можливо, що коли б українці мали власний громадський дім у Парижі, де можна було б зустрічатися, чи влаштовувати спільні мистецькі виставки, то особистий зв'язок між нашими мистцями був би вдержався. На жаль такого дому не було, а самотнім місцем, де люди могли себе в Парижі віднайти - була церква в неділю й у свята. Щоправда, перед війною теж не було свого дому, але відбувалися спільні виставки українських мистців у паризьких галеріях, в яких Зарицька теж брала участь, але тепер, мистці постарілися і лише час до часу влаштовують свої індивідуальні виставки в галеріях.

Про своє життя Зарицька не радо говорила. В кожному разі вона не нарікала на свою тяжку долю, не скаржилася і до нікого не мала жадних претенсій. Зрештою, ставши круглою сиротою в 17-му році життя, вона

вже віддавна привикла до різних невгод та матеріяльних обмежень і приймала своє теперішнє положення з філософічним спокоєм і з великою терпеливістю, хоч, мабуть, не з легким серцем. Було в її поставі щось зі старохристиянської покори, коли то люди покладалися з повним довір'ям на Божу волю.

В 1953 і в 1954 роках я частіше приїздив з Генту до Парижу і кожного разу заїздив бодай на годину до Шеневе́р відвідати Зарицьку і щось у неї купити. Я бачив, що мої візити справляли їй приємність та трохи переривали її монотонну самотність, до якої вона не легко привикала у перші роки після втрати чоловіка.

І кожного разу я вертався зі Шеневе́р з важкими думками і зі змішаним почуттям - я радів, що ми маємо такого обдарованого і оригінального мистця-малювача, а рівночасно прикро і боляче мені було, що ми не можемо забезпечити своєму мистцеві елементарних життєвих потреб і що самотня жінка мусить так нужденно животіти. Тим більше, що вона від нікого допомоги не просила і мабуть і не прийняла б, вона хотіла лише, щоб у неї купувати її образи і зі своєї праці вдержуватися.

Купував я в Зарицької дрібніші і малі малюнки, бо їх легше можна було перевезти безконтрольно через границю до Бельгії. А тепер жалую, що не купував більших образів, в яких краще і виразніше проявлявся стиль і талант Зарицької, але вже сама думка про розмови з непривітними і недовірливими митарями в поїзді здержувала мене від цього.

Було щось зворушливого у відношенні Зарицької до її покійного чоловіка Петра Омельченка. Про нього, як людину, вона оповідала мало, але дуже дорожила його мистецькою спадщиною, яку зберігала з пістизмом і навіть у найбільшу біду її не продала. Тому, що я виявив зацікавлення творчістю Омельченка, Зарицька дозволила мені докладніше переглянути цілу його спадщину а при цьому пояснювала мені, з яких часів ці твори походили та як він їх виготовляв. Творчість Омельченка не була велика чисельно, але вона цінна своєю високою мистецькою якістю. Були там дереворити, лінорити, офорти, монотипії, рисунки чорним і кольоровими олівцями, були взори для батиків і для гравюр на склі. Олійних образів було дуже мало і то лише з пражського періоду, бо у Франції Омельченко в малярстві не проявлявся, тільки в графіці. Його олійні образи це були портрети, в тому два портрети дружини, намальовані на дошках. Одним з цих портретів Зарицька зокрема раділа, бо він був дуже вдалий, хоч трохи вже знищений. Нічого з цих праць Зарицька не хотіла продати, щоб не розсівати і так вже невеликої збірки мужа; її бажанням було передати цілу цю збірку до якогось українського музею разом з частиною своїх власних творів, відкладених з цієї метою на бік. Щойно в роках 1969-1970, коли я дуже настоював, щоб мати бодай кілька творів Омельченка для моєї збірки української графіки ХХ ст., Зарицька погодилася відпродати мені кілька

речей. З інших цікавіших творів я зробив фотографії і в цей спосіб маю 30 фотографій втрачених творів Омельченка.

37

Повоєнний час у Франції, під матеріальним оглядом, був дуже скрутний для мистців, а тим більше для чужинців. Французи, назагал у чужинців /не розрекламованих купцями!/ образів не купують. Колекціонерство тепер все більше наставлене на зиск, збірка творів мистецтва є своєрідним вкладом капіталу, який з роками повинен принести добрі відсотки...

Наші люди у Франції стояли матеріально слабо і не мали за що купувати картин, а навіть, якщо хтось міг би есентуально купити, то він не знав про наших мистців, бо про них в українській пресі рідко згадувалося.

Треба було якось зацікавити Зарицькою наш загал. В 1953 році поет Леонід Полтава написав гарний репортаж про Зарицьку в "Сучасній Україні". Весною 1954 року вибрався я в двійку з д-ром Василем Маркусем до Зарицької. Д-р Маркусь перевів з мистцем довше інтерв'ю і помістив про неї обширну статтю в почитному тижневику "Український Самостійник" /23 травня 1954, Мюнхен/. Пізніше місячник "Сучасність" /червень 1961/ дав коротку згадку про Зарицьку з двома репродукціями монотипів з 1953 року /"Материнство" і "Дівчата з пташкою"/.

Під кінець 1950-их років, коли українська еміграція в Америці, після перших труднощів, почала трохи приходити до себе, була нагода для Зарицької продати кілька творів на рік за океан. В Америці посередником була її сестринниця, а в Канаді Микола Колянківський, власник мистецької галерії в Торонті. В цей спосіб матеріальний стан малярки трохи поправився, цебто не загрожувала їй голодова смерть /а маляр Анатоль Яблонський таки помер з голоду в Парижі в 1954 році/.

Натомість осамітнення Зарицької поглиблювалося з роками все більше. Вона рідко коли виїздила зі Шеневе до Парижу, а поза Париж то ні разу нікуди не їздила, хоч ціле життя мріяла поїхати бодай раз до Італії... До неї ж мало хто навідувався.

Не забували її наші сестри-монахині з Парижу, які, хоч самі бідні, все старалися принести Зарицькій щось з харчів чи одягу і її потішити своїми відвідинами. Не забував про неї парох з Парижу о. М. Левенець. Часом запрошувала її до Парижу кузинка Євгенія Зарицька, або поетка Марта Калитовська /заки не виїхала з Парижу на Атлантийське побережжя/. Не раз запрошувала її пані з осередку НТШ в Сарселі. Раз трапилася навіть смішна історія з поїздкою Зарицької до Сарсель, що свідчило про непрактичність в житті мистця. Вона взяла для НТШ в подарунку образ, звинула його в рульон і так поїхала. Зі Шеневе до Сарселю треба було міняти багато разів автобус, дорога тривала понад дві години і коли Зарицька приїхала до Сарселю під пахою був лише сам рульон, а образ десь у дорозі загубився...

Щоправда, самотність Зарицькій у самій малярській праці не перешкоджала, але відбивалася на її психіці, що очевидно мало теж посередньо вплив і на її творчий процес. З віком, Зарицька ставала все більше мовчазлива, замкнена в собі, ізолювана від людей і від світу, а з браку співбесідників приходилось їй не раз розмовляти самій зі собою, що теж викликало серед знайомих неприємні супроти неї коментарі. Її сусіди в Шеневе, французи, тримались осторонь від неї, але їй ніяких прикостей не чинили, а радше допомагали; було в містечку кілька жінок, що їй помагали, а одна часом приносила їй харчі, зате місцеві батяри, бачучи незарадну, безборонну /пса вже не було/ і трохи дивну старшу жінку, взяли собі її за приціл, вибивали їй вікна, обмазували стіни, а дехто твердив, що вони виманювали від неї, під терором, останні її гроші. Через це її хата в останніх роках виглядала сумно й опущено, одні вікна були з позаліплюваними розбитими шибамі, другі просто заткані шматами, на стінах хати видніли різні написи, а високі тополі, що колись здалека вказували відвідувачам садибу Зарицької, тепер лежали грубими колодами, біля самотньої, почорнілої хати, повалені бурєю і виглядали як якісь опустілі барикади.

Зарицька казала мені, що її великим бажанням було б показати свої твори українській громаді в Парижі, але ніяк не вдалося зорганізувати такої виставки. Ніколи не було грошей на винайм галерії, ні на закуп рамок для картин. Натомість Зарицька брала щороку участь у Сальоні Незалежних, а час до часу і в інших збірних паризьких виставках. До Сальону Незалежних вона приносила кожного року два нові більші образи /темпера на полотні/ завжди цього самого формату, бо у цих самих рамках /інших не мала/. Не раз траплялися покупці на її твори в Сальоні /один англієць раз дуже настоював, щоб купити образи Зарицької/, але малярка не залишала в бюрі ні своєї адреси, ані не визначувала ціни на образи і тому ніколи нічого не могла там продати.

Наше знайомство тривало близько 20 років. Щороку приїздив я до Шеневе, бодай один раз, відвідував Зарицьку, переглядав її найновіші праці, та завжди щось у неї купував. Крім цього мали ми досить часте листування. Зарицька відповідала на листи завжди точно, хоч коротко. Особливо прийшлося мені частіше писати до неї, коли я збирав матеріали до статті про П. Омельченка, а пізніше про неї саму. Завдяки її інформаціям та ілюстративному матеріялові, що вона мені позичала, я міг помістити в журналі "Нотатки з мистецтва" /ч. 5, листопад 1966 р./ статтю про Петра Омельченка /з репродукціями 7-ох його творів і зі світлинною мистця/, а в "Наукових Записках УТГІ" /том XIV, 1967 р./ статтю про Софію Зарицьку /з 4-ома репродукціями, в тому три репродуковані твори згоріли в 1972 р./ -

Звичайно я приїздив до Зарицької у місяці липні і проводили ми ціле пополудне в городі у тіні дерев. Оглядали ми її найновіші праці, які вона намалювала в році, часом переглядали її давніші твори з її "приватної

колекції” та любувалися гарними кольорами й гармонійними композиціями. Зарицька була цікава почути мою думку про кожний її образ і дуже їй було приємно, коли я котрийсь із них спеціально хвалив, раділа вона своєю творчістю, як тішиться матір своїми дітьми.

Малювала вона не так багато, бо техніка монотипії вимагала чимало праці і часу, тому що рисунок в монотипії вона робила при допомозі шпильки, якою вишкробувала лінії. Переважно показувала мені яких 15 нових образів, в більшості монотипії, але були теж акварелі, гваші, олійні образи на папері й більші на полотні, та темпері на полотні. Пересічний формат образів Зарицької був невеликий. На малювання більших творів вона не мала в хаті досить місця, а крім цього, образи були призначені до посилки за океан, а меншу картину, намальовану на папері, легше було пересилати поштою. Деякі монотипії, через незадовільне опакування, в дорозі трохи нищилися, відлітала фарба від паперу через звивання образу в рульон. З цього приводу чув я часом нарікання з Америки. Навіть у деяких моїх монотипіях, хоч як я старанно з ними обходився, місцями трохи фарба відстала від паперу, головно у місцях, де фарба була накладена грубшою верствою. Більші образи на полотні приготувляла вона лише до Сальону Незалежних /приблизно 100 x 70 см/. Деякі з цих творів я відфотографував. На жаль, образи Зарицької багато втрачають зі своєї краси у чорно-білих фотографіях. Їх сила в кольорі. Тепер жалію, що не робив кольорових діяпозитивів, але тоді це вимагало більшого зусилля. Треба було везти автобусами образи до Парижу, а транспорт зі Шеневр до Парижу не був вигідний, треба було міняти три рази автобус і витратити понад півтора години, щоб проїхати 11 кілометрів. Зрештою, я робив кольорові діяпозити, але в них кольори не виходили такі самі, як на оригіналах і тому я більше кольорових фотографій не робив. Лише спеціалізовані фотографічні ательє могли видобути більш-менш подібні кольори, а такі фотографи є звичайно дорогі.

Воно вже так у цілому світі було і є, що з бідними людьми мало хто пристає, тим більше зі старшою, самітною жінкою, яка не має зв'язків з впливовими людьми ні з великою пресою. Часом можна мати великий талант, але люди на нього не звернуть уваги /хіба шойно по якомусь часі, після смерті мистця, спеціалісти не раз “відкривають” невідомі оригінальні таланти/. Більшість людей цікавиться мистцями, які вже мають визнану славу /і то не лише серед власного громадянства, але між чужими/, про яких часто пишуть газети, які вміють собі зорганізувати виставки, критиків, публікації і т. д.

Тому то й не дивно, що мало хто з українців і з французів оцінював талант Зарицької, хоч треба сказати, що траплялися у французькій пресі прихильні голоси про творчість Зарицької, а раз один великий ілюстрований журнал помістив велику кольорову репродукцію образу нашої малярки. Про неї назагал мало говорили, а ще менше шукали з нею особистих контактів. Але, якби так влаштувати ретроспективну виставку

найкращих творів Зарицької, то не одному критикові і любителю мистецтва відкрилися б очі і він признав би небуденний талант мистця. Розуміється, як кожному мистцеві так і Зарицькій одні твори вдавалися краще, другі гірше. Деякі малярі нищать свої слабші твори і тому ми не бачимо їх невдач.

Слабшим місцем деяких творів Зарицької, передовсім в останніх роках був рисунок. Майже всі її композиції - це людські, точніше жіночі постаті. Щоб малювати фігуративні композиції, треба мати модель. Найславніші малярі і скульптори не обходилися ціле їхнє життя без моделей, а Зарицька їх ніколи, крім часу навчання в академії, не мала. Навіть не мала вона дерев'яних манекінів ні ляльок, які могли б евентуально заступити живий модель. Отже нічого дивного, що в деяких картинах Зарицької є недомагання в рисунку анатомії і може тому деякі критики вважали її твори за рід наївного малярства.

Переглядаючи щороку нові твори Зарицької - я запримітив еволюцію її малярського стилю. В давніших її творах було більше світлих тонів, погідних, радісних кольорів, рисунок був дрібніший, точніший та м'якший і більше викінчений, а лінії гармонійні і лагідні. З часом кольори ставали сильніші й темніші, а рисунок більше нервовий, грубий, ламаний і менше викінчений. Нижній та радісний настрій її давніших композицій тепер замінював вираз драматизму, а навіть трагізму. В Сальоні Незалежних, образи Зарицької, приковували увагу глядача з-поміж тисячів інших картин своїм незвичайним драматичним експресіонізмом. Цих образів не можна було забути. Я не раз спеціально обсервував реакцію глядачів в Сальоні - вони звичайно скоро проходили попри більшість образів, а перед творами Зарицької задержувалися довше і часом навіть поверталися вдруге, щоб ще раз на них подивитися, глядачі відчували, що мистець висловив у своїх творах глибоке хвилювання і воно передавалося відвідувачам. Далі й далі цей драматизм доходив до трагізму, кольори ставали темні, холодні, а деякі картини майже лякали глядача.

Є щось спільного в цих творах Зарицької з настроєм останніх картин Ван Гога, Трагічний неспокій, нервовий поспіх, швидкий, невикінчений рисунок, якась тривога промовляє з них до глядача.

Чи було це може прочуття її близького, трагічного кінця?

Чи може звичайна, нормальна еволюція творчого шукання /пригадуються Мікель Анджельо і Ж. Брак на схилі їхнього віку/?

А може лише зміна творчості, зв'язана зі старшим віком? Є ж бо відомий факт, що справжні мистці ніколи не стоять на місці у своїй творчості, вони постійно міняють свої вислови.

У цей же сам час, у зовнішній поведінці Зарицької таких великих змін запримітити не можна було. Вона завжди була опанована й спокійна, хоч трохи сумніша і більше відірвана від життя, нормально працювала з децю

зменшеною видайністю, на листи відповідала, почерк письма теж не багато змінився. Не було видно ознак зміни здоров'я.

Ще на початку 1972 року отримав я від Зарицької кілька листів /останній з 5 квітня/, в яких повідомляла мене про свою участь в Сальоні Незалежних та згадувала про те, що буде мене очікувати в місяці липні і приготує для мене нові образи.

Аж одного вечора повідомляє мене телефонічно з Парижу її кузинка Євгенія Зарицька про велике нещастя - в ночі з 17 на 18 квітня згоріла хата Софії Зарицької, а в ній згинула малярка, пропали її образи та вся мистецька спадщина П. Омельченка. Там, де стояла її хата - тепер чорніє велика яма.

Тому, що я ніяк не міг поїхати з Генту на похорон Зарицької, поїхала до Парижу моя дружина Наталка, яка теж добре знала малярку і цінила її творчість.

Тлінні останки Зарицької привезли зі Шеневр до трупарні біля Гар де Лійон у Парижі. Там зібралася ранком 24 квітня мала громадка українців. Прибула рідня, проф. В. Кубійович, пані Д. Сіак, п. Л. Гузар, д-р А. Вирста, пані Дратвінська, Наталка Попович, пані Яримович, наші сестри-монахині й одна українка зі Шампіні - і сумний похоронний похід, під проводом о. М. Левенця, рушив до Шеневр.

На кладовищі в Шеневр поховали Зарицьку у гробі, до якого недавно привезли з Вільжвіф /там зліквідовано цвинтар/ тлінні рештки її чоловіка, який помер в 1952 році.

На гробі покладено малу бузкову китицю...

Біля 30 французів зі Шеневр, які добре знали Зарицьку, прийшли на цвинтар попросити покійну громадянку їхнього села, а місцевий французький парох цього ранку відправив заупокійну Службу Божу за померлу.

Урядове слідство в справі пожежі не дало ніякого в'яснення. Сусіди твердили, що тієї трагічної ночі пси голосно і довго гавкали, немов би хтось добивався до хати Зарицької, а коло півночі хата швидко згоріла у величезному полум'ї, яке було видно на кілька кілометрів навколо.

Чи був це якийсь злочинний підпал, чи випадковий, нещасливий випадок вибуху бутагазу - цього тепер ніхто не зможе відгадати. Одне є певне, що Зарицька сама собі життя не вкоротила, бо вона була віруюча і практикуюча християнка, до свого тяжкого життя віддавна привикла, не була ні хвора ні непрацездатна і не було якоїсь видимої причини до такого безнадійного акту.

За близько 50 років мистецької творчости Зарицька намалювала багато картин /треба рахувати яких 500 до 800, а може й більше/ і більшість з них сьогодні зберігаються по приватних українських збірках у вільному світі

/ два малі образи знаходяться в українському музею в Римі/, а трохи і у французьких родинах у Шеневе та в Парижі.

Як би так колись настали сприятливіші часи для української культури, не було б великих труднощів зібрати ілюстраційний матеріал для видання монографії про Зарицьку.

Гірше є зі спадщиною Омельченка. Вона вже і так була невелика - і то все згоріло, залишилося може яких 40-60 творів у знайомих і у рідні.

Ця сумна доля спадщини Зарицької й Омельченка повинна спонукати нас до більшої уваги супроти наших мистців та їх творчости, та взагалі до творців української культури.

Аж соромно робиться, коли згадати, що після смерти мистців - Володимира Палісадова, Олександра Третякова і Софії Левицької /померли в Парижі перед II світовою війною/ не залишилося в українських руках майже ні одного їхнього твору, та й пам'ять про них вже сливе затерлася, так як би їх і ніколи не було...

Тут жодне оправдання "татарським лихоліттям" не допоможе, вина є тільки у нас самих і у нашій неувазі до діячів культури, до нашої історії.

У нас на еміграції забагато видають грошей на летючки, меморіяли, пропагандивну літературу /якої ніхто не читає.../ і на різні поїздки багаточисельних делегацій на різні потрібні чи непотрібні конгреси, а рішуче замало грошей присвячуємо на потреби культури. Та це вже інша тема.

КРОВ'Ю СКАМ'ЯНІЛОГО СЕРЦЯ

ПРО ПОЕЗІЮ БОГДАНА БОЙЧУКА

Ася Гумецька

Загально кажучи, тематика, яка приваблює Бойчука - це сучасна людина у так званому цивілізованому світі, а зокрема українська людина у советській дійсності. Це поезія, просякнена болем і кров'ю, це крик страждаючої душі, яку розпинають і яка скрізь бачить лише смерть, втративши надію і віру в Боже Провидіння. Герой поезії Бойчука - це наш сучасник, що перейшов війну й табори, переніс голод, бачив смерть і невимовні страждання:

*Я випив кубок болю,
я пройшов над берегом,
де у проваллі
корчилося тіло
другої війни,
і сумніви тоді прийшли до мене.
Бо чому Тобі потрібні
наші болі
і терпіння наші?
Бо чому Тобі...
якому, нібито,
нічого вже не треба.*

Але не дивлячись на цей, здавалося б, цинізм і закам'янілість, це людина вражлива, яка не може забути жахливих картин минулого і боліе болями кожного, покривдженого, страждаючого. Все, що спостерігає герой Бойчука, викликає в нього криваві, жорстокі образи й асоціації, скрізь він бачить трупи, рани, кров. Так, у віршах до Мексики поетові ввижаються сцени людських жертвоприношень, кам'яні ідоли ніби щойно вчора прийняли останню жертву, і довкола них поет бачить "чорні загорілі черепи з засохлих в крові очіцями людини". Ось типові образи поета: "а кров засихала уліті в череп'я дахів", "кривавило глиною тіло підмитих лісів", "жили землі, що пливуть нагрітими вузлами *крови*". Світ заллятий кров'ю і разом з тим він ніби скам'янів з горя. Замість живих істот поет бачить кам'яні надгробні пам'ятники, що "голосом вічності" постійно нагадують про те, що ми є з порохи і в порох повернемо. У вірші "Надгробні статуї" поет каже: "Відірвали погляди мов біль від *каменя*, а

встати і вернутися назад вже не змогли..." і далі "тож лежали і всякали каменем... і ніби знов росли тіла поламані до нутрощів землі". В поемі "Земля була пустошня" читаємо: "уста як камінь вже не випустять ні пісні, ні молитви", у віршах до Мексики бачимо кам'яні зображення богів і богинь "бриласті мускули міцних жінок, закутаних у кам'яне одіння", і одна з них "ссати камінь дає з грудей"; у циклі "Мандрівка тіл" поруч з картинами любові знаходимо такі рядки:

*Вкінці зав'яжуться в ногах стежки,
і темрява покличе пісню німою,
тоді прийдеться грузнути в гробах самим,
і в жилах кров загусне чорною землею.
Коли кістки моєї білої руки
нагнуться до твоєї чашки,
про що ти будеш думати? І чим?*

*: на камені засне про потойбіччя казка,
ніхто не виросте назад з землі живим.*

Ця майже бароккова картина тління переходить у справжню апотеозу смерти з її кам'яним символом у поезії під назвою "Кам'яний парк":

*Тепер: на ямах їх сердець ростуть камінні спогади,
що згадують про них рядами епітафій
живі:
ціле життя ідуть до них і відвертають погляди,
і замість лиць несуть картки порожніх біографій.*

Ця картина міського цвинтаря настільки вражує поета, що він повторює згадані рядки знов в кінці вірша єдиний випадок такого повторення в його поезії, що я спостерегла. Ця, скажу по-англійськи *obsession* камінним образом нагадує мені відомого ізраїльського маляра Самюеля Бака, який народився 1933 року в Польщі, перейшов концтабір Аушвіц і тепер живе в Ізраїлі. В нього теж природа закам'яніла. Між іншим, його стиль називають то сюрреалізмом, то метафізичним малярством, але він має в собі також багато від традиційного реалізму -цей стиль взагалі нагадує мені експресіоністичну поетичну манеру Бойчука.

Проте, щоб не бути однобічною, мушу зазначити, що є в Бойчука одна мажорна тема. Це тема, пов'язана з жінкою, жінкою-матір'ю і жінкою-коханкою. Жіноче лоно чи утроба, яка, як поет каже "єдина є колицкою, де спить майбутнє", викликає у нього майже релігійно-містичне почуття. Він навіть починає вірити в Бога під впливом цих почувань:

*Я б міг повірити
в Твою красу,
приймаючи в свою свідомість
жінку*

Ціла драма "Приречені" присвячена темі жінки, як продовжувальниці

людського роду. Дійові особи - це група вагітних жінок, що на могилах предків викликають душі померлих, просячи у них благословення. Тут і відгомін нашого колишнього культу предків, а водночас і відображення авторського сприймання ролі жінки-родительниці. Це майже античний образ жінки - богині плодороддя, Гери чи Деметри, богині землі, ненадаремно земля має таку магічну силу у цій п'есі. Цей самий природний паралелізм жінки і землі чудово висловлено у вірші "Полудне", де поет перетворюється у справжнього скульптура, так рельєфно і яскраво подана картина:

*Від гарячого полудня
поле розпухало колоссям,
немов діжа густого тіста,
кудигнулись на серпи жінки
і вихиляли жбани глиняні
грудей,
грузнучи тяжкими стопами
в стерні.
Піт замазував їхні обличчя,
і не бачили:
як жінка, наче сніп, звалилася на землю,
щоб родити.*

Той самий елемент фізичності, матеріальності, лиш де-не-де забарвлений романтичним ліризмом знаходимо в Бойчука, коли він зображує любов, кохання. Це ніби гимн життю, одна з його містерій нарівні з породом і смертю. І тому що це містерія, еротичні образи часто перемішані з релігійними. Поцілунок коханої "ранить" поета і нагадує йому "розп'ятого":

*Я тоді подумав про розп'ятого
що в катедрі зліва при стовпах,
як його в уста терпкою м'ятою
цілував затросний слуга.*

В іншому творі любовне бажання виникає у поета в релігійній обстановці, і вся атмосфера пройнята релігійними образами:

*і ми тоді зайшли крізь браму, де святі
лежали на розвалених камінних плитах,
і їм щодня стирали губкою дощі
обличчя й імена, і тріскали накриті
старими ризами безкровні їх серця.
А ти торкнулася чомусь мене тремтячою рукою,
і чудотворними здавалися твої уста
від хлипання свічок, дегнулись аналої
під воском молитов, розтоплених на теплих і вогких*

губах

*жінок, що простелялись по землі хрестами:
і я схотів тебе.*

Найсильніше цей зв'язок чи скоріше протиставлення земної любови небесній любові висловлено у п'єсі "Голод". Релігійна тема взагалі непокоїть поета й часом викликає розпачливі роздумування, як у циклі "Діалог знизу".

Хочу додати ще кілька слів про техніку вірша. Бойчук вживає здебільша верлібру, тонічного віршування часто без рими. Його в'яже не лише традиційна рима, але й ритм, тому він переважно вживає астрофічну будову вірша або зв'язує строфи "анжанбеман" чи переносом. Бажаючи уникнути ритмічної монотонії, а головне передати безперервну течію думок, поет часто користується складними синтаксичними конструкціями, складними реченнями з низкою підрядних, як наприклад:

*Як світла ломил над дахами ніч,
ти поранила мені устами пам'ять:
біля згорблених кустасто-гордих пліч,
що здвигав до сталі неба палац*

*по яким котився білий електричний пт,
а по нутроцах блудила тьм Рівери,
витягаючи з минулого ацтеко-майський світ,
наче моці, кинені колись за двері.*

З другого боку Бойчук часто драматизує форму вислову, будуючи цілі поеми й окремі вірші у формі діалогу. Надзвичайно цікава побудова деяких віршів у збірці *Мандрівка тіл*: тут поет вживає прямо барокової техніки, пишучи вірша з графічним виділенням окремих рядків, які можуть читатися як самостійна цілість. Наприклад (подаю щодругий рядок):

*спихаючи крізь дуги губ
дівочі усміхи на білий зруб зубів
бо в серці не садила руги
щоб долю відвернути*

Оригінальний також спосіб давати заголовки віршам, беручи по одному слову з речення: (1) Так молодість (2) співає (3) зустрічаючи (4) в любовнім (5) акті (6) дозрівання (7) в небуття.

Говорячи про риму, мушу ствердити, що Бойчук не належить до тих поетів, які занадто дбають про її оригінальність та звукове багатство. Закінчення рядка у нього не має притягати до себе завеликої уваги читача, тому рими здебільша мінімальні, приблизні, як, наприклад, такі асонанси: очах: :полях, черепи: :ряди, втома: :спомин, мури: : минуле, лісів: :дахів, прочан: :жадань, пам'ять: :палац, стовпах: :слуга, вищування: :рукав, стеген: :вигин, горі: :ослі, піраміди: :квіти. Є декілька екзотичних рим, як то медом: : Алямеда, Рівери: :за двері, але вони не вишукані, а викликані тематикою. Ці завваги можна поширити на звукову сторінку вірша взагалі підкресленої евфонії, мелодійності тут не знайдемо, натомість поет часто вживає дисонансів, алітерацій, тощо, наприклад:

*і на пороги пам'яті моєї увійшла,
як відгомін, як стукіт серця, кроками.*

або

*і голодом дихнула на степи
хуртеча півночі: під барабанний ритм
порожніх дуг, під крик ножів,
під спів червоних струн*

Це, звичайно, прикмета сучасної поезії взагалі. З другого боку ми не знаходимо у Бойчука типового урбанізму, технології атомової доби, які є притаманні більшості сучасних поетів. Нарешті, хочу торкнутися найбільш яскравої цієї стилі Бойчука його метафоричності. Поезія Бойчука просякнена образами - персоніфікацією і особливо метафорами. Дуже часто це так званий родовий відмінок описовий. Ось приклади: криниця уст, дуги губ, коси піль, яблука трудів, сад життя, вінки самотності, шинеля смерті, стебеліни ніг, пелюсток сліду, побите скло душі, цвяхи наших поіржавлених надій. Часом поет навіть надуживає ці звороти, гублячи притаманний йому художній смак. Наприклад, він каже:

*і в боці не боліла вже минулого вода
(йдеться про Христа), або
в мене розсипався спрагнений дощів
і свіжих зустрічей пісок душі*

(цей пісок - не в душі столітнього старця, а в молодій закоханої людини). Але таких невдалих образів дуже мало, натомість на кожному кроці зустрічаємо такі перлини, як:

ми пройшли хребтами хідників

або

ти виїшла з рукавом, намоченим в світанок

Можна б ще зупинитися на зв'язках поезії Бойчука з тими поетами, яких він цитує у епіграфах, але ці зв'язки не є в його поезії суттєві. На закінчення лишається лише ствердити, що моємо серед нас справді талановитого поета, якому хочеться побажати не давати своєму серцю дійсно скам'яніти, а продовжувати творити, хоча б і кров'ю його.

Примітка.

Цю статтю було прочитано на вечорі, присвяченій поезії Богдана Бойчука в Детройті, 28-го лютого 1970 р. Мої спостереження базуються на таких творах поета: "Земля була пустошня", поема, 1959, "Вірші для Мехіко", 1964 (написані 1962 року), "Дві драми" ("Голод" і "Приречені"), 1968 та збірка поезій під назвою "Мандрівка тіл", 1967. З двома іншими збірками, написаними раніше - "Час болю", 1957 р. та "Спомини любови", 1963 р., я на жаль, не мала змоги ознайомитися.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЛЕНІНА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ (III)

Іван Бакало

3. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РКП (б) У ПЕРІОД ТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ ДЕРЖАВИ

У національних республіках і областях, де закріплювалась радянська влада, керівні адміністративні посади посідали члени РКП(б), організовані у місцеві партійні об'єднання з відповідними назвами: комуністична партія більшовиків України, Білорусі, Грузії тощо. Така організаційна структура забезпечувала в новостворених державних формаціях керівництво й контролю всіх ділянок громадського життя. Будь-які спроби послабити функції централізованої системи рішуче засуджувались і переслідувались.

У березні 1919 року на VIII з'їзді РКП(б) прийнята була постанова, яка гарантувала націям колишньої Російської імперії право на державне відокремлення. Проте, ця ухвала, як скоро з'ясувалось, мала виключно тактичне значення. Уже в травні того ж року Ленін, довідавшись про рішення партійної організації есерів міста Катеринослава (Дніпропетровська) захищати інтереси місцевого населення, телеграфував голові Раднаркому України: "Резолюція катеринославських есерів показує, що це мерзотники, захисники кулаків. Треба підняти проти них газетну нагінку за їх захист кулаків і за гасло - протидіяти централізації...взяти їх під найсуворішу контролю і у випадку найменшого їхнього відхилення від лінії уряду в питаннях харчовому, кооперативному, фінансовому та в питаннях найтіснішого зближення з Росією підготувати вигнання їх із зганыбленням" ^{1/}.

Після жовтневого перевороту жодному з народів сходу і півдня не пощастило звільнитись від панування Москви. Ленін у своїй промові на московській губерніяльній конференції РКП(б) у листопаді 1920 року, пояснюючи причини харчових і господарчих труднощів (нестача хліба, цукру, палива, промислової сировини тощо) вказував на те, що промислові центри й міста, які все це одержували раніше з Сибіру, України, Туркестану й Кавказу, були відрізані від цих джерел. "...Підставою до поліпшення, яке тепер спостерігається, в значній мірі є приєднання цих районів", заявив він. ^{2/}

Ці слова Леніна також стверджують, що гасло про право пригноблених націй Росії на їх державне відокремлення було лише тактичним засобом у справі створення централізованої багатонаціональної держави.

Щоб зберегти принаймні уявність державної окремішності у приєднаних національних республіках, ЦК РКП(б) вимагав від членів РКП(б), яких спрямовувано в ці країни для партійної й державної керівної роботи, щоб вони були особливо уважні до національних особливостей кожного народу. Післанці РКП(б) мали провадити політику соціального розшарування, особливо по селах, надаючи максимум матеріальних вигід незаможним селянам, та в окремих випадках застосовувати політику політичних, культурних і економічних поступок щодо вимог місцевої інтелігенції та середніх клас суспільства. Ці заходи спрямовувались на зміцнення й закріплення радянської влади. В Україні, наприклад, на вимогу Леніна, члени партії с.-р. (боротьбісти) були допущені на керівні пости в уряді поруч з членами КП(б)У. В Туркестані деякий час було дозволено існування Крайового мусулманського бюро, як партійного органу рівнорядного з Крайовим комітетом Комуністичної партії Туркестану, і навіть існування Крайового комітету чужоземних комуністів.

У своєму зверненні до комуністів росіян, які працювали в Туркестані, Ленін вимагав, щоб вони відносились до тубільного населення з якнайбільшою терпеливістю й довір'ям, підкреслюючи, що "для всієї Азії і для всіх колоній світу, для тисяч мільйонів людей буде мати практичне значення відношення Радянської робітничо-селянської республіки до слабких, дотепер пригноблених народів".^{3/}

З установленням радянської влади на Кавказі, в Грузії, Ленін у директивному листі до С. Орджонікідзе (керівника захоплення влади більшовиками на Кавказі) вказував, щоб негайно було озброєно робітників і селянську бідноту, створюючи в цей спосіб міцну грузинську Червону армію, а щодо інтелігенції і дрібних торговців - щоб було застосовано політику поступок.

Щоб злагіднити напруженість у боротьбі грузинів за незалежність, Ленін у цьому ж листі радив Орджонікідзе шукати сприйнятливого компромісу з грузинськими меншовиками і зокрема з їх лідером - Жорданією, відмічаючи, що це "гігантськи важливо".^{4/}

Подібні форми поведінки рекомендувалось застосовувати і до інших неросійських національностей, які ставали на шлях радянської державности.

Деклярація про право пригноблених націй на їх відокремлення від Росії не здобула на практиці правної норми. Деякі радянські національні республіки, як Україна, Білорусь, Закавказька федерація, приймали статус незалежних республік, але їх незалежність була номінальна; вони

залишались фактично залежними від директивних настанов РКП(б). На VIII з'їзді РКП(б) ухвалено у справі взаємовідношення між партією і Радами, що "комуністична партія ставить перед собою завдання здобути вирішальний вплив і повне керівництво в усіх організаціях трудящих: професійних союзах, кооперації, сільських комунах і ін. Комуністична партія особливо домагається проведення своєї програми і свого повного пріоритету в сучасних державних організаціях, якими є Ради. РКП повинна здобути для себе неподільне політичне зверхництво в Радах і фактичну контролю над усією їх роботою".^{5/}

Отже, конституційна незалежність України, схвалена на III з'їзді Рад УРСР в березні 1919 року, чи якоїсь іншої радянської держави, як і декрет Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету про об'єднання радянських республік з червня 1919 року, який обмежував суверенітет України, Білорусі, Латвії, Литви і Криму - це результати політики РКП(б).

В усіх національних республіках, утворених за радянським зразком і за активної участі емісарів РКП(б) та більшовицьких збройних сил, домінантне становище в партійних організаціях і урядових установах національних республік і областей посідали німецькі елементи. Співвідношення членства в партії за національністю згідно з матеріалами Всесоюзного партійного перепису 1927 року, як писав Волтер Колаж, було таке: українців-5.88 відсотка (все населення становило 21 відсоток); узбеків-0.54 відсотка; казахів, киргизів - 1.3 відсотка; татар - 1.05 відсотка; жидів - 5.21 відсотка, росіян - 71.96 відсотка (все населення - 52.91 відсотка).^{6/}

Незважаючи на мале число неросіян у рядах РКП(б), майже в усіх партійних організаціях республік і областей велась вперта боротьба за розширення норм суверенності. Крім того, сам народ провадив боротьбу проти силоміць установленної системи соціального ладу і проти будь-яких форм залежності від Росії.

У Туркестані, де на початку 1920-их років керівна роль в партійному й державному будівництві належала спеціально створеній Туркестанській комісії, на п'ятій Краєвій конференції комуністичної партії в січні 1920 р. Т. Рискулов (голова Крайком мусулманського бюро) в своїй доповіді про національне питання стверджував, що Крайком комуністичної партії Туркестану (КПТ) не може мати жодного впливу на мусулманські маси, і пропонував створити комуністичну партію тюркських народів, замість діючої КПТ.^{7/} Тоді ж на третій конференції мусулманських комуністів була прийнята резолюція про зміну назви автономної республіки "Туркестанська республіка" на "Тюркська республіка", що мало свідчити про існування єдиного тюркського народу.^{8/} Хоч цю ухвалу підтримали місцеві комуністи, однак Туркестанська комісія повела рішучу боротьбу з цими сепаратистськими тенденціями, кваліфікуючи їх як націонал-ухильницькі, що суперечать основним засадам лєнінської національної політики творення централізованої держави. Одночасно з цим у

Туркестані йшла вперед боротьба з народним рухом, басмачеством, спрямованим на повний відрив від Росії.

У Заволжі, Татарії та Башкирії місцеві партійці на чолі з Султан-Галієвим домагались поширення національних прав для татар і башкирів у їх культурному, господарчому й адміністративному будівництві, вели боротьбу з партійним керівництвом республік, яке складалось в основному з немісцевих елементів. Султан-Галієв, лідер опозиції, користувався великою популярністю серед мусулман Заволжя, ідейно був пов'язаний з Т. Рискуловим і навіть з басмачеством.^{9/} Місцеві партійці, які були у складі РКП(б), не творили єдиного моноліту й не були однодумні у практичному здійсненні національної політики.

В Україні ліві есери - "боротьбісти" та члени Української комуністичної партії (УКП), а частково і члени КП(б)У також провадили боротьбу за поширення суверенних прав республіки. Їх вплив серед місцевого населення був настільки значний, що акт злиття "боротьбістів" з КП(б)У Ленін на IX з'їзді РКП(б) кваліфікував як "перемогу, що варта двох великих битв".^{10/}

Приєднання "боротьбістів", членство яких складалось з місцевих національних елементів, до КП(б)У, яка була створена з росіян і зрусифікованих елементів місцевого населення та інших національностей, часто надісланих з інших районів Росії, гарантувало для РКП(б) повну контролю і владу над діяльністю всієї КП(б)У. Поза партією, крім збройної боротьби військ Української Народної Республіки в роки 1917 - 1920, широко розгалужена була мережа повстанського руху за повний відрив від Росії. Цей рух провадився у роки 1919-1921.

Селяни й національно свідомі інтелігенція Білорусі провадили кілька років боротьбу з накинутим радянським режимом, але, як і в інших національних республіках, не мали успіху.

З установленням радянської влади на Кавказі, в усіх трьох раніш незалежних республіках (Азербайджан, Вірменія, Грузія) Політбюро РКП(б) схвалило, на пропозицію Леніна, проєкт об'єднання цих трьох республік у Закавказьку Федерацію (листопад 1921 р.), що мало скріпити радянізацію цього району. "Без Закавказької Федерації органу національного миру - неможливо було б зберегти на Кавказі радянську владу".^{11/}

С. Кіров на пленумі професійних союзів Грузії в грудні 1921 року, в доповіді про Закавказьку Федерацію говорив: "...якщо вдасться по РСФСР (імперіялісти), - синяки й у вас під очима будуть; якщо цвяхнуть імперіялістичною нагайкою по революційному Баку, - вогниці з очей посиляться й у незалежній Грузії...І для РСФСР не байдуже, як до неї підійдуть Закавказькі республіки: не за чергою, не кожна окремо, а дружньою родиною".^{12/}

Враховуючи економічні і стратегічні вигоди з об'єднання республік Закавказзя в федерацію, РКП(б) розпочала підготовку до їх об'єднання від того часу, як тільки в Грузії прийшло до більшовицького перевороту. Уже у квітні 1921 року Ленін дав доручення С. Орджонікідзе, керівникові Кавказького бюро ЦК РКП(б), підготувати погодження про створення Закавказького обласного господарчого управління, об'єднати керівництво залізницями та іншими господарчими органами. ЦК РКП(б) вважав настільки важливим об'єднання Закавказьких республік у федерацію, що з приводу цього доручено виступити з пропагандивними доповідями на мітингах і в пресі чільним партійним діячам РКП(б). Сталін, на зібранні тифліської організації комуністичної партії Грузії в липні 1921 року, говорячи про чергові завдання комунізму в Грузії і на Закавказзі взагалі, відмічав доцільність об'єднання не лише по лінії господарчих заходів, але й загальнонаціональних. "...Щоб розвіяти атмосферу взаємного недовір'я і поновити братерські зв'язки поміж робітниками національностей Закавказзя і Росії - саме для цього (як контрпропозиція про поновлення старих губерній - Тифліської, Бакинської і Єриванської) треба зберегти незалежність як Грузії, так і Азербайджану та Вірменії. Це не виключає, а, навпаки, завбачає потребу взаємної господарчої і іншої підтримки та необхідність об'єднання господарчих зусиль незалежних радянських республік на засаді добровільного погодження і на основах конвенції".^{13/}

Та тому що багато хто з комуністів місцевих національностей дивилися на федерацію, як на крок до обмеження їх суверенности, пропозицію ЦК РКП(б) вважали для себе за несприятливу. Активність же РКП(б) у цій справі була особливо гостро виявлена. Ленін, пропонуючи проєкт федерації на затвердження Політбюро РКП(б), вказував на те, щоб пропаганду в справі федерації провадити якнайбільш активно. "Запропонувати Центральному комітету Грузії, Вірменії, Азербайджану поставити питання про федерацію широко на обговорення партії і робочих і селянських мас, енергійно вести пропаганду за федерацію і провести (підкреслено в оригіналі - І.Б.) її на з'їздах рад кожної республіки; у випадку рішучої опозиції точно і своєчасно повідомити Політбюро ЦК РКП".^{14/}

Професійні революціонери - керівне ядро РКП(б) показали себе в революцію 1917 року і після жовтневого перевороту вмільми "майстрами" соціальної революції. Для повалення демократичних урядів, сформованих у революцію 1917 року на теренах колишньої російської імперії, вони вмільо використовували соціальні протиріччя, які існували поміж сильним і сконцентрованим пролетаріатом, з одного боку, і слабкою промисловою та торговельною буржуазією, з другого, - а також поміж масою малоземельного і безземельного селянства і відносно нечисленною групою великих землевласників. Процес соціальної революції в таких умовах набирав характеру в основному селянського руху, і вплив місцевих національних елементів у цьому русі був дуже значним, особливо в непромислових районах російської імперії.

Враховуючи історичний досвід і пройдений шлях революційної боротьби в Росії до 1917 року, Сталін 1925 року писав у "Большевиків", що селянське питання треба розглядати як національне, яке об'єднує в собі "ше питання національної культури, національної державності і інше... Без селянської армії немає і не може бути потужного національного руху".^{15/}

В окремих випадках, щоб зм'якшити дію національних аспірацій значної частини неросіян, спрямовану на відрив від Росії, РКП(б) робила в національних республіках з малочисельним промисловим пролетаріатом ряд поступок як загальнополітичного, так і національного значення. В Туркестані, наприклад, п'ятий з'їзд комуністичної партії (1920 р.) відповідно до настанов ЦК РКП(б) прийняв ухвалу відкомандувати "затруєних великодержавним шовінізмом робітників" та застосувати найнеобхідніші поступки тубільцям з метою послабити їхні відцентрові рухи.^{16/}

В інших національних республіках з посиленням відосередкового руху партія також ішла на поступки. Урядам України і Білорусі в окремих випадках надавалось право самостійно вирішувати те чи інше завдання в ділянці державного будівництва, головню по лінії народної освіти. Навіть у зовнішніх зносинах з країнами Заходу цим республікам надавалось право виявляти свою суверенність, звичайно, під безпосередньою контролею РКП(б). 1920 року на Ризькій мировій конференції Україна і Білорусь, як партнери РСФСР, брали участь у переговорах з Польшею, підписували мировий трактат і відкривали посольства в Польщі і Німеччині. Тому одначе, що московське міністерство зовнішніх зносин фактично було канцелярією чужоземних справ при ЦК РКП(б), як писав радянський дипломат Григорій Беседовський, роля українського й білоруського міністерств закордонних справ була ще значно більш принижена: всю свою роботу вони змушені були погоджувати з Москвою.^{17/}

Запровадження нової економічної політики 1921 року (проект якої запропонував Ленін і затвердив Десятий з'їзд РКП(б)), крім свого прямого завдання - відновлення народного господарства, приведеного до меж повного занепаду в період військового комунізму, було також поступкою селянству, яке активно підтримувало національний рух і прагнуло до сепаратизму. Національне питання в умовах мирного існування радянських республік набирало такої гостроти, як і справи господарчі. Вони доповнювали одне одного. Щоб уникнути катастрофи, яка у зв'язку з цим насувалася, треба було застосувати термінові й енергійні заходи - розвіяти дух російського чорного патріотизму, хоч би в його зовнішніх проявах, зродженого успіхами військового часу, коли Росія з півколониї Західньої Європи перетворилась у форпост світового соціалістичного руху. "...Наші товариші з гордістю і небезпідставно вважають себе росіянами, а іноді навіть дивляться на себе насамперед як на росіян, - вони

цінують це стільки радянську владу і радянську федерацію, скільки вони сповнені тенденції до "єдиної, неподільної".^{18/}

Щоб опрацювати нові конкретніші заходи в рішенні національного питання, ЦК РКП(б) на чолі з Леніном поставили його на розгляд X-го з'їзду партії поруч з питаннями господарчого порядку.

Сафаров, делегат Туркестану, у своїй співдоповіді з національного питання (основним доповідачем був Й. Сталін) намалював дуже сумну картину жалюгідного стану місцевого населення в державному будівництві краю. Він говорив, що поскільки комуністична партія в Туркестані утворилась лише після жовтневого перевороту, коли РКП(б) стала урядуючою партією, в її ряди включились колишні російські урядовці, які, як він стверджував, в умовах національної ворожнечі вважали, що "треба створити будь-яку владу, але обов'язково владу росіян".^{19/}

Практично було так, відмічав Сафаров, що колишні російські поліцаї, росіяни-заможні селяни, а в окремих випадках і російське духовництво стали вершителями влади. "В час революції там творились такі жахи, про які час сказати одверто, щоб "рассейские" колонізаційні нахили, які ще живуть у нас в рядах, були вижиті остаточно, щоб резолюції Комінтерну (доповідач мав на увазі рішення Комінтерну з національного питання, прийняте на 2-му конгресі в липні 1920 року відповідно до тез Леніна) для нас не було порожнім звуком".^{20/}

Щоб покінчити з проявами колонізаторської політики в Туркестані, говорив Сафаров, основним завданням РКП(б) має бути ліквідація всіх решток національної нерівності, застосування діючих форм підготовки національної інтелігенції з-посеред місцевої бідноти та широко поставлена освіта рідною мовою. Сама ж "комуністична партія цілком ясно повинна визнати, що для того, щоб пов'язатись з масами, вона мусить говорити тією мовою, якою говорить місцева біднота. Вона має допомогти в культурному розвитку...місцевій бідноті..., допомагаючи їй рідною мовою, за допомогою культурних засобів, які є до її розпорядження, стати самостійно на ноги".^{21/}

На загальноросійські тенденції в Україні вказав її делегат з'їзду В. Затонський, член ЦК КП(б)У. У своєму слові, відмічаючи наявність в рядах РКП(б) колонізаторських елементів і місцевих дрібнобуржуазних націоналістичних, він підкреслював, що "відкричуватися від питання голим проголошенням права націй на самовизначення або навіть права націй на державне відокремлення - не можна...національний рух тепер набуває дуже поважного значення".^{22/}

Повстанський рух, як протирежимний акт і в той же час спрямований на відрив від Росії, хоч і йшов на спад наприкінці 1920 року, але в середині пануючої партії йшла боротьба за поширення суверенітету республіки. Затонський говорив: "Я вважаю, що метод федерації правильний... але я

особисто не знаю, в яких взаємозв'язках ми знаходимось тепер з РСФСР... Що ж говорити про широкі маси? З укладенням останньої умови (промоваць мав на увазі умову про об'єднання наркоматів військових і морських справ та створення ряду інших об'єднаних наркоматів) ми не то знаходимось у федерації, не то не знаходимось".^{23/}

Характеристичним деталем промови Затонського було те, що він пропонував "витравити з голів товаришів поняття про радянську федерацію, як про федерацію російську," наводячи при цьому приклади, що коли Румунія чи Німеччина будуть радянськими, то хіба й вони будуть називатися російськими федераціями? Такі міркування були ясно спрямовані проти називання республік, об'єднаних у федерацію, іменем нації гнобительки.

Питання мови, говорив А. Мікоян, треба вважати незаперечним. Він, як і багато інших промовців, уважав суттєвим недоліком у справі розв'язки національного питання те, що опрацьовані і проголошені радянським урядом норми на практиці не здійснюються.^{24/}

З'їзд визнав, що російські комуністи, які зросли в умовах державної нації, на місцях своєї праці недостатньо врахували і применшували значення національних особливостей націй пригноблених, часто вульгаризували і викривлювали політику партії в національному питанні, що в практичному житті вело до великодержавности і проявів великоруського шовінізму. Комуністи-тубільці, які пережили період тяжкого соціального і національного гноблення, часто перебільшували значення національних особливостей у партійній і радянській роботі, залишаючи позаду клясові інтереси працюючих, що вело до ухилу від комунізму в бік буржуазно-демократичного націоналізму. Обидва ухили були засуджені. В практичній роботі визнано подавати таку допомогу:

1. Проводити закріплення радянської державности у формах відповідних до національної особливости кожного народу.

2. Установити діючий рідною мовою суд, адміністрацію, органи господарства, влади, підібрані з людей місцевих, обізнаних з побутом і психологією місцевого населення.

3. Розвинути пресу, школу, театр, клубну справу і взагалі культурно-просвітні установи рідною мовою.

4. Установити і розвинути широку мережу курсів і шкіл як загальноосвітнього, так і професійно-технічного характеру рідною мовою (в першу чергу для киргизів, башкирів, туркменів, узбеків, таджиків, азербайджанців, татар, дагестанців).^{25/}

Така ухвала з'їзду РКП(б) про національне питання за активної участі Леніна безумовно надавала більшій можливості в розвитку національної державности пригноблених народів Росії взагалі і зокрема тих, які стояли на нижчому рівні у розвитку їх культури.

Проте директивні настанови центру на практиці і далі підпадали остракізмові з боку шовіністично наставлених елементів партії. В Україні, наприклад, як відмічено на першій Всеукраїнській нараді КП(б)У, що відбулась у травні 1921 року, і далі відсовували українську мову на другий плян.^{26/} В Татарії, на IX обласній партійній конференції 1924 року (а це вже після X і XII з'їздів РКП(б), на яких приймалися відповідні ухвали про національне питання) стверджено зневажливо-задерикувате і бездушне відношення російських радянських урядовців до потреб і вимог трудящих республіки.^{27/}

Як відомо, Ленін ставив здійснення права на самовизначення тієї чи іншої національності у залежність від умов розвитку класової боротьби та інших обставин у соціальному житті народу, але, щодо розвитку мови й національної культури, він вважав, що за всяких форм державности повинна бути забезпечена система диктатури пролетаріату, цебто партії. Л. Троцький у своїй промові на сьомій Всеукраїнській партійній конференції (квітень 1923 р.) з приводу цього висловив таку думку: "Звичайно, ми проголосили право кожної національності влаштуватись по-своєму, аж до відокремлення від держави, поставивши, розуміється, над цим правом наш обов'язок революційного самозбереження. Там, де та чи інша національна група пов'язує свою долю не з робітничою класою, а з імперіялізмом для боротьби проти робітничої класи, там закон класової війни (як це стосувалось до меншовицької Грузії) ставиться понад усі інші закони. Та коли задача оборони революції розв'язується, ми кажемо селянам, міщанам, відсталим робітникам даної національності: - По національній лінії, товариші, у нас з вами розходжень не буде. Ми не лише вам дозволяємо, як іноді не до речі висловлюються, ні, ми вам допоможемо влаштуватись так, як вам з національного боку краще і зручніше. За допомогою вашої мови ми вам допоможемо прилучитися до найкращих досягнень людської культури..."^{28/}

З кінцем 1920 року, не дивлячись на ліквідацію фронтових операцій проти Врангеля на півдні і проти українсько-польських армій на заході, загроза існуванню радянського режиму була все ще значною. На VIII Всеросійському з'їзді Рад Ленін говорив: "Нова війна, яку Англія і Франція будуть підтримувати проти нас, принесе нам (навіть за умов, що ми закінчимо її цілком переможно, як закінчили тепер з Врангелем) колосальні труднощі, затримає наш економічний розвиток..."^{29/}

Про можливість нових війн говорив і той факт, що в Парижі емігрантські національні уряди Азербайджану, Грузії, Вірменії влітку 1921 року уклали поміж собою угоду про "привернення за допомогою імперіялістів буржуазно-поміщицьких порядків у закавказьких республіках".^{30/}

З уваги на такі можливості, політичні й економічні зв'язки радянських республік набували для РКП(б) особливого значення, і вона стала на шлях укладання двобічних договорів поміж так званими незалежними

національними республіками і РСФСР. У грудні 1920 року було укладено угоду між Українською радянською республікою і РСФСР, а в січні 1921 року - Білоруською радянською республікою і РСФСР. За цими договорами творились об'єднані комісаріати військових і морських справ, вища рада народного господарства, наркомати зовнішньої торгівлі, фінансів, шляхів сполучення, пошти і телеграфу.^{31/} У вересні 1920 року було підписано договір між Азербайджаном і РСФСР про проведення єдиної економічної політики.^{32/} У грудні 1920 року договір Вірменії і РСФСР, згідно з яким РСФСР визнавала незалежність радянської Вірменії і прийняла зобов'язання надавати військову допомогу, а у вересні 1921 року підписано погодження щодо фінансових справ.^{33/} У травні 1921 року укладено угоду між Грузією і РСФСР у справах військових і господарчих.^{34/} У березні 1921 року підписано союзні договори РСФСР з Хорезмською і Бухарською радянськими народними республіками.^{35/}

Такі двобічні договори забезпечували утворення централізованої багатонаціональної радянської держави, до найвищого керівного органу якої - Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦИК) - Україна, Білорусія, Азербайджан, Вірменія та Грузія посилали своїх представників. Права центральних адміністративних органів РСФСР у справах зовнішньої і внутрішньої політики відповідно до укладених договорів стали поширюватись і на територію договірних з нею республік.^{36/}

Так, під прикриттям договірних зв'язків, набирала сили влада центральних відомчих і партійних органів. Наркомюст РСФСР, наприклад, домагався, щоб "усі декрети і постанови Всеросійського центрального виконавчого комітету, які стосувалися ведення об'єднаних наркоматів, автоматично поширювались і на землі УРСР." Наркомат РСФСР часто виступав в імені інших договірних республік, без попереднього погодження справи з ними.^{37/} У травні 1922 року, коли комісаріат закордонних справ РСФСР (можливо, у зв'язку з конференцією в Генуї або Раппалло) порушив міжнародний статус Української республіки, уряд України послав формальний протест з запереченням пропозиції російського уряду виступати в його імені.^{38/}

Спеціальна комісія під головуванням М. Фрунзе займалась розслідуванням цієї справи. У постанові Політбюро ЦК РКП(б) було стверджено акт порушення конституційних прав України і прийнято рішення, що права Української радянської соціалістичної республіки, її незалежність в жодний спосіб не повинні бути применшені.^{39/} Однак, порушення конституційних прав України продовжувалось і надалі. У вересні 1922 року, наприклад, комісаріат народної освіти РСФСР видав постанову, яка мала б зобов'язувати і Україну, хоч справи освіти знаходились повністю поза його компетенцією.^{40/}

Для перевірки стосунків між РСФСР і УРСР та встановлення норм, якими регулювались би стосунки між цими республіками, Політбюро

ЦК РКП(б) створило спеціальну комісію у складі Д. З. Мануїльського, М. О. Скрипника, Й. В. Сталіна, М. В. Фрунзе і ін.^{41/} Питання про унормування відносин поміж РСФСР і Україною обмірковувались чотири рази впродовж липня 1922 року на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У, і проєкт положення про взаємовідношення поміж цими республіками затверджено 21 липня 1922 р.^{42/}

М. В. Фрунзе у розмові з кореспондентом газети "Комуніст" розповів про історію цих переговорів; інтерв'ю було опубліковано у жовтні 1922 року. Він сказав, що переговори поміж УРСР і РСФСР мали значно більше значення, як унормування відносин лише поміж цими республіками. "З перебігу роботи Комісії скоро стало ясно, що обмежитись обмірковуванням питання лише про взаємозв'язки поміж УРСР і РСФСР неможливо. Розвиток торговельних зв'язків вимагав установавання єдиного грошового знака для всієї радянської федерації, скасування митних перепон, усяких обмежень при заході кораблів у союзні порти радянських республік і інше. Було ухвалено запропонувати всім союзним республікам обміркувати питання про взаємовідношення радянських республік у всій широті і накреслити відповідні ухвали".^{43/}

Утворення спеціальних комісій для унормування відносин поміж радянськими національними республіками і РСФСР, треба думати, не забезпечувало їх продуктивної роботи у виробленні таких форм, які відповідали б вимогам сторін, без перегляду конституційних положень. Для цього Пленум ЦК РКП(б) створив спеціальну комісію з участю представників РКП(б) та республіканських партій. Фактично ж комісія працювала під головуванням Сталіна, і остаточну доповідь опрацювала чотиричленна підкомісія у складі Сталіна, Орджонікідзе, Молотова і Мясникова, - відомих централістів.^{44/}

Завдання комісії полягало в тому, щоб підготувати основні положення про створення союзної держави. Початковий текст тез склав Сталін. В його проєкті було відбито фактичну сторону виявленої конституційної практики, яку застосовував Ленін упродовж п'яти років, цебто, він розглядав радянську державу як об'єднану, централізовану державу і уряд РСФСР як уряд де-факто всіх шести радянських республік. Отже, відповідно до нового проєкту, п'ять радянських національних республік, які користувались у якійсь мірі статусом незалежності, мали ввійти до складу РСФСР на правах автономії.^{45/} Питання про утворення нової союзної держави не висувалось взагалі. В тезах Сталіна також не враховувались наявні прояви великодержавних шовіністичних тенденцій в апараті центральних урядових органів РСФСР.^{46/}

Тези розіслано ЦК республіканських партій на обговорення. Реакція більшості національних республік була негативна. 15 вересня 1922 року ЦК комуністичної партії Грузії однотайним голосуванням (один утримався) відкинув тези Сталіна. В резолюції було сказано: "...запропоноване на основі тез тов. Сталіна об'єднання у формі автономії

незалежних республік вважати передчасним. Об'єднання господарчих зусиль і загальної політики вважати необхідним, але зі збереженням усіх атрибутів незалежності".^{47/}

Політбюро ЦК КП(б)У прийняло 3 жовтня ухильну резолюцію. Воно висловилося за об'єднання, але одночасно категорично домагалось збереження незалежності республік, мотивуючи тим, що "практичне централізоване керівництво незалежними республіками може бути цілком досягнуте відповідними директивами по партійній лінії".^{48/}

Центральне бюро КП(б) Білорусі у вересні 1922 року з приводу цього також не дало прямої відповіді. Бюро ухвалило: "...вважати доцільним установити відношення поміж комісаріятами Білорусі і комісаріятами РСФСР аналогічні з тими, які установлені поміж РСФСР і Україною".^{49/}

Тези Сталіна про автономізацію незалежних республік схвально прийняли лише Центральні комітети Азербайджану і Вірменії. В директиві представникові Азербайджану в Комісії ЦК РКП(б) сказано: "Признати за необхідне під цю пору негайне включення Азербайджану в загальноросійську федерацію на засадах широкої автономії".^{50/}

Закавказький крайовий комітет, на чолі якого стояв С. Орджонікідзе, відкинув рішення Грузії і беззастережно присєднався до тез про автономізацію, як то прийнято Центральними комітетами комуністичної партії Азербайджану і Вірменії.^{51/}

Несхвальне відношення національних республік до ідеї автономізації мало клопотало Сталіна та його товаришів з складу Комісії ЦК РКП(б). Можливо, що ця комісія, скликана 23 вересня 1922 року, і прийняла деякі зміни в сенсі одержаних зауважень від національних республік, але від основних передумов автономізації не відмовилась.^{52/}

Проект тез про автономізацію разом з сприятливими резолюціями Азербайджану і Вірменії та Закавказького крайового комітету РКП(б) були послані Леніну. Зміст тез справив на Леніна гнітюче враження. "З погляду Леніна, проєкт перекреслював фальшиво федеративну будову, яку він так старанно будував за минулі п'ять років. Гірше за все те, що проєкт загрожував знищенням цілої фікції національної рівності, яка, на думку Леніна, пом'якшувала й неутралізувала націоналістичні сентименти меншин. Він не бачив практичних переваг, які могли б прийти від інкорпорації п'яти республік в РСФСР; цей процес лише послідовно показав би з брутальною відвертістю залежність усіх комуністичних партій від Росії і приніс би великі труднощі в майбутньому у вигравші націоналістичних рухів для більшовиків у так званих колоніальних і напівколоніальних країнах".^{53/}

Ленін гостро розкритикував проєкт Сталіна й вимагав змінити ті положення, в яких передбачалось зверхництво РСФСР над іншими радянськими незалежними республіками. Він запропонував створити нову федерацію, яка об'єднувала б на рівних основах усі республіки, включаючи

60 і РСФСР з окремим урядом. "...ми признаємо себе рівноправними з Українською РСР і іншими та разом і нарівні з ними входимо до складу нового союзу, нової федерації, писав Ленін. Нова федерація республік могла б називатись, як приклад, Союз Радянських Соціалістичних Республік Європи і Азії".^{54/}

Сталін змушений був погодитись з пропозицією Леніна. У новій редакції проєкт утворення Союзу республік розглянено на Пленумі ЦК РКП(б) 6-го жовтня 1922 року. Тоді ж була створена спеціальна дев'ятичленна комісія для приведення основних принципів у конституційний проєкт.^{55/}

Схвалений на Пленумі ЦК РКП(б) проєкт конституційних принципів послано всім неросійським республікам для узгодження. ЦК КП(б) Грузії, захищаючи свої національні права, опротестував і цей проєкт, з уваги на те, що до складу нової федерації Грузинська радянська республіка не включалась безпосередньо, як Україна або Білорусь, а через посередництво Закавказької федерації. Проти такого об'єднання не заперечував і Ленін. Члени ЦК РКП(б) Каменев і Бухарін послали окремі телеграми Філіпові Махарадзе і Буді Мдівані, вимагаючи співпраці щодо встановлення федерації. Впертість же їх у цьому питанні розглядалось як ухил у бік націоналізму.

Не маючи засобів захищати інтереси грузинського народу, ЦК КП(б) Грузії 22 жовтня 1922 року скористався з безпрецедентного кроку: подав заяву в ЦК РКП(б) про свою резигнацію.^{56/} Резигнація була прийнята і призначено новий ЦК, який уже не робив жодних перепон у схваленні нового конституційного проєкту.

Розділ 3. ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. В. И. Ленин, *Соч.* т. XXIX, изд. 4, ст. 300.
2. Там же, т. 31, изд. 4, ст. 388.
3. Там же, т. 30, изд. 4, ст. 117.
4. Там же, т. XXXII, изд. 4, ст. 137.
5. *КПСС в резолюциях*, изд. 7, ст. 445-446.
6. W; Kolarz; *Russia and Her Colonies*. New York, 1953, p. 8.
7. *Очерки истории коммунистич. партии Узбекистана*. Ташкент, 1964, ст. 68-69.
8. Там же, ст. 70.
9. И. В. Сталин, *Соч.* т. 5, ст. 304.
10. В. И. Ленин, *Соч.* т. XXV, изд. 3, ст. 115.
11. *Большая Советская Энциклопедия*, т. 16, изд. 2, ст. 340.
12. *Образование СССР, 1917-1929 гг.* М. 1949, ст. 281.
13. И. В. Сталин, *Соч.* т. 5, ст. 97.
14. В. И. Ленин, *Соч.* т. XXXIII, изд. 4, ст. 103.
15. *Большевик*, ч. 7, 1925, ст. 21.

16. *Очерки истории коммунистич. партии Узбекистана*, Ташкент, 1964, ст. 80, 94, 111.
17. Г. З. Беседовский. *На путях к термидору*, т. I, Париж, 1930, ст. 48.
18. *Десятый съезд РКП(б)*, М. 1963, ст. 203.
19. Там же, ст. 192.
20. Там же, ст. 192.
21. Там же, ст. 200.
22. Там же, ст. 202.
23. Там же, ст. 205.
24. Там же, ст. 206.
25. *Братское содружество народов СССР*. М. 1964, ст. 24.
26. *Коммунистич. партия Украины в резолюциях*. К. 1958, ст. 135.
27. *Всероссийская коммунистич. партия*, Татарская обл. Стеногр. отчет IX обл.конференции. Казань, 1924, ст. 162.
28. *Правда*, 12 апреля 1923.
29. В. И. Ленин, *Соч.*, т. XXXI, изд. 4, ст. 444.
30. П. А. Азизбекова. *В. И. Ленин и социалистич. преобразование Азербайджана*. М., 1962, ст. 268.
31. *История советской конституции 1917-1956*, М., 1957, ст. 259, 266.
32. Там же, ст. 246.
33. В. В. Пентковская, *Роль Ленина в образовании СССР*. М., 1956, ст. 17.
34. Там же, ст. 18
35. *История советской конституции 1917-1956*, М., 1957, ст. 237, 271
36. В. В. Пентковская. *Роль Ленина в образовании СССР*. М., 1956, ст. 18
37. Там же, ст. 20.
38. R. Pipes. *The Formation of the Soviet Union*. New York, 1968, p. 264.
39. В. В. Пентковская. Там же, ст. 21
40. R. Pipes; *Ibid.*, p. 264.
41. В. В. Пентковская. Там же, ст. 21
42. Там же, ст. 21
43. *Коммунист* - (Харьков), 17 октября 1922.
44. R. Pipes. *Ibid.*, p. 270.
45. R. Pipes; *Ibid.*, p. 271.
46. В. В. Пентковская. Там же, ст. 26.
47. Там же, ст. 26; R. Pipes. *Ibid.*, p. 272
48. R. Pipes, *Ibid.* p. 272; В. В. Пентковская, там же, ст. 27.
49. R; Pipes. *Ibid.*, p. 272; В. В. Пентковская, там же, ст. 28.
50. В. В. Пентковская. Там же, ст. 26.
51. Там же, ст. 27
52. R. Pipes. *Ibid.*, p. 272.
53. Там же, ст. 272.
54. В. В. Пентковская. Там же, ст. 30.
55. R. Pipes. *Ibid.*, p. 273
56. Там же, ст. 271-272.

В'ЄТНАМ, США ТА ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ СРСР

/ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАКТОР У В'ЄТНАМСЬКІЙ ВІЙНІ /

Мирослав Прокоп

I.

Сьогодні ще важко передбачити, чи підписане в дні 27 січня ц. р. перемир'я приведе до справжнього миру у В'єтнамі та в Індокитаю взагалі. Радше треба думати, що конфлікт буде продовжуватися іншими засобами та що північні в'єтнамці далі будуть намагатися опанувати Південь. Проте вже тепер можна зробити деякі висновки з боротьби в'єтнамського народу, яка, з малими перервами, тривала понад чверть сторіччя. Багатомовні зокрема висновки з 12-річного заангажування США у в'єтнамській війні.

Найперше треба нагадати, що та війна, яка велася на порівняно невеликій території, належала до найбільш кривавих в історії людства.

Незалежно однак від великих втрат у людях і матеріяльних ресурсах, війна скінчилася властиво вничю. Північним в'єтнамцям не повелося опанувати Півдня, а ради цього власне вони вели війну. Не зуміли вони також змусити південних в'єтнамців і США усунути від влади президента Тіє, чи накинути їм т. зв. коаліційний уряд, що був би, очевидно, початком перемоги комуністів. Ті невдачі північно-в'єтнамських комуністів - це велика перемога Півдня, а точніше його американських союзників. Без США Південний В'єтнам був би безперечно сьогодні під владою Півночі.

З другого боку, американці, до спілки з південними в'єтнамцями не зуміли викинути північно-в'єтнамських військ з Півдня. Офіційно їх там залишилося яких 145 тисяч і вони напевно не будуть сидіти безчинно. В цьому є програна Америки. Правда, американці могли змусити Північний В'єтнам до капітуляції, якщо б вони були рішилися на інвазію Півночі, або на застосування атомової зброї. Але окупувати Північний В'єтнам США ніколи не плянували, зрештою на це не дозволяла міжнародна обстановка і, що, мабуть, важливіше, опозиція проти війни в самій Америці.

Цей останній момент дуже важливий не тільки для В'єтнаму і Америки, але в неменшій мірі для оцінки можливих подій в інших районах

світу. Приклад В'єтнаму повчас, що не завжди великодержавна, озброєна найбільш модерними засобами ведення війни, включно з атомовими, мусить перемогти малочисленний і багато слабший народ, якщо цей народ має союзників, що допомагають йому ділом, а не тільки словом /поляки, напр., мали в 1939 р. союзників, що багато обіцяли, але нічого не дали/, та якщо даний народ сам готовий боротися. В'єнамська війна підтверджує відому правду, що кінець-кінцем рішає у війні людина, її воля боротьби, її готовість на жертви, а не тільки сама зброя.

Ще більше цікавою є мотивація дій людини у в'єнамській війні. Ясно, що південні в'єтнамці боролися проти панування комуністичної диктатури, що була також експонентом політики чужинців, значить Москви і Пекіну. Таким чином оборона Півдня була також обороною його державної незалежності. А все таки довгий час північні в'єтнамці виявляли багато більшу боєздатність, як їхні південні брати. В результаті того утворилась у світі опінія, що в цьому відношенні комуністичний режим показався сильніший як режим Півдня. Але це є доволі упрощене пояснення.

Сила політичного режиму Півночі не в тому, що він комуністичний, чи тільки в тому, що комуністична диктатура, як і кожна диктатура швидко може змобілізувати маси до боротьби. Остаточо і південний В'єтнам - це не демократія західного зразка. Діло також не тільки в тому, що північний в'єтнамець більше хоробрий, як вояк Півдня. В останніх роках війни південно-в'єтамська армія виявляла багато крашу ефективність. Суть проблеми в чому іншому.

Свої успіхи північні в'єтнамці завдячували не тому, що вони комуністи, але тому, що проти Півдня і проти Америки вони виступали як націоналісти. У війну проти Півдня і його американських союзників вони не йшли під прапором Маркса і Леніна, але під прапором самостійности В'єтнаму. Вони краще, як Південь, усвідомили силу національної ідеї в нашій добі і дуже зручно взяли собі її на озброєння. Відомо зрештою, що в сорокових роках, ще в умовах боротьби проти Франції, Го Чі Мінг просив про допомогу Америки, але її не одержав. В таких умовах своєму наступові на Південь північно-в'єтамські комуністи надали характеру визвольної боротьби народу за соборність його земель в одній державі, боротьби, що була наче продовженням зтяжних змагань проти французьких колонізаторів. Таким чином Ганой зручно кинув на Америку тавро ніби продовжувача колонізаторської політики Заходу, дарма, що американці ніколи не плянували перетворити В'єтнам у свою колонію, а своєю метою завжди ставили не допустити до того, щоб Південний В'єтнам опанували комуністи. Подібну політику вели американці на початку 50-их років в Кореї і ради того пішли на допомогу Південній Кореї проти агресії з Півночі. Зі становища США В'єтнам, чи Корея - це було продовження політики стримування, що її застосували США в другій половині 40-их років у Греції, чи Туреччині, чи потім в обороні західного Берліну проти агресії з боку СРСР.

Ставка північно-в'єтнамських комуністів на національні гасла, на самостійність і соборність не була нова. Під національними прапорами, точніше за привернення незалежності Китаю від західних опікунів, вів боротьбу також Мао Тсе Тунг. Подібно югославські комуністи користувались ідеями національної боротьби в умовах німецької окупації. По-мистецьки використав для себе прагнення не-російських народів Росії до національної і соціальної свободи Ленін, правда на те, щоб згодом ті народи ошукати.

Однак, на остаточний вислід в'єтнамської війни вплинула вирішально людина не тільки В'єтнаму, але й, у неменшій мірі, людина Америки. Не йдеться тут про вояків США, які виявили стійкість не меншу як північні в'єтнамці. Йдеться про поставу американського суспільства.

Найбільш хіба характеристичною рисою в'єтнамської війни було те, що порівняно малий комплекс міжнародної політики північні в'єтнамці зуміли перетворити в міжнародну проблему першого рангу. Вони довели до того, що в пізніших роках війни прийшло до гострої поляризації поглядів практично в усіх частинах світу. Конфлікти і фронти утворились всередині поодиноких суспільств, організацій, чи навіть родин. В'єтнамові присвячено сотки тисяч статей, дебат, конференцій, книжок. Події у В'єтнамі роками опановували перші сторінки міжнародної преси. Чим довше війна тривала, тим більше приятелів здобували північні в'єтнамці серед чужинців і тим сильніше росла у світі опозиція проти Америки. Ясно, що численні об'єктивні фактори діяли в користь Ганюю, але його політика у відношенні до зовнішнього світу може служити класичною лекцією того, як мобілізувати у свою користь мільйони сторонніх людей.

Що більше, опозиція проти війни виросла до розміру потужного чинника в самій Америці. Вистачить пригадати, що в найбільш критичній, кінцевій стадії переговорів в Парижі, Конгрес США грозив не схвалити фондів на дальше ведення війни і тим самим вирвати з рук президента держави найбільш міцний атут в розмовах з Ганюєм. Ясно, що це відкривало перед в'єтнамськими комуністами нові перспективи. Коли ж вони все таки ризикували на перемир'я, яке вони роками відкладали, резигнуючи із своєї вимоги про усунення Тіє, - то це сталося, мабуть, тому, що війна, головню останні американські бомбардування, таки сильно виснажили в'єтнамський народ та що уряд Північного В'єтнаму побачив, що на таке загострення війни з боку США не реагують ані в Москві, ані в Пекіні. Зрештою, як згадано вже, маючи визнання від США і Тіє на легалізацію присутности своїх військових частин на території Півдня, Ганюю може далі змагати до влади в Сайгоні.

Так отже, у підсумках, в'єтнамська війна повчас, що навіть для потуги типу США існують обмежені можливості перемогти слабшого ворога, якщо він спирається на надійних союзників та якщо перетворить свою війну в міжнародну проблему. Що особливо, однак, важливе для нас, це те, що в'єтнамська війна показала величезну силу національної ідеї, ідеї

державної самостійності народу, байдуже чи цією ідеєю послуговуються політичні режими типу Південного В'єтнаму, чи в'єтнамських комуністів. У в'єтнамській війні потвердилась також відома правда про те, що комуністичну диктатуру можна пробувати накинути народові тільки засобами насильства.

II.

З приводу закінчення в'єтнамської війни ЦК КПРС і уряд СРСР вислали звернення до уряду Демократичної Республіки В'єтнаму, значить до Ганою, в якому м. ін. говориться, що "радянський народ щиро радіє успіхами своїх в'єтнамських братів".

Коли залишити на боці почування народів Радянського Союзу, що їх, очевидно, ні ЦК КПРС, ні уряд СРСР не репрезентують, то треба сумніватися, чи справді Москва має багато причин для того, щоб радіти закінченням війни у В'єтнамі. Правда, та війна дорого приходилась також Радянському Союзові, коли мати на увазі його військові доставки до Північного В'єтнаму, але усе це відбувалось коштом самих народів, а не вождів СРСР. Зате довгорічна війна принесла серйозне кривавлення Америки, зосередження її уваги в Індокитаю, наростання антиамериканських настроїв у світі. З цього не могли не радіти в Кремлі. За той час Москва мала порівняно вільну руку в консолідації її післявоєнної сфери панування в центральній і східній Європі, включно з підготовою ґрунту для нових т. зв. "людових фронтів" та в мобілізації ворогів Америки.

Сьогодні цей своєрідний золотий вік московської політики і дипломатії кінчається. Правда, американці самі хочуть з Москвою співпрацювати, готові помагати їй збіжжям і технологією, але впарі з тим тепер Америка матиме змогу відбудувати західній альянс, що був сильно захитаний В'єтнамом. А у той же час Москві страшенно потрібний слабкий Захід в обличчі наростаючого конфлікту з Китаєм. Що більше, в'єтнамська війна в якійсь мірі поєднувала Москву і Пекін, бо вони були по одній стороні фронту, а закінчення тієї війни відкриває можливості дальшої нормалізації і навіть співпраці Вашингтону з Пекіном. А для вождів будь-якої російської імперії евентуальна американсько-китайська співпраця - це примара не менша від тієї, якою була в довоєнному періоді для Англії і Франції загроза німецько-російського союзу.

І для взаємин між Америкою та СРСР кінець в'єтнамської війни може створювати нові ситуації. Діло в тому, що сучасна співпраця між Москвою і Вашингтоном пов'язана з пенетрацією ідей демократії в Радянський Союз та в країни сателітів. А це ж для вождів КПРС - анатема. Вони розуміють, що ідеї політичної, національної та соціальної свободи вдаряють в самі основи їхньої імперії. Щоб бачити, як дуже таких впливів з-зовні в Кремлі бояться, вистачить слідувати за тим, що вони пишуть у своїй пресі. В одному тільки ювілейному, себто 1972 році, вони випродукували хіба

тонни паперу задрукованого партійною пропагандою, в яких провідною ідеєю є теза про "монолітну єдність" народів СРСР з ЦК КПРС, та перестороги перед підступними інтригами закордонних чинників, що хочуть затруїти свідомість тих "монолітно об'єднаних" народів. Таким чином, побіч Китаю, росте другий фактор, що мусить турбувати Москву, себто поневолені нею народи. Довгими роками Москва з більшим або меншим успіхом пошивалась в пір'я захисника інших народів перед західним колоніялізмом. В такій ролі вона виступала також під час в'єтнамської війни, закриваючи рівночасно свій власний колоніялізм.

Нове становище в цих питаннях утворюється в час, коли у світі все більше зростає розуміння того, що національне питання - це основна слабкість російської імперії. Правда, цю проблему ще розціняють як внутрішню справу СРСР, але такий погляд буде мінятися в міру того, коли ростиме самооборона не-російських народів і коли взагалі ростиме боротьба за національні і політичні права народів СРСР, а в парі з цим СРСР, як великодержавна за своєю природою імперіялістична, буде намагатися поширити свої позиції назовні, чи це буде йти про Близький Схід, чи у відношенні до Китаю, чи Західної Європи. Ті, хто думає, що з закінченням війни у В'єтнамі прийде до безконфліктної співпраці Заходу з Москвою, і що це тим самим відкриє перед нею можливості спокійно здійснювати її народобивчі пляни у відношенні до не-росіян в СРСР, не бере до уваги ані динаміки самооборонних процесів серед тих народів, ані агресивної природи російського імперіялізму, ані сили впливу ідей демократії на народи всього соціалістичного бльоку.

В такому аспекті треба також дивитися на питання кон'юнктури, чи декон'юнктури для визвольної боротьби народів СРСР, отже і України. Серед українців переважає переконання, що українська справа переживає період довготривалої декон'юнктури. Такі погляди поширюються зокрема в результаті замирення у В'єтнамі та теперішньої співпраці Заходу з Москвою. Звичайно, коли під кон'юнктурую для України розуміти заангажування Москви у гарячу війну з якоюсь великодержавою, то такої кон'юнктури сьогодні немає і в проглядному часі її не видно. Але розрахунки на такого роду кон'юнктуру впливають в нас із специфічної схеми в нашому мисленні, що народилася на тлі подій першої світової війни і покутує в нас досі. А проте така схема є фальшива. Бо вже, напр., друга світова війна підстав для таких концепцій нам не дає. Наші окупації були у війні, але самостійна Україна не постала. Зрештою, деякі народи, як, напр., поляки, мали могутніх союзників у тій війні, але свою самостійність на ділі втратили, чи сильно обмежили.

Тому з в'язанням шансів на визволення українського народу з війською ми повинні бути радше обережні. Звичайно, це не значить, що не можуть утворитися воєнні умови, в яких справді перед Україною відкриються особливо корисні перспективи. Проте, тоді, коли їх немає, кон'юнктуру можуть творити також інші суспільні процеси і явища. Напр., зі становища частинного зрушення серед нашого народу і поширення інформацій про

його боротьбу у світі були особливо кон'юнктурні для нас шістдесяті роки нашого сторіччя. Це сьогодні видне для кожного, хто слідкував у тому часі за процесами в Україні, чи за тим, як на них реагував сторонній світ. Взагалі умови, в яких заіснувала можливість для вияву опозиційної думки в Радянському Союзі, відкрили деякі шанси, що з них безперечно наш народ, чи його речники, яких імена сьогодні відомі у світі, в якійсь мірі скористав. Хоч на цей рух в СРСР тепер режим нахлав руку, цим він не усунув причин, які цей рух породили. Вони родитимуть дальший опір, що буде результатом тиску національних, соціальних і політичних сил самих народів СРСР. Корисно на цей процес впливатиме також існування позарадянського світу, в тому і його демократичної частини. Закінчення в'єтнамської війни відкриває для цього ширші можливості.

Українські славісти на заході та питання українознавчих студій

Минулого року, в жовтневому числі нашого журналу, ми надрукували статтю професора Івана Коропецького п. н. "Чому славісти-українці на еміграції мало цікавляться українськими темами?". На статтю І. Коропецького відгукнулися п'ятеро наших читачів, які, подібно, як він, є також професорами в американських університетах, а саме: Марта Богачевська-Хом'як, Тарас Гунчак, Володимир Нагірний, Олег Федішин та Іван Фізер. Їхні голоси друкуємо нижче. При кінці даємо також заключне слово І. Коропецького. Ми переконані, що проблеми порушені у цій дискусії заслуговують на ширший обмін думками серед українців поза рідними землями. - Редакція.

Марта Богачевська-Хом'як

Замість коментувати висновки у статті колеги Коропецького, я б хотіла заатакувати саму статтю. Справа в тому, що проблема глибша, ніж вона виглядає у висновках автора. Але мене турбує в статті колеги Коропецького глибоко закорінений антиінтелектуалізм т. зв. української еміграції, який лежить в основі вад української науки.

Різно кажучи, проблема наших українознавчих студій лежить у вузькому підході до порушуваних тем, у їхньому вузькому окресленні та в хрестоносній ментальності багатьох науковців.

Науку важко ділити навіть на дисципліни, не то що на нації і держави. Вартість науковця часто лежить в оригінальному підході до існуючого матеріалу, а не лиш у збиранні матеріалу. Крім цього, вибір теми віддзеркалює складне психологічне ставлення науковця, чи того, хто хоче бути науковцем, як також випадок зацікавлення тою чи іншою темою і рівень розвитку науковця.

Свобода творчості виключає будь-які обмеження. Науковці українського походження навіть мого покоління з природи речі зацікавлені українськими темами. Але ці теми не закривають перед нами

наукового світогляду, чи наукової дії. Нас душить примусове зачароване коло українознавства, як душить кожного науковця будь-яка директива згори, навіть і добра чи доброзичлива.

Методом ретроспективного аналізу можна побачити в добрих науковців якусь провідну нитку зацікавлень, або тематики. Декілька щасливців за молодих літ попадають на блискуче видайну ідею, яка зумовляє всю їхню дальшу діяльність. Але для більшості з нас шлях науки це камениста путь спотикання, сліпих кутів та болючих коліночок. Однак праця десятків років може бути підсвідомою підготовкою до блискучого прозріння. Тому не можна таврувати науковця *a priori* за його неукраїнознавчі зацікавлення даного моменту. До речі, деякі із кращих українознавчих розвідок були здійснені людьми, які роками працювали в інших галузях. Продуктивні науковці творять раз в українознавчих студіях, раз поза ними. Виключна посвята українознавчим студіям не запевнює їхнього розвитку, а може навіть бути фіговим листком. Нам треба в першій мірі добрих науковців, а тоді буде кому займатись солідними українознавчими студіями. Бо час нарешті посилити поняття Академії з великої літери, а усунути академії з малої повинности.

Тарас Гунчак

Лист колеги Коропецького викликав у мене цікаву асоціацію, а саме, пригадався мені лист Гоголя до Максимовича з 2-го липня 1833 р., в якому він писав: "Покиньте справді кацапію та їдьте в гетьманщину"*/...

Абстрагуючи від деяких неточностей у формулюванні його твердження та від далекоїдучих узагальнень без відповідної квантифікації, кол. Коропецький поставив перед українськими науковцями важливе питання: хто буде творити українську науку, якщо не українські науковці? Питання, хоча й зумовлене спостереженнями автора над дослідями малої групи його найближчих приятелів, прибирає на вагомості та гостроті, коли призадуматися над долею гуманістичної та суспільствознавчої науки в радянській Україні. Можна без перебільшення сказати, що під сучасну пору цілі галузі науки лежать там перелогом. При таких обставинах, на мою думку, на українському дослідникові, який може творити у вільних умовах ті наукові вартості, яких їхнім колегам не дозволяє творити існуючий режим, лежить додатковий обов'язок. Цей обов'язок не пропаганда (дуже часто сумнівної вартості), а творення високоякісних праць, щоб цим способом збагатити культурну скарбницю свого народу.

Повище твердження має пряме відношення до головного завдання науковця - розширяти рамці людського знання і таким чином зробити свій вклад у колективний досвід людства. Було, здається, зайво аргументувати, що неможливо робити узагальнення про людство чи його досягнення без достатніх студій над його складовими частинами, тобто окремими народами (значить, і над Україною). Якщо таке розумування

* Н. В. Гоголь. *Письма 1820—1835*. Москва, Академія наук СССР, 1940, т. 10, ст. 273.

70 правильне, то вклад в українську науку є рівночасно вкладом у світову науку.

Якщо оспорювати повище твердження, тоді далі залишається питання, хто має займатися українською наукою? Якщо б Україна була світовою потугою, тоді її сучасне й минуле вивчали б чужинці. При сучасному політичному стані, можна розраховувати тільки на незначну кількість ентузіастів-чужинців.

На мою думку, не зважаючи на інтерпретацію завдань науковця взагалі, під сучасну пору розвиток української науки залежатиме у вирішальній мірі від українських науковців.

Володимир К. Нагірний

Цікаво мені було довідатися зі статті колеги Коропецького, що я не тільки належу до "славістів-українців", але також до тих, що "мало цікавляться українськими темами". Виходить, що я, як той герой Мольєра, який, здається, до 44 років свого життя не знав, що він є прозаїком, не був свідомий своєї професійної тотожності. Тому мушу категорично ствердити, що ні за освітою, ні за професійним підготуванням, ні, стисло кажучи, за інтелектуальним зацікавленням не вважав і не вважаю себе славістом. А припущення, що я свідомо чи несвідомо скриваю від себе та інших свою справжню професійну тотожність, чи з різних міркувань не признаюся до неї, було б недоречним психологізуванням. Радше, як виявляється далі з твердження автора, я належу до славістів тільки тому, що працюю над "соціологією перед-революційної російської інтелігенції". Колега Коропецький вважає цей факт достатнім, щоб зарахувати мене до славістів. Таке міркування, якщо йдеться про мотиви вибору цієї теми, неоправдане ні психологічно, ні логічно, бо я зацікавлений російською інтелігенцією не тому, що це славістична тема, чи тому, що вона російська, але радше тому, що мене цікавить ряд важливих проблем, які, на мою думку, в певній ділянці соціології є центральними. Колега Коропецький може оправдано запитати, чому я не розглядаю ті самі проблеми, базуючись на студії української інтелігенції. На таке гіпотетичне питання я відповів би коротко: українська інтелігенція не дозволяє на аналізу тих проблем, які я вивчаю. Якщо б однак мене цікавила, наприклад, асиміляція культурних еліт у недержавних спільнотах, то таке питання мало б певну рацію. Я навіть не зацікавлений темою "соціології російської інтелігенції" в загальному, чи її історією в загальному, хоч того роду описові праці у нас відносно популярні.

Для того, щоб моя відповідь не виглядала надто особистою, я зверну увагу на трохи інший момент в статті колеги Коропецького. Я принципово не погоджуюся з його тезою, що українські економісти, соціологи, антропологи, чи психологи на еміграції, вибираючи теми, чи

формулюючи проблеми, повинні виходити з регіонально-національних міркувань. Я виходжу із засновку, що їхнім обов'язком є передусім ставити інтелектуально цікаві проблеми, не зважаючи на національні чи всякі інші (конфесійні, клясові, політичні) міркування. Тому то я особисто бажав би бачити студії та праці наших еміграційних вчених не тільки в славистичних чи советознавчих журналах, але також у центральних американських та інтернаціональних публікаціях з ділянок економії, соціології чи психології. Що таких публікацій українських учених надто мало - це факт.

На трохи риторичне питання колеги Коропецького: "Отже, хто має ширити правду про Україну (без знаків наведення)?" моя відповідь така: обов'язком ученого є не так ширити правду - чи то про Україну чи Росію - як шукати її. Ті "дослідники", які займаються ширенням правди - байдуже, чи це про свою націю, вужчу чи ширшу батьківщину, чи про поневолену клясу - дуже часто правди не шукають, бо вони переконані, що вони її знають. Я підозріваю, що слабкість української науки впливає частинно з того, що її творці (навіть коли це історично зрозуміле) занадто віддано займаються ширенням правди про Україну.

Врешті колега Коропецький вважає, що "від поважної наукової праці можна очікувати і "пропагандивних успіхів" та що "найкращим доказом цього є зміна наставлення багатьох західних славистів у відношенні до проблеми України з негативного на об'єктивне". Перша частина цього погляду очевидна, друга незрозуміла. Автор не відрізняє психологічної настанови - позитивної чи негативної - до певних явищ від об'єктивного (логічного та фактичного) підходу до них. Позитивне наставлення не запевняє "об'єктивності", так само, як негативне наставлення не веде до необ'єктивності.

Олег С. Федишин

Колега Коропецький заторкнув цікаву і важливу тему в своєму "Листі", - проблему наукових праць на українські теми т. зв. українських славистів. Я ані не славист, ані не можу зарахувати себе до тих кар'єристів, що буцімто "розбагатіли писаннями на неукраїнські теми". Моя ділянка це міжнародна політика, радянський устрій та міжнародний комунізм. Будучи абсолювентом американської університетської системи, я не одержав спеціальної підготовки до українознавчих дисциплін, хоча, з професійних та особистих міркувань, живо цікавлюся долею України. Минулого року появилася друком моя більша праця про українську революцію 1917-1918-их рр. у ширшому контексті німецького походу на Схід. Крім того, більшість моїх статей, рецензій та публічних виступів теж у такій чи іншій мірі можна зарахувати до української проблематики. Тому і наступні думки не є "особистою обороною", а радше дискусією над питаннями, що їх порушив колега Коропецький.

Перш за все мушу з жалем ствердити, що "лист" колеги Коропецького, якого я шаную як друга та колегу, не написаний в строго науковому дусі. Підхід автора до цієї важливої справи не виявився настільки фаховим, як ми від нього маємо право очікувати. Означення *славіст* ужито тут надто широко й популярно. Звичайно до цієї категорії зараховують літературознавців та мовознавців, а не економістів, соціологів, чи політичних науковців, так що за підрахунком колеги Коропецького українських славістів в Америці та Канаді є значно більше, ніж це є в дійсності. В даному випадку питання, чи всі ті, що викладають російську мову та навіть літературу, є славістами, є важливим, поскільки більшість з американських славістів українського походження отримали університетські студії з російської мови та літератури, бо тільки такі славістичні студії були тут можливі і тільки така спеціальність могла забезпечити їм місце в одному з американських чи канадських університетів. Часто "цим славістам" доводиться викладати ще якусь іншу іноземну мову (в більшості німецьку), бо запотребування на "чистих славістів" є все ще обмежене. Тому твердження про більше ніж сто п'ятдесят професорів-славістів "у вигідних матеріяльних умовах і сприятливому для творчості інтелектуальному кліматі", може створити у непоінформованої людини доволі нереальний образ про справжній стан речей. Ідеться тут про людей, що є розкинені по далеких просторах Америки та Канади, часто в малих "коледжах", в яких немає фахових бібліотек та в яких не наголошують потреби наукової праці. Тільки малий процент з цих людей є на поважних та добре платних університетах з солідним бібліотечним та архівальним устаткуванням. Можливо, коли б університетська система в США не була такою великою та різноманітною, то більшість з тих викладачів, про яких тут мова, не змогла б була влаштуватися на працю. Отже не йдеться тут про професорів типу гайдельберзького чи оxfordського університетів, а радше про викладачів типу радянських інститутів та менших обласних університетів.

У світі цієї, далеко неповної, характеристики українських професорів в Америці та Канаді варто було б зібрати про них докладніші дані, а не обмежитись до шести чи семи людей, яких ми особисто знаємо, і на їхньому випадку висувати загальну тезу про опортуністичне та кар'єристське уникання українських тем. Цікаво було б також мати повний перегляд друківаних праць тих людей, який показав би, що вони досі зробили, чим вони займаються та які їхні пляни на майбутнє. Хоча я сам такого переліку ніколи не робив, але навіть з дуже загального та неповного перегляду праць моїх колег (а їх я знаю десятки) можна ствердити, що наш науковий доробок не є надто великий. При тому не можна заперечити, що більшість із нас написала такі чи інші праці з української тематики, не зважаючи на те, що не всі ми мали спеціальну підготовку в українській проблематиці; що праці з цієї ділянки все ще важко публікувати; що за українознавчі публікації не скрізь дають належне признание і що не всі ми працюємо в таких вигідних наукових умовах, як це твердить колега

Коропецький. Декому доводиться працювати літом, якщо він є самотнім працюючим членом родини, а поважні наукові досліди можна робити тільки в таких великих бібліотечних центрах, як Вашингтон, Нью-Йорк, Бостон чи Стенфорд у Каліфорнії.

На закінчення хочу зробити короткі зауваги до чотирьох пунктів листа колеги Коропецького.

1. "Писання праць на ширші загальнослов'янські теми". На мою думку, це дуже поважна річ. Професори Чижевський і Шевельов здобули собі міжнародне ім'я не їхніми вужчими українознавчими працями, як це твердить колега Коропецький, а навпаки, тематично ширшими студіями, що і надало більшого авторитету їхнім працям на українські теми. Коли вже згадувати прізвища (хоч колега Коропецький цього уникає), то праця проф. Нагірного про російську інтелігенцію не така вже далека від українознавчих тем. Українська інтелігенція в царській Росії часто була активною в загальноросійських організаціях, разом з їхніми російськими колегами. Іноді важко відрізнити ці дві групи (тут можна б згадати Вернадського, Кістяковського та Тимошенка). Чому тільки росіянин мусів би бути спеціалістом з проблеми російської інтелігенції, яка відіграла і далі відіграє важливу роль у житті українського народу? Те саме можна сказати про зацікавлення проф. Пеленського Казанською державою. Російська експансія не почалася від українських земель, і тому питання російського імперіалізму є більш скомплікованим, як це декому здається. В обороні України можуть виступати спеціалісти з російської історії та літератури. Можливо навіть, що з поглядами таких людей американський науковий світ буде більше рахуватися, як з тими, що писали тільки про Україну.

2. "Сьогодні вже немає негативного ставлення та дискримінації супроти українських учених". Таке твердження також не зовсім відповідає правді. Доступ до українських матеріалів є все ще дуже обмежений, а коло читачів робіт з української тематики є все ще дуже малим. Видавництва прямо бояться друкувати такі студії. Для прикладу згадаю свою монографію про німецький похід на Схід та українську революцію 1917-1918 рр. "Ходила" вона по видавництвах упродовж п'яти років, а тоді два роки друкувалася. Видавництву Ратгерського університету, що має непогану репутацію і продає книжки не від сьогодні, за півтора року після появи цієї книжки вдалося розпродати аж 250 примірників (з цього 25 примірників я купив, щоб порозсилати своїм колегам та колишнім професорам).

3. "Деякі наші славісти дуже амбітні і хочуть швидко зробити кар'єру". На це можна тільки сказати, що небагато з нас зробило блискучу кар'єру, а ще менше доробилося. Зате, коли в когось є амбіція дістатися до кращого університету (за що ми не повинні нікому дорікати), то дорога до цього веде якраз через ширшу наукову роботу, а не вузьку спеціальність з української тематики.

4. Вкінці, треба погодитися з колегою Коропецьким, що людям, які з погордою дивляться на українську науку (а таких, на щастя, між нами небагато), не варто присвячувати особливої уваги.

На закінчення треба висловити проф. Коропецькому признання за те, що він прилюдно і відважно почав обговорення такої важливої для всіх нас справи. Сподіваюсь, що колега Коропецький прийме мої критичні зауваги як вислід моїх турбот за стан української науки поза межами України і що ці зауваги послужать стимулом до дальшої дискусії на цю тему. Думаю, що було б доцільним сликати окрему конференцію для ширшого обговорення сучасного стану та майбутніх завдань української науки поза Батьківщиною при участі всіх тих, що цим питанням поважно цікавляться.

Іван Фізер

Проблема, яку порушив колега Коропецький, поза всяким сумнівом актуальна і варта колективної уваги. Боюся тільки, що контекст, в якому її представив шановний автор, робить її дещо драматичною. Можливо, що з погляду журналістичної тактики такий контекст має значення, але драма досить кепський засіб до розв'язування таких і подібних проблем. Було б доцільніше підійти до цієї проблеми, так би мовити, індуктивно, щето уважно опитати всіх тих колег "славистів" (термін ужито дуже неfortunно), які буцімто обминають українські теми, а вже на основі їхніх відповідей твердити, чи вони насправді уникають тем з української історії, політики, економіки, культури і т. д. Можливо, колега Коропецький має частково рацію, що тепер ці "слависти" працюють над "історією Казані, творчістю одного видатного російського історика, проблемами естетики в російській чи польській літературі" і т. д., але частковій рації далеко до повної правди. Чи це значить, що робота над історією Новгороду або Казані ірso facto виключає зацікавлення українською історією? Звідкіль колега Коропецький знає, що даний вчений не вивчає цю історію для кращого розуміння історії Києва? Його твердження не стоїть далеко від того нерозбірливого і парадоксального погляду деяких емігрантських "учених", згідно з яким уся російська історіографія, літературознавство, політична думка, мовознавство і т. д., у контексті яких часто фігурують українські проблеми, і в СРСР і на Заході є, як правило, тенденційні і що цю тенденційність можуть усунути тільки вчені вільні від усяких ненаукових пересудів. Зате, як тільки хтось з українців, от хоч би проф. Чижевський, пише про російську літературу, то він зразу стає предметом гидких і неперемірливих інкримінацій з боку тих самих "учених". Чи не тому проф. Чижевський, на схилі свого інтенсивного життя, в колі своїх неукраїнських колег ствердив, що "meine ukrainische Landsleute haben von wenigen Ausnahmen abgesehen, kaum Verstaendniss fuer meine Arbeiten, war ich doch gezwungen, im letzten Jahr aus ukrainischen kulturellen Organisationen auszutreten." (Orbis Scriptus, ст. 26). Натомість ті "вчені", які або калічать російську історію, або пишуть панегірики про Україну, бо вірять, що в цей спосіб ширять правду про неї, стають героями емігрантського гетто.

Ця довша заввага, звичайно, не стосується колеги Коропецького, який уже декілька разів засвідчив об'єктивність у своїй науковій роботі. У всякому разі я був би радий бачити серед молодих українських учених поза межами України хороших знавців і дослідників російської історії, літератури, російської інтелігенції і т. д. для того, щоб американські студенти вчилися з їхніх підручників, політики й економісти покликалися на їхні роботи, американські вчені слухали їхніх виступів на наукових конференціях. Про позитивний ефект такого стану не треба говорити.

Вкінці скажу декілька слів про себе, бо припускаю, що колега Коропецький мав мене на увазі, коли говорив про "славіста", який вивчає проблеми "естетики в російській чи польській літературі." Коли моє припущення правильне, то мушу сказати, що таке окреслення моїх наукових зацікавлень зовсім недоречне. Російською чи польською естетикою, як такою, я не цікавлюся. Зате в межах загальної літературної теорії вивчаю також системи таких учених, як Потєбня (українець), Інгарден (поляк), Мукаржовські (чех), Жірмунський (росіянин) і т. д. Взагалі все те, що має суто етнічний характер, тепер не становить предмету моїх наукових дослідів. Моя більша монографічна студія ("Психологізм в естетиці та літературній теорії"), яку тепер кінчаю, не має нічого спільного з російською чи польською естетикою чи літературами. Ті з моїх робіт, які в певному сенсі можна б зарахувати до русистики (студія про російський неоклясицизм) насправді трактовані з позиції літературної компаративістики, а не традиційної славістики.

Чи цікавлюся проблемами української літератури, теорії, критики? Безперечно. Дещо навіть уже зробив у цій ділянці. Припускаю, що колега Коропецький знає про мої праці на українські теми. Деякі з них написані українською мовою. Чи, може, я повинен вилучити ці праці з своєї бібліографії, поскільки вони не були друковані в центральних американських журналах? Хочу однак ствердити, що моє зацікавлення цими проблемами незумовлене моїм національним походженням. Відмовляюся робити наукову кар'єру зі своєї національності. І так, важко мені бачити себе в тих чотирьох категоріях факторів, які нібито зумовлюють "неукраїнськість" наукової тематики наших молодих учених. Я не відчуваю дискримінації з боку своїх неукраїнських колег; не женуся за промоціями, бо такі давно вже здобув; не вважаю українську тему нижче своєї гідності. Вільний від таких і подібних "комплексів", вигод, чи зобов'язань, я працюю тільки над такими темами, які мене особисто цікавлять і по відношенні до яких я компетентний. Це мій спосіб "ширення правди" про Україну.

І. С. Коропецький

Розуміється, мій лист до Редакції "Сучасности" (жовтень, 1972 рік), не мав наміру дати розв'язку такого складного питання, як завдання української науки на еміграції. Його ціллю було викликати дискусію на цю

тему. Я думаю, що, коли судити з повищих коментарів, я свою ціль до певної міри досягнув. Було б ще приємніше, якби цей лист мав вплив на працю українських науковців на еміграції. Але це вже покаже час.

У вищенадрукованих коментарях є багато цікавих думок. З багатьома я не годжуся. Але, щоб дати на них належну відповідь, потрібно було б писати вже не листа, але статтю більшого формату. Не маючи змоги це тепер робити, обмежуся лише короткими заввагами.

1. Чомусь звання славіста не є популярне; його цурається навіть голова департаменту слов'янських мов і літератур. Згідно з енциклопедією, славістом є той, хто займається наукою про історію, мову, літературу чи культуру якогось слов'янського народу. Ясно, що ця дефініція не включає теорії соціальних чи гуманістичних наук. Але туди без сумніву можна включити прикладну соціологію, естетику, чи політичні науки, коли ці дисципліни відносяться до слов'янських народів. Так і водиться в практиці. До Американської асоціації для поширення слов'янських студій належать науковці різних ділянок соціальних і гуманістичних наук, які вони досліджують на прикладі слов'янських народів (До речі, щогорічним головою Асоціації є економіст, секретарем географ, а головним редактором офіційного журналу професор політичних наук). Але, якби я навіть ужив цього терміну неправильно (хоч я цього не зробив, бо вжив згідно з прийнятою конвенцією), то це не змінє факту, що деякі українські науковці на еміграції, славісти вони чи ні, обминають українські теми, а пишуть про Росію.

2. У моїм листі я не пропоную обмежувати свободу дослідів і не стараюся накидати комусь теми дослідів. Я лише застановляюся, чому українські науковці на еміграції не вибирають тем про Україну. Я свідомий того, що вибір теми є чи не однією з найтрудніших проблем науковця. Але сказавши це, я спішу додати, що різно буває. Є науковці одержимі своїми предметами досліду, і до таких ніхто не може мати претенсій. А все таки можна спитати, чи праця над якоюсь темою є тільки можлива на прикладі Росії, чи може ця проблема існує в україністиці. Ось, наприклад, хтось є зацікавлений проблемою радикалізації інтелігенції і досліджує її у відношенні до передреволюційної Росії, а не хоче брати під увагу, що радикалізація тогочасної української інтелігенції була чи не більш посунена. Для підтвердження цієї гіпотези хай послужить такий приклад.

Усі партії, які входили до Центральної Ради (а вони склалися в більшості з української інтелігенції) обов'язково мусіли мати у своїй назві прикметник "соціалістична". Чи може дальше зайти радикалізація інтелігенції, яка не толерувала політичної правоти чи навіть центру? Але хто цікавиться в Америці українською передреволюційною інтелігенцією? А романтика російських революціонерів є ще тут жива.

З другої сторони, є і такі науковці, які у виборі своїх тем беруть під увагу до якоїсь міри кон'юнктуру в американській науковій політиці. І так,

американські видавництва й журнали звичайно призначають різні квоти для поодиноких проблем. Тому, що з погляду західних славистів Україна є периферійною проблемою Росії, українська квота не така велика. Вже з цієї причини праця може бути не принята, не зважаючи на її задовільний професійний рівень. Отже - можна розумувати - чому писати праці на українські теми і ризикувати, що на них нема заінтересування і їх не опублікують. А не забуваймо, що в більшості американських університетів, якщо вже не промоції, то все таки річні підвишки платень залежать якраз від публікацій.

3. Мій лист не претендував на якусь статистичну студію; він був базований на моїх досить поверхових обсерваціях. Тому я і також ніхто інший, хто такої студії не робив, не може ствердити, скільки українських викладачів займається науковими дослідями. Але, коли взяти під увагу натиск навіть найменших коледжів на своїх професорів, щоб вони публікували, то думаю, що багато українських викладачів якісь досліді мусить робити, хоч би тому, щоб не втратити посаду. Виправдування, що деякі з них не мають доступу до добрих бібліотек, непереконливе. Книжки можна завжди спровадити з інших бібліотек, виписки можна зробити під час вакацій і т. д. Хто хоче вдарити пса, завжди знайде бука. Якщо пише лише горстка викладачів, (зрештою, у своїм листі я саме таких мав на увазі), то факт залишається і цього повищі відповіді не заперечуть, - що вони про Україну або зовсім не пишуть, або пишуть лише часом, або як пишуть то лише так для домашнього вжитку, бо до англомовних публікацій пишуть про інші слов'янські народи.

4. Автори відповідей заторкують різні проблеми, включно з тим (до чого признаюся), що я вжив неправильно слова "об'єктивний", де мало бути "неутральний". Але чомусь вони обминають центральну проблему мого листа - місце науковця в його суспільстві. В їх розумінні, науковець не є відповідальний перед своїм суспільством. І хай це суспільство знаходиться в такій межовій ситуації, як тепер український народ, науковець не зобов'язаний спішити йому з допомогою. Він є вище суспільства; сидить собі у своїй вежі зі слонової кости і шукає абсолютної правди. Не так є в інших народів. Навіть у нормальних часах і в найбільш демократичних державах уряди або покликають науковців безпосередньо до праці над важливими в даній ситуації проектами, або через систему державних фондаций з їх пріоритетами у призначанні стипендій спрямовують працю науковців у бажанім напрямі. Українська еміграція не має змоги покликати окремих науковців до праці над важливими для неї темами, як також не має фондаций. Не попадаючи в патріотичний патос, можна ствердити, що це не звільнює українських науковців, як зрештою всіх інших членів еміграції, від їх обов'язку на добровільній базі. Зокрема від тих між науковцями, які займаються слов'янськими науками - як би вони себе не звали - можна очікувати принайменше принагідних праць про українські проблеми.

На щастя, можу закінчити мої завваги оптимістичною нотою. Молоде покоління, яке тепер вступає до наукової праці, мабуть, не йде слідами своїх безпосередніх попередників. Чи їх хто змусив, чи може вони не мають претенсій на безкомпромісових інтелектуалістів, в кожному разі, вони пишуть дисертації в гарвардським і інших університетах на українські теми, і є підстави сподіватися, що вони будуть працювати в цім напрямі також у майбутньому. Може, вони ще молоді і не здають собі справи з впливу цієї спеціалізації на їхні платні і промоції. А може, це вже нарешті нова порода української людини, що остаточно позбулася комплексу меншевартости.

ДВІ ДИСКУСІЙНІ НАЗВОЗНАВЧІ ФОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Пантелеймон Ковалів

В українській літературній мові існує традиційна форма "на Україні", "на Україну". Ця форма існує з того часу, відколи існує назва "Україна", тобто від того часу, коли ще Україна жила незалежним життям, і не можна вважати, щоб Росія зробила її окраїною своєї держави. Але останнім часом в еміграційній пресі штучно запроваджено й форму "в Україні", "в Україну"

Навколо цих двох форм виникла дискусія. Річ у тім, що деякі видавництва дотримуються основної традиційної літературної форми "на Україні", "на Україну". Цю форму зустрічаємо в "Енциклопедії українознавства", в "Сучасності", в "Нових днях" та ін. Але інші видавництва запровадили форму "в Україні", "в Україну", мотивуючи тим, що остання форма, мовляв, "державницька", як свідчення про незалежність України, а перша нібито "недержавницька".

Митрополит Іларіон у всіх своїх писаннях, вийшовши за межі науки, категорично твердить: "Час забути недержавницьку форму "на Україні". На цей заклик відгукнулись і деякі читачі, домагаючись замінити форму "на Україні" формою "в Україні". Мовляв, форма "на Україні" - це "повна зневага України", наше "нещастя". "Пустившись на такі манівці, - пишуть вони, - ми прийдемо до того, що з нашої мови справді стане "суржик", коли ми будемо вживати форми "на Україні", ми "плондруємо свою мову". Ще один читач нарікає: "Один Шевченко мав зрозуміння й відвагу в тих умовах належно вживати: "Було колись в Україні", "в Україну ідіть, діти". Ще далі: "Висновок один: хто вперто не застановляється і пише у пресі "на Україні", той зневажає її та трактує добровільно, як частину Росії".

А редакція вінніпезького тижневика "Новий шлях" (за 12 січня 1972 р.), підтримуючи форму "в Україні", бо вона, мовляв, свідчить про суверенність території, далі пише: "Нам зрозуміло, що в Україні за суворими режимами мусять триматись цього "зневажливого" "на Україні". Мовляв, редактори, що вживають форми "на Україні", шкоду цим роблять українській національній думці.

То правда, що польський історик Самуїл Грондський в 1672 році писав, що Україна походить від "окраїна", тобто земля краю, на території Польщі. А звідси підстава для політиків уважати Україну польською землею.

З другого боку, видатний російський учений О. Шахматов спочатку дотримувався погляду "окраїнного" походження слова "Україна", але згодом, ще в 1919 році, зрікся сам цього погляду. І немає нічого дивного: кожний учений мусить перевіряти свої наукові позиції, особливо це властиве було Шахматову, який дуже часто міняв свої погляди.

Останнім часом все більше авторів обстоює думку, що "Україна" не має нічого спільного з окраїною, з окраїнним походженням. Вона не була окраїною Росії й тоді, коли Росії як держави ще не існувало: існувала Київська Русь з підлеглими їй сусідніми землями.

Виникає питання: невже ми досі зневажали Україну, вживаючи форми "на Україні"? Невже й Шевченко зневажав Україну, вживаючи форми "на Україну" і "в Україну"? Невже то було нашим "нещастям"? Невже форма "на Україні" витворить "суржик" з нашої мови?

Треба сказати, що не завжди форма "на Україні" має значення частини чогось, як, напр.: "на Полтавщині", "на Сумщині". А В. Кубійович, що вживас форми "на Україні" в "Енциклопедії українознавства", тільки послідовно дотримується відповідної форми мововжитку, від чого його український патріотизм не стає меншим.

Митрополит Іларіон дослідив мову Шевченка і знайшов 42 рази форму "в Україні" і 33 рази "на Україні", зазначаючи при цьому, що Шевченко правного державницького означення вже не відчував, а просто йшов за народною мовою, що він формою "в Україні", а не "на Україні" писав швидше з ритмічного примусу "Наша літературна мова", 1959, стор. 124).

Але не завжди можна пояснити форму "на Україні" в Шевченка тільки ритмічним міркуванням. Напр.: "Не заревуть в Україні вільні гармати" можна без порушення ритму передати: "Не заревуть на Україні вільні гармати". В нього дуже часто переплітаються ці форми незалежно від ритму, а від мовного уподобання, від чуття мови. Напр.: "За степи та за могили, що на Україні, серце мліло". Але тут же рядом: "Нехай душі козацькі в Україні літають". "Було колись в Україні ревіли гармати", але тут же трохи далі: "Було колись добре жити на тій Україні". Ще: "Моліться, діти! Страшний суд ляхи в Україну несуть", але далі: "... крізь соє подивлюся на ту Україну". "Тепер лети в Україну, тебе виглядають", але тут же: "Я й тут чужий, одинокий, і на Україні".

Отже, ніяких патріотичних міркувань у Шевченка тут не було, а лише панувало чуття мови, особливо потрібне в поезії.

Що це за форма "на Україні", "на Україну"? Ця форма безперечно

сягає ще первісного значення "Україна", що означало "вкраяну землю", як ствердив Р. Смаль-Стоцький (*Свобода*, 1950, ч. 166), а раніше цей погляд висловив проф. С. Шелухін у книзі *Україна*, Прага, 1937. Тому й слово "Україна" могло вживатися тільки в формі "на Україні". Ще в Іпатському літописі 1280 року читаємо: "Князь Лев, схотівши собі по смерті кн. польського Болеслава части з землі лядської города на Вкраїні, їха в Ногаїв".

За тим же принципом та за давньою традицією, а це головне, вживається сучасна форма "на Україні", "на Україну". В цій функції її вживається в різних історичних документах XVI, XVII і XVIII ст. Так, напр., в 1557 р. Дублянський продав землю Мелешковичеві, але продажний лист загубився. В 1570 р. покупець пише в листі, що лист 1557 р. "загинув, як то на Україні частокрот буваєть" (*Акти*, т. 1, 173). В Густинському літопису читаємо: "в сіє літо (1516) начашася на Україні козаки".

В історичних піснях і думках послідовно зберігається форма "на Україні". Напр.: "Пану Барабашу схотілося на славній Україні з Хмельницьким велики бенкети вчинити". "То старий сокіл на свою Україну прилітає" (К. Грушевська, *Думи*, 1, 54). В піснях про Кармелюка панує тільки форма "на Україні": "На Вкраїні, на Поділлі Кармелюк гуляє", "Кармелюк поїхав знову морем на Україну" (*Народ про Кармелюка*, Київ, 1961).

Тепер "на Україні" значить не те, що "на Київщині", "на Полтавщині", а щось більше як позначення ширшої території, державної території. З таким значенням цієї форми вживає Ю. Шерех (*Нарис*, 177). О. Курило (*Уваги*, 7-8) вживає тільки: "на Наддніпрянській Україні", "Російська школа на Україні".

Так само вживають форми "на Україні" й деякі видатні постаті України - письменники, вчені, політики без жодного примусу зовні, лише за давньою традицією. Так, А. Кримський писав: "Треба було завести спеціальну дисципліну на Україні" див. (*Нові Дні*, 1971, ч. 254). Ів. Франко майже виключно вживав форми з *на*: "На Україні є люди", "Літературний рух на Україні" (*Вибір із творів*, 1956) та ін. Так само читаємо в письменника і вченого мовознавця В. Чапленка: "На Україні таких кожухів не носять" (*Українці 21*) "... твори на Україні" (*Українська літер. мова*, II, 82). Такої ж форми вживали обидва Смаль-Стоцькі. В. Сімович також писав: "Про давні часи на Україні" (*Граматика*, 1918 стор. 245).

Видатний український історик М. Грушевський у своїх творах *Історія України-Руси* і *Історія української літератури* вживає тільки форми "на Україні". На такому ж ґрунті стоїть і відомий український політик Дм. Донцов.

Винятком може бути ніби форма з *в*, коли існує третє слово, як писав мені В. Чапленко. Напр.: "в самостійній Україні", мовляв, не можна

сказати "на самостійній Україні". Ще приклади: "в північній Україні", "в західній Україні" (М. Грушевський, *Історія української літератури*, 183), "половці в Південній Україні" (Чубатий *Княжа Русь-Україна*, 48-49). Але й тут трапляються випадки з *на*: "Мені невесело було й на нашій славній Україні" (Шевч.), "Найду собі чорнобривку на тій Україні" (Там же). Очевидно, й тут треба керуватися чуттям мови, як це й робив Шевченко.

Форма "в Україні" пропагувалась і на еміграції в часи існування Подебрадської Української Госп. Академії в Чехо-Словаччині. Тоді в Академії працював як голова Термінологічної Комісії Євген Чикаленко, відомий український патріот і борць за чистоту української мови. Він особливо висловлювався проти форми "в Україні", замість "на Україні", в чому вбачав наслідування чужих і насамперед російської мови, тоді як кожна мова, на його думку, мусить іти своїм індивідуальним шляхом, який один дає їй справжню красу. Він вважав смішними й недоречними всі "притягнені за коси" аргументи в оборону цієї "реформи" (Див. *Українська Господарська Академія в ЧСР 1922-1935*, Нью-Йорк, 1959, стор. 137-138).

Дуже цікаво зіставити форму "на Україні" і форму "на Русі". Термін "Україна" заступив давній термін "Русь" на позначення широкої території, не окраїнної. Вважають, що "Україна" почала вживатися більше від Переяславської угоди 1654 р. (С. Смаль-Стоцький, *Розвиток поглядів*, 80). До того часу в літописах панувало тільки слово "Русь", яке у формі місцевого і знахідного відмінків вживалося тільки з *на*. Напр.: "Придоша половци на Русь воевать" (*Inam. lit.*). Пізніше в істориків України слово "Русь" у формі з *на* набрало ототожнення. Вже М. Грушевський послідовно вживає цієї форми, назвавши навіть подвійним терміном свою монументальну працю *Історія України-Руси*. Напр.: "Одначе слідом Святослава відкликали на Русь вісти про Печенігів", "Християнські громади на Русі". Так само і в *Історії української літератури*: "перенесення на Русь імператорських регалій", "про таких Зизаніїв на Русі не було чути".

Цієї форми вживають і Смаль-Стоцькі: "Таким чином церква і її мова довгий час закривали дійсний стан річей у нас на Русі" (С. Смаль-Стоцький, *Розвиток поглядів*, 51), "З прийняттям християнства на Русі" (Р. Смаль-Стоцький, *Українська мова*, 18). Такої ж форми дотримується й М. Чубатий: "існування варягів на Русі" (*Княжа Русь-Україна*, 49), "Удільні князі радили... на Русі" (Там же, 139).

Форми "Русь" і "Україна" зв'язані функціонально з первісною ідеєю землі, а саме слово "земля" вимагає тільки форми з *на*. Напр., в "Слові о полку Ігоревім" читаємо: "Игореви князю бог путь кажесть из земли Половецкой на землю Рускую".

Таким чином, маємо ототожнення форм: "на землю", "на Русь", "на Україну". Це ототожнення й нині дає нам право зберігати цю форму. Традиція й функціональне значення слів - це головні засади вживання в українській літературній мові форми "на Україні", "на Україну".

ТРАКТАТ ПРО ПРИВАБЛИВОСТІ БАТОГА

Анонім

Статтю анонімною авторки, що живе в Радянському Союзі, ми передруковуємо з деякими скороченнями в перекладі на українську мову з російського збірника "Новий колокол", що появився в Лондоні 1972 р. Видала збірник група радянських інтелектуалістів, найновіших емігрантів з СРСР, серед яких є такі як видатний російський письменник українського роду Анатолій Кузнецов, поет і письменник М. Демін (Георгій Трифонов), літературознавець Наталія Белінкова, кінорежисер Ігор Сльцов, журналіст Леонід Владіміров (Л. Фінкельштайн), літературознавець Емануїл Штайн, філософ Алексей Якушев. Редактором збірника є Наталія Белінкова, дружина письменника Аркадія Белінкова, який помер у Нью Гейвені 1970 р., після двох років перебування в США. Як видно з назви, у своєму збірнику видавці нав'язують до традиції "Колокола", відомої, опозиційної до царського режиму російської газети, що її в роках 1857-67 видавали в Лондоні Александр Герцен і Николай Огарьов. Видавці ставлять своєю метою віддзеркалювати погляди опозиційних кіл у сучасному СРСР, що їх не можна свобідно висловити на сторінках радянської преси. У збірнику співпрацюють також західні діячі, наприклад, видатний англійський дослідник СРСР, Тибор Самюелі.

Стаття, що її передруковуємо, повинна, на нашу думку, зацікавити українського читача з різних оглядів. У ній російська авторка говорить про відродження сталінізму в СРСР, розкриває великодержавно-шовіністичний характер панівного в ньому режиму, та вказує на його виразне пов'язання з найбільш обскурантськими традиціями царату.

Такий курс для українців не новина, про це писали в свій час такі діячі УРСР як Микола Хвильовий, Микола Скрипник та інші, а останньо Іван Дзюба. Але в устах російської авторки такі оцінки мають особливу вимову.

До речі, у своїй критиці сучасного величання в СРСР традиції російського імперіялізму Анонім часто перегукується з тим, що ми читали в "Інтернаціоналізмі чи русифікації" Івана Дзюби.

Правда, авторка бачить зло тільки у Сталіні та його послідовниках. Вона переконана, що вони відійшли від ленінських позицій. Цей погляд не новий, він типовий для всіх ревізійністичних кіл у комуністичному русі.

Стаття Аноніма вартісна ще й тим, що в ній ширше з'ясовані розміри погрому, який вчинив Сталін (і продовжують його наслідники) над культурою не тільки неросійських народів, але також самих росіян.

Статтю Аноніма передруковуємо за дозволом Наталії Белінкової. - Редакція.

Із статті С. Семанова "Про відносні та вічні цінності" ("Молодая гвардия", ч. 8, 1970 р.) я дізналася приголомшливу для мене новину. Виявляється, що справжня соціальна революція відбулася в нашій країні ніяк не 1917-ого, а 1937-ого року!

Можна вважати це за кепський жарт. Протє, ось що буквально надруковано на 319 сторінці комсомольського журналу:

"Тепер видно ясно, що злам у боротьбі з руйніниками та нігілістами стався в середині 30-их років. Скільки лайливих слів звалено заднім числом на цю історичну епоху! Охочим зітхати за "золотим віком", який нібито панував у літературно-мистецьких салонах 20-их років, усім тим, хто, крім тих же салонів, не хоче й бачити нічого в нашій культурі та народному житті, усім їм варто нагадати: *саме після прийняття нашої Конституції*¹, яка законодавчо закріпила величезні соціальні зрушення в країні та суспільстві, *виникла загальна рівність радянських громадян перед законом*. І це було нашим велетенським досягненням. Назавжди зник поділ людей на різні категорії при вступі на працю, на державну службу, до армії, чи до навчальних закладів. Усі чесні трудівники нашої країни стали відтепер і назавжди злиті в єдине й монолітне ціле. Мені здається, ми не усвідомили ще й досі всього значення гігантських перемін, що настали в той час.

Ці зміни подіяли цілюще на розвиток нашої культури." (Підкреслення скрізь мої -Авторка).

Он воно як. Такі справи, як сказав би Біллі Пілігрім ². Досі не

¹ Нагадую, що конституцію прийнято 5 грудня 1936 р.

² Див. роман Курта Воннегута "Бойня номер п'ять", "Новый мир", чч. 3, 4, 1970 р.

увідомили! І якби не кандидат історичних наук Семанов та редакція "Молодої гвардії", страшно подумати, але, можливо, ми так і не знали б, чим же ввійшов у історію нашої країни 1937-ий рік.

Тепер знаємо чим – загальною рівністю радянських громадян перед законом. Доводиться тільки пошкодувати, що кандидат історичних наук понехтував історичними даними. Не потрудився наочно продемонструвати, як ця загальна рівність конкретно здійснювалася благословленого 1937-го року. Бувши сучасницею та якоюсь мірою учасницею історичного процесу (у 1937-му мені було 32 роки), насмілюся доповнити цю прогалину.

1937-го року я працювала в газеті МК ВКП(б) "Рабочая Москва". Пам'ятаю, коли давали в число статтю будь-якого секретаря райкому, директора заводу, режисера чи письменника, ми ні в якому разі не були впевнені, що тієї ж ночі не заарештують нашого автора, як "ворога народу". Не мали ми також певности, що кожний з нас – включаючи редактора вийде завтра вранці на роботу. Зрівняння в правах у цьому значенні було подиву гідне. У 20-их роках боялися арешту колишні білі офіцери, меншовики й есери. Наприкінці 20-их та на початку 30-их колишні троцькісти, старі інженери та численні селяни-одиначники (далеко не тільки кулаки). Починаючи з 1937-го року, кожний громадянин нашої країни без різниці статі, віку, походження, соціального стану та партійности міг очікувати, що по нього приїде "чорний ворон".

Склад в'язнів у таборах потверджував цю "всезагальну рівність". [...]

На бажання можна було б скликати в таборах партійні конференції, з'їзди письменників, військові ради, збори академіків, винахідників, режисерів, робітників-стахановців, колгоспників-ударників. Проте, бажання такого не було. Цілющий вплив рівности в'язнів на розвиток нашої культури виявлявся в тому, що всі вони, за винятком "дурників", копали землю та вирубували ліси: академіки й колгоспники, письменники й слюсарі, маршали й мистці. Де вже більша рівність!

Не менше цікаво звучить, у світлі історичних фактів, заява, що з 1937-го року "назавжди зник поділ людей на різні категорії" при вступі на працю, до вузів і т. п.

Конституція справді скасувала соціальні обмеження. Згідно з законом належало прийняти до вузу кожну людину, яка склала іспит; на працю кожну людину, підходящу професією, діловими якостями. Але конституцію прийняли, а законність одночасно скасували. Коли нехтували закони, вирішуючи проблему життя і смерти людей, то тим легше відкидали їх, коли йшлося про громадянські права. На місце попередніх обмежень появилася безліч нових. Кількість їх зростала з кожним роком і замикала дорогу більшій кількості людей. Чого тільки не враховували при новому "поділі на категорії": і національність, і участь в опозиціях, і перебування за кордоном, і присутність родини за кордоном, і

наявність репресованих родичів, приятелів, знайомих (а в кого їх не було?), і перебування в полоні чи на окупованій території... і так далі й тому подібне.

Попереднього поділу на соціальні категорії ніхто не ховав – він був відкрито проголошуваний, як класова політика партії та уряду. Нові ж обмеження, введені замість віджилих соціальних, приховувано як ганебну недугу, тому що вони були *незаконні*. Категорії стали таємними, їх не називали вголос, ні не вживали як мотивів відмови (дарма що це була таємниця поліщинеля). Створено складну систему й окремий апарат, щоб проводити в життя цю особливу кадрову політику. Величезну силу здобули розбухлі відділи кадрів, які раніше займалися скромно реєстрацією співробітників. Тепер уже не керівник установи, а по суті підлеглий йому начальник відділу кадрів визначав, кого приймати на роботу, кого висувати на керівне становище. Вирішну роллю при цьому стали грати не талант, не підготовка, не праездатність, а чистота анкети, особисті зв'язки і... здатність до беззастрешного послуху.

До чого це призвело – я надто добре знаю з близької мені ділянки журналістики. 20-ті роки, коли радянська преса тількищо набиралася сили, висунули таку блискучу плеяду журналістів, як А. Зоріч, М. Кольцов, Г. Риклін, Т. Костров і багато інших. Попробуйте назвати рівне величиною прізвище з другої половини 30-их років. Його немає, та й не могло появиться. Арешти допомогли позбутися вдумливих, самостійних та культурних редакторів. [...]

Такий же згубний для культури процес стандартизації проходив у літературі, театрі, кіно, живописі. Починаючи з другої половини 30-их років, у Москві зліквідовано такі своєрідні, з неповторним творчим обличчям театри, як театр Маєрхольда, очолюваний Таїровим, Камерний театр і деякі інші. Ужито заходів, щоб театр Революції (перейменований згодом на театр ім. Маяковського) якомога менше подобав на попередній Театр Революції, щоб у театрі ім. Вахтангова ніщо не нагадувало завзятушого Вахтангова, щоб усі театри стали однакові. Цьому процесі стандартизації, звісно, дуже допомогли арешти й наклепи на В. Е. Маєрхольда та інших діячів театру.

Щождо літератури, то досить узяти перші п'ять томів "Літературної енциклопедії", щоб приблизно визначити втрати. У цих томах я налічила: а) 138 письменників, про яких коротко сказано: "Незаконно репресований, реабілітований посмертно"; б) 22 письменники, про яких цього не сказано (можливо, тому що до часу складення I-го тому про них ще не було вісток), але це можна підозрівати по низці біографічних даних; в) 40 письменників, які були репресовані, але вижили в таборах і тюрмах, утративши "всього" 7-10-17 років життя. Разом, 200 прозаїків, поетів, критиків, літературознавців! Це лише ті, чий прізвища починаються буквами "А-П" (до половини "П"), та й лише ті з них, які попали в енциклопедію (а не попов туди, скажімо, Л. Авербах, який зіграв у радянській літературі роллю не менше видну й не менше шкідливу, ніж, наприклад, В. Єрмілов).

Залишається половина абетки 15 букв. Скільки за ними ще талантів, загиблих у той час, "коли російська проза відійшла в табори!"³.

До речі, тут також дотримувалися цілковитої рівності. Поміж в'язнями були представники всіх літературних угруповань: рапівець⁴ Артем Вєсьолий і перевалець Іван Катаєв, лєфовець Сергєй Третьяков і "попутчик" Борис Пільняк, пролетарський поет А. Гастев та селянський поет П. Васілев, давній більшовик А. Воронський і безпартійний І. Бабель, витончений Осип Манделштам і войовничий Борис Корнілов. І Віктор Кің, і Міхаїл Кольцов, і Бенедикт Лівшіц, і Сергєй Кличков і багато, багато інших.

Згідно з деякими даними, разом репресували близько 600 членів Союзу письменників. Сюди не враховано письменників, які ще не стали членами Союзу. І не враховано тих, хто не був письменником до часу арешту, але міг стати ним (дехто з оцілєлих, як знаємо, став).

Розквіт культури! Приблизно такий, як за хунвейбінів у Китаї. До речі, про культуру.

Удар, завданий у ці роки літературі та культурі братніх народів нашої країни (і тих, де культура тількищо зароджувалася, і тих, у яких вона старовинніша, ніж наша) – був справді потворний. Деякі малі народи втратили чи не всю свою любовно вирощувану інтелігенцію – в усякому разі, її видатних представників. Не будемо говорити тут про втрати таких літератур, як українська, грузинська, вірменська. Ці важкі болючі втрати добре відомі, їх зазнали стародавні багаті широко розгалужені літератури. Але ось що чинилося, наприклад, в удмуртській літературі. За даними тих же п'ятьох томів "Літературної енциклопедії", у 30-их роках були арештовані й загинули три удмуртські письменники. Про одного з них, Дмитрія Корєпанова-Кєдра, сказано в енциклопедії, що він "перший великий удмуртський прозаїк, якого творчість виросла на ґрунті історії й фолкльору рідного народу", і чимало причинився до впорядкування ортографії та рідної мови. Другий – Міхаїл Коновалов, не лише письменник, але й видатний фолклорист-збирач народних пісень, казок і переказів, зокрема, про Пугачова. Чи багато було в Удмурті таких письменників? Загинув у таборі починальник черкеської мистецької прози Магомет Дишеков, відомий також як видатний діяч культури, автор "практичної граматики кабардино-черкеської мови" та низки підручників. Така ж доля постигла першого нанайського письменника й першого голову нанайського райвиконкому Б. Ходжєра; починальників бурятської

³ Б. Слуцький. "Когда русская проза ушла в лагерь" - Ред.

⁴ Назви, створені від ініціалів або назов російських літературних організацій 20-их рр.: РАПП /Российская Ассоциация Пролетарских Писателей/, "Превал", ЛЕФ /Левый Фронт Искусства/, "Попутчики" - поширена в рад. критиці 20-их рр. назва письменників, які, хоч і належали формально до рад. літературних організацій, проте світоглядово були поза комунізмом. - Прим. перекл.

мистецької прози Ц. Дона – першого наркома освіти Бурятської АРСР, і Дамбінова – редактора першої газети бурятською мовою; марійського поета Іная Олика, який опрацював чіткі силабо-тонічні віршування, писав сонети, терцини, октави, переклав на марійську мову Пушкіна, Некрасова й Маяковського; піонера чеченської літератури Саїда Бадуєва; відомого татарського (з казанських татар) письменника, вченого, публіциста й громадського діяча Галімджана Ібрагімова – члена компартії від 1917-го року, перекладача В. І. Леніна на татарську мову.

Далеко немає кінця цій мартирології, але й немає сили далі її розкривати. На мою думку, і цього досить, щоб вияснити благодійний вплив 1937-го року на культуру нашої країни. У всякому разі ми отримали картину, як у 30-их роках відбувався пляномірний процес ліквідації національних культурних кадрів, вихованих у попередніх роках радянською владою.

А тепер перейдемо до тієї ділянки культури, на захист якої присвоїли собі останніми часами монополію семанови. Я маю на увазі охорону та вивчення пам'яток старовини – зокрема й особливо російської.

Відомо, що на самому початку свого володіння, радянський уряд ужив заходів, щоб охороняти ці пам'ятки. І все ж таки багато з них зруйновано або пошкоджено під час громадянської війни й голоду. Це образило й гірко, але зрозуміло. Тут діяло чимало чинників: і злоба народних мас, нагромаджена впродовж віків, що переносилася на пам'ятники й предмети вжитку царів та поміщиків; і контрреволюційна діяльність духовенства в перші роки радянської влади; і недостаток засобів у сплюндрованій країні; і низький рівень деяких місцевих провідників, як і бурхливе "лівацтво" інших. Усе це було, та й чимало потерпіло від цього в історії нашої культури.

Але храм Христа Спасителя в Москві зруйновано не в перші революційні роки. Його знесли спокійно, згідно із затвердженням Сталіном пляном, у тих же благословенних 30-их роках. І храм Спаса-на-бору (XIV ст. з перебудовами XVI ст.) усередині московського Кремля, і Чудов та Вознесенський монастирі (XIV - XV ст.) там же, і Красное крильце Грановитого палацу, все це знесли тоді з благословення або з прямого наказу Сталіна. А на місці Вознесенського монастиря побудовано нікому непотрібний Кремлівський театр бездарної архітектури.

Але тоді лунали ще протести. Зокрема, протестував проти руйнування пам'яток російської культури тодішній директор Бібліотеки ім. Леніна, давній більшевик В. І. Невський. Та все даремно. Пам'ятки архітектури загинули під ударами ломів, а Невський у концентраційному таборі.

Цинізм, з яким Семанов датує початок розквіту нашої культури 1937-им роком, не має собі рівного. Здавалось би, як може він, Семанов, який стільки турбується російським народом, його історією й "вічними цінностями", так злегка списувати із сталінського рахунку розгром російської і радянської, і старовинної культури?

А ось може. І цим виявляє себе. Бо, насправді, немає йому діла ні до російського народу, ні до його культури, а важлива й дорога йому ідея російської великодержавності, проти якої так боровся Ленін, ідея безпосереднього успадкування радянською державою історичних традицій і принципів державності "Великия и Малыя и Белья Руси". А дороговказ у життя дав прихильникам російської великодержавності саме Сталін. І що в світлі цього якийсьто монастир Чудов, пропавші рукописи і втрачені життя!

Тепер ясно, яким чином вищезитована апологія 37-го року попала у статтю з претенсіями на філософське звучання, та яке місце займають сталінські репресії в скалі "вічних цінностей". Адже, лише після сталінського розгрому радянської історичної науки в 30-их роках, стало можливим, фальсифікуючи історію, реабілітувати заднім числом російський царат. Бож, під ширмою прославлення російського народу, здисципліновані "ідеологи" насправді багато років займалися з наказів Сталіна саме реабілітацією російського царату. Семанов, Чалмаєв та інші "неослов'янофіли" мають повну підставу почувати вдячність до Сталіна.

У комуністичну ідеологію насильно включили чужу їй ідею національної винятковості, вибраності одного народу. А умови війни проти фашистських загарбників ще й сприяли цьому. Шовінізм паразитував на природному почуванні національної гордості (а народові було чим гордитися) і, користуючись цим, легко перекроював історію. [...]

Твердо стоячи на цих сталінсько-победоносцевських позиціях, Семанов накидується люто на одного з давніших більшовиків, ученого-історика Михайла Ніколаєвіча Покровського, автора першої марксистської історії Росії "Русской истории в самом сжатом очерке"⁵. Ось як пише він про Покровського, якого найактивніша діяльність припала, як підкреслює Семанов, на 20-ті роки:

"Покровський і його послідовники встановили тоді справжню монополію в історичній науці, вельми суворо розправляючися з інакодумаючими. Покровський і його школа поставили перед усією історією Росії жирний знак мінуса й переписували цю історію, за принципом "від суперечного". І так, у діяльності великого реформатора Росії Петра І Покровський добачив лише п'янство та сифіліс. У його нарисах російської історії (які було б правильноше назвати нарисами антиросійської історії) майже не згадувались Суворов і Кутузов, Севастопільська епопея 1854 - 1855 років і багато інших постатей та подій, які стали (і залишилися!) священними для кожного громадянина патріота." (Підкреслення мої "Авторка).

Покровський писав справді історію, а не священне писання. Ні Петро І, ні Суворов, ні Кутузов, ні навіть декабристи, народовольці (ні, я гадаю,

⁵ "Російська історія в найтислішому нарисі".

більшовики), не були для нього іконами, а були історичними діячами своєї епохи з усіма її особливостями та своєрідністю. Він не вважав потрібним скривати від читача ту грязюку й кров, якими повна історія кожної країни (в тому й нашої). Очевидячки, так повинен діяти кожний справжній учений. Та й чому, власне, Петро I і Суворов при всіх їхніх талантах повинні бути "святістю" для соціалістичної країни? Навіть і до тих діячів, які очолювали боротьбу нашого народу за свободу й незалежність, історик не повинен молитися. Він зобов'язаний і їх показати правдиво. Та й чим же, скажіть, будь ласка, священний для нас Александр Васильєвіч Суворов? Завойовницькими походами проти Туреччини? Війною проти французької революції? Підкоренням Польщі? Полоненням Пугачова?

Так, Суворов – видатний полководець із своєрідною цікавою особистістю. Але ж і хан Батий, імператор Наполеон Бонапарте, Фрідріх Великий, адмірал Нельсон і генерал Лі також не бездарні. Їхні походи й битви треба вивчати, писати про них книги, але чи це означає, що ці талановиті завойовники, видатні придушувачі свободи є "вічною святістю" для монголів, французів, німців, англійців, американців?...

Не можу втриматися, щоб не навести думки вченого, який справді знав російську історію Владіміра Ілліча Леніна. Ось що він писав про ту книжку, яку Семанов обізвав "нарисом антиросійської історії":

"Тов. М. Н. Покровському
5 грудня 1920 р., Москва
Тов. М. Н.!

Сердечно вітаю вас з успіхом: надзвичайно подобалася мені Ваша нова книга "Русская история в самом сжатом очерке". Побудова й виклад оригінальні. Читається з великим зацікавленням. На мою думку, треба буде перекласти на європейські мови.

Дозволю собі на одне невелике зауваження. Щоб вона була підручником, (а вона повинна ним стати) треба *доповнити її хронологічним покажчиком*. Поясню свою думку: 1) колонка хронології, 2) колонка буржуазної оцінки (коротко), 3) колонка Вашої марксистської оцінки з *вказанням сторінок Вашої книги*.

Учні повинні знати і *Вашу книгу*, і *покажчик*, щоб не було *верхоглядства*, щоб *знали факти*, щоб учились порівнювати стару науку з новою. Ваша думка про це доповнення?

З ком. привітом, Ваш Ленін." [...]

Семанов зараховує національний характер народу до цінностей вічних, тривких, що ні під яким впливом обставин *не змінюються*. Не знаю, чи кожного народу (про це він не каже), але національний характер російського народу є, на його погляд, щось раз назавжди дане, вічне й

репрезентоване єдиним психологічним типом. Правда, звідсіля рукою подати до расизму, бо, коли психологічний тип народу єдиний, незмінний та вічний, тож ні чим іншим це об'яснити, як кров'ю, расою. Правда й те, що, проголошуючи незмінність російського національного характеру з старовинних часів до наших днів, Семанови та інші дбайливі обхрадають російський народ, збіднюючи його характер та історію, відмовляючи йому в багатстві психологічних типів, і в здатності росіян перемінювати самих себе в процесі історії, яку вони творять. [...]

Навіщо знадобилося Семанову витягати на Божий світ давню концепцію про покірність і довготерпеливість, як підставі чесноти російського народу, та й іще приплести до цієї концепції толстовського Тушіна? Чому в усій історії російського багатстраждального селянства він знайшов одного героя, який повинен залишитися для нас "вічною святістю" Івана Сусаніна? Чому не помітив він бунтівників, які не мирилися з рабством, а йшли на колоду й у петлю в боротьбі проти царя та панів - Степана Разіна, Степана Халтуріна, Тимофея Михайлова? Чому існують для нього в російській історії та літературі тільки два типи героїв: великий вождь, який веде російську державу до перемоги (без уваги в ім'я чого і за чий рахунок) і звичайний, скромний та непомітний герой, що вмирає, як йому призначено, за цю державу? Чому, наче за помахом палички, зникли з історії Росії її борці за свободу, її вчені й мислителі ("інтелектуалісти", як підозріливо називає Семанов інтелігенцію,) її мистці і поети, переслідувані російським самодержавством?

Я бачу, що нагромадила багато запитань. Пора відповідати на них.

Справа в тому, що Семанов, обурюючись натяками й ілюзіями, які начебто містяться в творах деяких сучасних письменників, сам надто схильний до ілюзій правда, апологічного характеру. Якщо в творах, де викривають Івана Грозного й Миколу I, він додає зневагу сучасності, - це пояснюється не особливостями його літературного світогляду, а специфікою його політичного мислення. Оскільки вся історія російської держави від Володимира Святославича⁶ для нього безперервний і плавкий процес зміцнювання державности, оскільки "старина новизну тримає", а "минуле нерозривно пов'язане з теперішнім" то й природно, що будь-яке виявлення нашого рабського минулого, кожне слово правди про тиранію російських князів, царів, імператорів, про катування й дуби, про задушення вільного слова, про безправ'я над численними народами, які заселяють нашу країну, Семанов сприймає, як антидержавну діяльність. Він аж ніяк не закликає, як це може здаватися, до глибинного вивчення історії нашої країни, в тому й старовинної (хто б міг це оспорювати?). Він закликає творити історичний іконостас, щоб вилучити з історії все ненародне, неблаговійне. Він твердить, що найважливіший і до того ж безвідносний! цінний критерій суспільних явищ такий: чи сприяє дане явище зміцненню нашої державности, чи ні? А тому що, на думку

⁶ ? - Перекл.

Семанова, сучасна радянська людина "почувається наслідником своїх предків, законним і вдячним продовжувачем їхніх починів у створенні та побудові нашої великої держави" (Підкреслення мої-Авторка), то як же їй не обурюватися на "критиканів" та "нігілістів"? Адже не Степан Разін, не Емельян Пугачев, не Чаадаєв, Пестель і Пушкін, не Белінський, Герцен і Чернишевський, не Некрасов і Салтиков-Щедрін, не Желябов і Софія Перовська, не Георгій Плеханов і не Лев Толстой будували й творили велику російську імперію. Навпаки, вони її підривали та руйнували. Природно, що Семанов веде свій родовід не від тих предків. Він почувається (і прагне, щоб уся радянська молодь почувалася) наслідником не їхнім, а Івана IV, Петра I, Катерини II і чим сатана не жартує! можливо, і Миколи I? Адже, як-не-як, декабристи були заколотниками, а Микола I вклав свій внесок у могутність імперії: завоював Кавказ, розширив державні кордони, придушив угорську революцію, перетворив Росію в тюрму і тримав у страху всю Європу. Правда, почавши царювання шибеницями, закінчив поразкою в Кримській війні. Але це можна пропустити, а залишити у свідомості читача з усієї Кримської війни лише героїчну оборону Севастополя.

"Пропускаючи" з нашої історії все те, що сприяє зміцненню революційної свідомості, а не "зміцненню держави", Семанов хоче добитися поставленої собі мети. Він намагається погасити допитливу думку, виховати молодь у дусі пам'ятної мені із шкільних років "молитви після навчання":

"Дякуємо Тобі, Сотворителю, що Ти сподобив нас Твоєї благодаті сприймати навчання. Благослови наших начальників, батьків і учителів, які ведуть нас до пізнання добра, і дай нам силу та витривалість продовжати це навчання."

"Це навчання" ввів у радянську історіографію Сталін (це ж з його наказу "переписувалася" як старинна, так і сучасна історія), і тепер опрацьовують "це навчання" успішно семанови. А воно ніщо інше, як найзвичайніша великодержавна шовіністична концепція, під якою могли б підписатися і Араклєєв, і Победоносцев, і Століпін. Внесок, який уклали в це навчання деякі сучасні кандидати історичних наук, полягає, з одного боку, в невмілому маскуванні його фразами про комунізм і революцію, а з другого в умілому перезитуванні на пекучих для радянської молоді моральних проблемах, на її пошуках духовного ідеалу та на розв'язуваних заново кожним поколінням питаннях добра і зла. Немало стає йому в пригоді і гостра цікавість, яка прокинулася в молодих людей до давньо-російського мистецтва, архітектури, музики. Зацікавлення само собою шляхетне (виникло воно, до речі, як реакція на штамповану сірість розмальованих полотен, понурих кварталів сучасного будівництва та підбадьорливих радіопісеньок, текст і музика яких не багатші від лексики людоїдкі Елочки). Віддаючи належне геніальному Андрєєві Рублеву - нишком підсунуть отруйну ідейку національної винятковості. Захоплюючись архітектурою Кіжі, проповідують невмирущість і вічність

російської державної ідеї. Любуючись шаблями суворовських "чудо-богатирів", замовчують, скільки волелюбних російських і неросійських голів зрубано тими шаблями. Ось лінія поведінки, ось тактичні заходи сєманових.

Ці заходи необхідно знати, їх збагнути й розвінчувати, бо наївні люди можуть сприйняти писання сєманових за патріотичні. А це неправда: вони ж антипатріотичні. Як усякий великодержавний шовінізм, вони викликають у малих народів реакцію у вигляді загострення націоналізму. Породжують настороженість і недовіря до народу, в імені якого (хоча без уповноважень) сєманови оголошують привселюдно, що він провідний, найкращий, що вся його історія святість (включаючи й поневолювання інших народів). Такі почуття ніяк не сприятливі не тільки для виховання інтернаціоналізму, але й для зміцнення держави.

Патріотизм цілком не один, ні не вічний, ні не безвідносний, як твердить Сєманов. Поперше, патріотизмів стільки, скільки націй та держав; подруге це одне з найбільш відносних і розтяжних понять. Хто, наприклад, вірніший своїй батьківщині: розкааний Достоевський, чи нерозкааний емігрант Герцен? Я не збираюся тут порівнювати таланти, чи говорити про борсання душі. Але ж, немає сумніву, що обидва гаряче любили Росію. Хто ж тоді з них вірніший: Достоевський, який підписався під формулою "православ'я, самодержавство, народність", чи Герцен, який відмовився повернутися на батьківщину?

По-моєму, Герцен. А по-вашому?

Чий патріотизм виявляється "високою гідністю людської душі" поразника Леніна чи оборонця Мілюкова? Ромена Роллана чи Раймона Пуанкаре? Жанни д'Арк чи імператора Наполеона Бонапарте? Гарібальді чи Муссоліні? Тельмана чи Гітлера? У кожній країні, в кожного народу ви знайдете два різновиди патріотизму: один шовіністичний, расистський, який визнає зверхність свого народу над іншими та закликає під різними претекстами! - до поневолення їх або до "опіки" над ними. Другий революційний, визвольницький, що бореться за свободу свого та інших народів "за нашу і вашу свободу". Ви за котрий? Не слід сидіти на двох стільцях, годі спиратися одночасно на Владіміра Леніна і Константіна Побєдоносєва.

*
* *

Либонь, усе ясно. Ясно, що стаття Сєманова (як і низка інших статей "Молодої гвардії") є послідовним логічним продовженням сталінської великодержавної концепції та з початку до кінця приховано полемізує з Леніном. І не лише Леніном і з Плєхановим, і з Чернишевським, і з Герценом, і з Радищєвим, з усіма російськими революційними мислителями, які протистояли фортеці російського самодержавства й ніяк

94 не почувалися "законними та вдячними продовжувачами" його діл. Одначе, не так уже й часто можна прочитати в нашій пресі виступ, який би так чітко й так відверто розкривав, куди завів Сталін нашу ідеологію. [...]

З російського переклада О. М.

МІЖНАРОДНА ХРОНІКА

Р. К.

Нью-Йорк Таймс за 7 лютого 1973 р. повідомив, що член конгресу США, Вилбер Д. Милс, запропонував спинити будь-які торговельні концесії Радянському Союзові, якщо уряд СРСР далі вимагатиме високих оплат від жидів, чи інших громадян СРСР, які хочуть виїхати з Радянського Союзу. Милс заявив, що 260 членів палати репрезентантів і 75 сенаторів згодилися підтримати цю акцію. Наступного дня *НЙ Таймс* поінформував, що на думку Державного Департменту США, кращий спосіб примусити СРСР до лібералізації еміграційних законів є шлях "тихої дипломатії".

Джакарта Таймс з Індонезії надрукував 15 грудня 1972 р. довшу статтю п. н. "Доля мусулманів у Радянському Союзі", в якій стверджено, що всупереч сильній антирелігійній кампанії в республіках середньої Азії, національні і релігійні почуття зростають. Автор пригадує, що кордони Таджикистану, Киргизії й Казахстану межують з Китаєм, і що китайці впродовж кількох років провадять сильну пропагандивну кампанію, щоб здобути симпатії серед тих народів.

Вашінгтон Пост з 24 грудня 1972 р. повідомив, що Леонід Брежнев у промові 21 грудня заявив, що нова конституція для СРСР буде підготовлена і дана під загальне обговорення напередодні наступного з'їзду КПРС, а опісля буде "проведений всенародний референдум, щоб рішити про прийняття нової конституції". У скороченому тексті промови Брежнева, яку роздала пресова агенція ТАРС, уступ про референдум був включений. Але, коли газета Правда опублікувала текст промови 22 грудня, то згадка про "референдум" була знята. Значення може бути різне, але можна підозрівати, що існують розбіжні думки в Політбюрі щодо потреби й доцільности "всенародного референдуму".

У рецензії на книжку Джона Дорнберга "Новітні царі" в газеті *Вашінгтон Пост* з 14 жовтня 1972 р., автор Джеролд Шектер згадує трактування національного питання в згаданій праці і переповідає висновок Дорнберга, що "в Радянському Союзі значення національного питання швидко зростає і в 1970-их роках може прийти до вибуху."

Пекінг Ревю з 2 лютого 1973 р. покликується на пакістанську газету *Дейлі Ньюз*, де зроблено закиди, що радянська фльота займається шпіонажем.

Руде Право з Праги помістило 21 січня 1973 р. статтю проти китайського уряду. У статті зроблено закид, що Китай тепер вважає США своїм тимчасовим альянтом у боротьбі проти СРСР.

Партизен Ревю, видання Ратгерського Університету в США, в лютовому числі за 1972 р. надрукувало досі неопубліковану промову білоруського письменника Василя Бикова на 5-ому з'їзді Спілки Письменників Білоруської РСР у 1965 р. Між іншим, Биков сказав: "Білоруська література - не тільки те, що видається офіційно ... Поки ми будемо об'єднані в найважливіших питаннях нашого життя і не будемо боятися заявити це відкрито, доти білоруський народ може бути спокійним за долю своєї літератури."

Бюлетень *Факти про Білорусь*, що появляється в Нью-Йорку англійською мовою, у грудні 1972 р. повідомив про існування самвидавного журналу "Листок", який виходить неперіодично в БССР.

"ХРОНІКА ПОТОЧНИХ ПОДІЙ" ПРО РЕПРЕСІЇ - АРЕШТИ, ОБШУКИ Й ДОПИТИ НА УКРАЇНІ

Останній випуск російськомовної "Хроніки поточних подій", ч. 27 за 15 жовтня 1972, в першій своїй половині присвячений становищу на Україні - проведенням там репресіям - арештам, обшукам і допитам. Опубліковані в цьому випуску повідомлення, що стосуються становища на Україні, друкуємо в перекладі на українську мову. - Редакція.

РЕПРЕСІЇ В УКРАЇНІ

У червні-вересні 1972 р. в Україні переведено судові процеси над учасниками національного і демократичного руху. Основний матеріал обвинувачення - Самвидав, іноді усні вислови. Обвинувальна стаття 62 КК УРСР (відп. ст. 70 КК РРФСР). Слідство почалося в січні - березні 1972 р. (див. "Хроніки" чч. 24, 25).

Двох арештованих, інж. Л. Селезненка і поета Миколу Холодного, звільнено до суду, після того, як вони виступили в газеті з каяттям. У листі Холодного до редакції "Літературної України" (7 липня 1972 р.) подано не лише каяття, але й імена людей, через яких він потрапив "під згубний вплив буржуазної пропаганди і . . . творів так званого самвидаву".

Л. Селезненко після заяви, опублікованої в "Робітничій Газеті" 8 липня був негайно звільнений і відновлений на роботі в Інституті нафтохімії.

СУДОВІ ПРОЦЕСИ В КИЄВІ. У червні відбувався суд над Олександром Сергієнком ("Хр." ч. 24), 40 років, працював як учитель креслення в школі, після звільнення з школи — як маляр-реставратор. Суддя — Ю. І. Мацько. Засідання були за постановою суду закритими, до залі не допущено навіть матері Сергієнка та його дружини. Протягом перших двох місяців перебування Сергієнка в слідчому ізоляторі від нього марно намагалися добитися публічного каяття.

На суді Сергієнкові інкримінувалось три епізоди.

1. Правління 33 сторінок тексту книжки Івана Дзюби "Русифікація чи інтернаціоналізм?" (у книжці 500 сторінок). З автором книжки Сергієнко знайомий не був. Праця зацікавила його, і він, читаючи, робив для себе замітки. Ці замітки кваліфікував суд як редакторське правління, і Сергієнко був обвинувачений у співучасті в творенні антирадянської книжки. Цей епізод розглядалось на суді як головний пункт обвинувачення.

2. Висловлювання проти "інтернаціональної допомоги Чехо-Словаччині". Зізнаннями свідків не підтверджені.

3. Висловлювання про право України на самовизначення.

Адвокат доказав неспроможність усіх пунктів обвинувачення (відсутність "агітації і пропаганди", суперечливість і повна відсутність зізнань свідків) і просив про звільнення обвинуваченого або перекваліфікацію складу злочину зі ст. 62 на ст. 187 КК УРСР, відп. ст. 190-1 КК РРФСР).

Вирок — 7 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання. Касаційний суд залишив вирок облсуду в силі.

Суд над арештованим у січні Іваном Єрмиловичем Коваленком ("Хроніка" ч. 24), 54-річним учителем, відбувався 10-13 липня. Суддя — Мацько. Обвинувачення пред'явлено за ст. 62-1 КК УРСР.

Суд інкримінував Коваленкові такі епізоди:

1. Вилучені у нього 12 січня праці: І. Дзюба "Русифікація чи інтернаціоналізм?"; В. Чорновіл "Лихо з розуму" (документ про процес 1965 р.) і публіцистичні праці В. Мороза — всі ці праці розглядалось як антирадянські.

2. Висловлювання проти "інтернаціональної допомоги" Чехо-Словаччині (в учительській, у школі, де він працював).

Суд відбувався як закритий. Дружині І. Коваленка, викликаний як свідок на другий або третій день процесу, не дозволили залишитися в залі після зізнань.

Вирок — 5 років таборів суворого режиму.

Суд над Зіновієм Антонюком, 1933 року народження, відбувався 8-15 серпня. Суддя — Дишель. Прокурор — Попченко. Обвинувачення за ст. 62-1 КК УРСР. Суд був офіційно відкритий, автами привозили по 10-15 осіб, співробітників установи, в якій працював Антонюк. Одначе з друзів Антонюка на залю засідання майже нікому не пощастило дістатись.

3-поміж свідків на суді виступали З. Франко, Л. Селезненко, М. Холодний, Лобко, О. Поводід. Згідно з зізнаннями Селезненка і Холодного, З. Антонюк одержав і передавав іншим (іноді учасниками епізоду були

самі свідки) журнал "Український Вісник", статті Донцова "Большевизм і духовість народу", В. Мороза "Замість останнього слова" та ін. З. Франко зізнавала, що Антонюк зфотографував ч. 3 "УВ" і передав плівку через А. Коцурову до Чехо-Словаччини. Антонюк заперечував цей факт передачі.

У відношенні свідків Лобка, чий зізнання були в користь Антонюка, суд виніс окрему постанову про притягнення його до відповідальності за гострий виступ "проти суду".

Свідок Ганна Поводід (співробітниця інституту, в якому працював З. Антонюк) відмовилась потвердити, що З. Антонюк нібито давав їй читати самвидавську літературу. Вона сказала, що він дав їй тільки прочитати на коридорі якогось незначного папірця, якого вона йому відразу ж повернула.

З. Антонюк написав листа, в якому просив суд взяти під увагу, що він діяв несвідомо, не займався поширюванням, а вилучену в нього літературу не вважає за антирадянську. Суд не взяв під увагу Антонюкового листа і виніс вирок: 7 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання.

Суд над Василем Стусом (арештований у січні 1972 р., "Хр." ч. 24) відбувався 31 серпня - 7 вересня в Київському обласному суді. Суддя — Дишель.

У "Хроніці" ч. 26 повідомлялось, що спочатку слідство велося за ст. 187 — 1 КК УРСР.

В. Стусові 34 роки, він поет і літературний критик. Закінчив педінститут, служив в армії. До 1965 р. працював в інституті літератури. Збирався захищати дисертацію, але після виступу проти арештів на Україні 1965 р. був звільнений. Останні роки працював не за фахом: як інженер у відділі інформації, як робітник на будові метро. Від 1965 р. його статті та вірші перестали публікувати.

Обвинувачення багато в чому спиралось на зізнання Л. Селезенка та М. Холодного.

На суді Стусові інкримінувалось такі епізоди:

1. Критична стаття про поета П. Тичину — чернетка, не друкувалась і не поширювалась (під час обшуку у Стуса вилучено лист Станіслава Тельнюка, спеціаліста від Тичини, у якого В. Стус консультувався, працюючи над статтею. Тельнюк був притягнений як свідок у справі В. Стуса. На суді він позитивно оцінив працю Стуса. Для рецензування статті В. Стуса був притягнений співробітник Інституту мовознавства Насирук (творчістю Тичини ніколи не займався, спеціаліст від І. Франка), який дав негативну рецензію. Суд зігнував оцінку Тельнюка. Тельнюкова праця про Тичину, що знаходиться у московському видавництві, не друкується. Заступник голови правління Спілки письменників УРСР Василь Козаченко заявив: "Нехай спершу С. Тельнюк розрахується з КДБ, тоді будемо його друкувати". Тельнюка допитують також як свідка у справі Надії Світличної, Івана Дзюби, Є. Сверстюка, І. Світличного.

2. Висланий Стусом Урядові лист з критикою такого становища речей, при якому не друкують молодих письменників України. Цей лист, вилучений під час обшуку, інкримінується Стусові як антирадянський.

3. Що перебуваючи в санаторії Моршино В. Стус розповів два анекдоти, признані антирадянськими (підтверджено зізнаннями свідків).

4. Що збірка Стусових поезій вийшла в Бельгії. Свідок Л. Селезенко показав, що що збірку передав за кордон він, Селезенко, до того ж без згоди автора. Однак і цей епізод суд інкримінував Стусові.

Вирок суду: 5 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання.

Володимир Рокицький - Ред., 25 років. Був виключений з третього курсу Київського університету, бо під час подання заяви з'ясувалось, що він син репресованого, але приховував це, і, крім того, був обвинувачений в націоналістичних настроях. До арешту працював як штатний кореспондент республіканської газети "Молода Гвардія".

Суддя - Мацько. Суд інкримінував Рокицькому, між іншим, вилучені під час обшуку оповідання і вірші (власні і чужі) кваліфіковані як антирадянські. Вирок - 5 років таборів суворого режиму.

Юрій Шухевич, 1933 року народження, близько 20 років перебував в ув'язненні як син генерала Української Повстанської Армії (УПА)є Романа Шухевича, що в 1950 році покінчив життя самогубством (редактори "Хроніки" не знають дійсної причини його смерті - Ред.). Після звільнення Ю. Шухевич перебував на засланні в м. Нальчику. Одружений, має двоє дітей (2 роки і 9 місяців), працював як електромонтер. У лютому 1972 р. арештований в Нальчику ("Хр." ч. 25). З Нальчика був перевезений до КДБ м. Києва, потім повернений до Нальчика. Ст. 62 КК УРСР. Вирок: 10 років ув'язнення (5 років тюрми, 5 років таборів особливого режиму) і 5 років заслання. Ю. Шухевича арештували слідом за Н. Строкатою, яка перед тим змінила мешкання в Одесі на мешкання в Нальчику і поселила у себе Ю. Шухевича з родиною (родина живе там і тепер). Припускають, що у Ю. Шухевича вилучено спогади про його 20-річне ув'язнення.

СУДОВІ ПРОЦЕСИ У ЛЬВОВІ

Данило Лаврентійович Шумук, 1914 р. народження ("Хр." ч. 25). Суд відбувся 5 - 7 липня. Обвинувачення за ст. 62, ч. 2 КК УРСР (за першу частину спогадів, відібрану під час попереднього ув'язнення, і другу частину, знайдену під час обшуку у Світличного). Шумукові інкримінувалось також поширювання статей Джіласа і Дзюби, антирадянські висловлювання (обидва епізоди за зізнаннями свідків), лист, адресований Світличному і вилучений у адресата, який кваліфікувалось як "програмний документ".

Вирок: 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання.

Відбулися також суди над Стефанією Шабатурою, засудженою за ст.

62 КК УРСР на 5 років таборів і 3 роки заслання, і поетесою Іриною Стасів (6 років таборів та 3 роки заслання). Чоловік І. Стасів, поет Ігор Калинець, мав побачення з нею, а за кілька днів і його арештували.

101

У середині серпня за ст. 62 ч. 2 засуджено Івана Гея (5 років особливого режиму, 5 суворого і 5 років заслання). 4 - 5 вересня відбувся суд над Осадчим (див. "Хроніку" ч. 25). Обвинувачення за ст. 62 КК УРСР. Суд був закритий. Осадчому інкримінувалось передачу за кордон його рукописів. Вирок: 7 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання.

У квітні в Луцьку військовий трибунал розглядав справу Ігоря Гольця, лейтенанта медичної служби, випускника Київського медінституту, 1946 р. народження. Його обвинувачували за ст. 187 - 1 КК УРСР (відп. ст. 190 - 1 КК РРФСР). Йому інкримінувалось висловлювання, розмови, зокрема тост на честь перемоги Ізраїлю в війні. Вирок - 3 роки таборів загального режиму. Як свідка в цій справі викликали Семена (має бути Вячеслава - Ред.) Глузмана, арештованого в Києві 12 травня 1972 р. у справі Л. Середяк.

У Києві арештовано наукових працівників Інституту філософії АН УРСР Василя Лісового і Євгена Пронюка (бл. 30 років).

Лісовий написав був листа до ЦК КПУ України і до КДБ з протестом проти репресій, що посилюлися в Україні. Лист характеризує стан культури та економіки України і багатий на статистичні дані. Фотокопії листа (бл. 70 прим.) вміщені були в коверти з адресами визначних діячів СРСР, однак розіслані не були, бо їх вилучили під час обшуку у Є Пранюка.

*

* *

У середині вересня 1972 р. ухвалою Президії АН УРСР в системі Академії проведено редукацію апарату на 4%. При тому звільнено співробітників інститутів за приписувані їм націоналістичні, антирадянські настрої і керівників деяких відділів за (нерозбірливо - Ред.). В Інституті історії АН УРСР звільнено: кандидата історичних наук Брайчевського, доктора історичних наук Олену Компан (за півроку до виходу на пенсію), кандидата історичних наук Олену Апанович і кандидата історичних наук Дзиру. З Інституту філософії звільнено Світлану Кириченко. В Інституті археології знято директора Інституту, члена-кореспондента АН УРСР Ф. П. Шевченка (переведено на іншу посаду). Звільнено цілий ряд співробітників з інших інститутів: з Інституту кібернетики, мистецтвознавства, фолкльору та етнографії, з Інституту мовознавства.

Літературознавця В. П. Іванисенка виключено з партії, звільнено з праці із Інституту літератури і виключено з Спілки Письменників України. "Інформативний бюлетень Правління СПУ" (ч. 6-7, 1972) і газета "Літературна Україна" повідомляють, що ухвалу Київської організації

про виключення затверджено одногослосно на засіданні Правління СПУ 27 червня 1972 р. (голова Ю. Смолич). Іванисенка виключено "за антирадянську поведінку, вчинки і дії, які грубо порушують статут СП".

В. П. Іванисенко народився 1927 року. В 1944-49 рр. служив у війську. В 1953 р. закінчив філологічний факультет Харківського університету, працював як учитель, захистив дисертацію про українську радянську поезію. З 1953 р. опубліковано багато його статей і книжок.

Микола Григорович Плахотнюк, арештований 13 січня ("Хр. ч. 24), перебуваючи на експертизі в Інституті ім. Сербського, за деякими відомостями, проголосив голодівку протесту проти жорстокого поводження і 9 вересня перевезений назад до ізолятора КДБ в Києві.

Плахотнюк народився 1936 р. в с. Тихому Хуторі Київської області. Успішно закінчив медтехнікум, потім вступив до медінституту, був залишений на роботі в інституті, але з політичних причин через рік був звільнений і працював до арешту в санаторії у Пуші Водиці.

На листа М. Холодного, опублікованого 7 липня 1972 р. в газеті "Літературна Україна", відповіли особи, обмовлені автором статті: письменник Борис Дмитрович Антоненко-Давидович, член Спілки письменників УРСР, Іван Макарович Гончар-засл. діяч мистецтв, Оксана Яковівна Мешко, мати засудженого Сергієнка. Їхні листи не були опубліковані, редакція на них не відповіла. І. М. Гончара виключили з партії. Антоненка- Давидовича викликали на розмову і обіцяли надрукувати його повісті, заморожені у видавництві, тільки в тому разі, якщо він виступить у пресі з осудом "діяльності" арештованих.

*

* *

У референта бібліотеки АН УРСР Вікторії Цимбал переведено обшук.

*

* *

Бабин Яр, 7 вересня. - Група київських євреїв пробувала покласти вінок і квіти біля нагробного каменя у Бабиному Яру в пам'ять про 11 ізраїльських спортсменів, убитих у Мюнхені. На учасників жалобної церемонії чекала міліція, співробітники КДБ в цивільному (серед них уже давно знайомі багатьом євреям оперативні робітники УКДБ по Київській області Смірнов, Брюханов і ін., що не раз брали участь в різних акціях проти євреїв, зокрема біля київської синагоги). Крім автомашин міліції та КДБ, було декілька обкомівських машин. Затримували тих, хто підходив з квітами або відмовлявся "розійтись". Всього було затримано 27 осіб, з них 5 покарано грошовою карою на 25 карбованців, 11 засуджено на 15 діб адміністративного арешту за неправдивим зізнанням свідків, при чому

для кожного придумано різні "злочини". Арештовано: Юрія Сороко, Басю Сороко (дружину), Сімку Ременнік, Зіновія Меламеда, Марка Ямпольського, Юрія Тартаковського, Дмитрія Добренка, Володимира Вернікова, Всеволода Рухмана, Давида Мірецького, Яна Монастирського.

За день перед закінченням реченця на протест прокурора для нагляду за місцями ув'язнення звільнено Б. Сороко з огляду на те, що у неї і Ю. Сороко - дитина. Всіх арештованих випускали в різний час і в різних місцях, щоб не дати їм можливості зустрітись. Друзів і родичів арештованих, що зібралися біля тюрми, намагалась розігнати міліція. Ю. Сороко і З. Меламеда безпосередньо з тюрми перевезено до УКДБ по Київській області, де з ними в погрозливому тоні "розмовляв" співробітник КДБ Даденко. Він заявив, що "обставини змінились", що у КДБ тепер "розв'язані руки", і наступного разу їм загрожує куди довший реченець. (Ю. Сороко і М. Ямпольського арештовували на 15 діб у лютому-березні 1972 р. за відвідування київської синагоги).

НІДЕРЛЯНДСЬКІ ІСТОРИКИ В ОБОРОНІ МОРОЗА, ЯКІРА І АМАЛЬРИКА

Нижче передруковуємо тексти двох листів, що їх восени 1972 р. вислали члени Асоціації Нідерляндських Істориків до Л. Брежнєва та В. Щєбрицького з протестом проти несправедливого ув'язнення Валентина Мороза, Петра Якіра та Андрея Амальрика. Листи друкуємо за текстом, одержаним від Радіо "Свобода". — Редакція.

І. ЛИСТ ДО ПЕРШОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КП УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЩЕРБИЦЬКОГО

Вельмишановний Пане!

Учасники пленарного засідання Асоціації Нідерляндських Істориків, яка є офіційним представництвом Нідерляндців у Міжнародному Комітеті Історичних Наук, довідалися про арешт та довгорічне ув'язнення історика Валентина Мороза і вважають за конечне повідомити Вас, що вони глибоко занепокоєні цим фактом.

Валентин Мороз за походженням українець з Волині. Як історик, він завжди цікавився минулим України та її мовою. Це стосується як історії України під польським пануванням, так і доби сучасної України. Однак його законні домагання зберегти національну мову й культуру України (радянський) уряд інтерпретує не як форму патріотизму, а як "націоналізм, скерований проти Радянського Союзу" і як "антирадянську агітацію та пропаганду". 1965-го року Мороза заарештували і на початку 1966-го року звинуватили у "пропаганді, спрямованій на відрив України від СРСР" та засудили до чотирьох років примусових робіт. Наприкінці 1969-го року його звільнили, а в червні 1970-го року його заарештували знову, інкримінувавши йому "антирадянську агітацію й пропаганду." Правдоподібно, це звинувачення базувалося тільки на його літературних та історичних публікаціях, дарма що в цих публікаціях він тільки користувався з конституційного права на свободу слова та друку, обороняючи законні права своєї батьківщини. Цього права українців зберігати власну мову й культуру не заперечують навіть найвищі органи влади Радянського Союзу. Та, не зважаючи на цей факт, Валентина Мороза визнали винним і засудили 1970-го року до надзвичайно суворої кари: шість років ув'язнення, три роки примусових робіт і п'ять років заслання.

Розглянувши ці факти, члени Асоціації Нідерландських Істориків не можуть позбутися сильного враження, що справа Валентина Мороза є радше політичною справою, ніж кримінальною. Оскільки, згідно з радянськими законами, кримінальне переслідування з політичних мотивів недозволене, Асоціація Нідерландських Істориків доходить до висновку, що Валентина Мороза звинуватили й засудили незаконно. Члени Асоціації Нідерландських Істориків надзвичайно стурбовані долею їхнього ув'язненого колеги і тому вони наполегливо просять Вас вплинути в тому напрямку, щоб виявити політичний характер суду над Валентином Морозом і таким чином започаткувати заходи для його звільнення.

2. ЛИСТ ДО ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КПРС ЛЕОНІДА БРЕЖНЕВА

Вельмишановний Пане!

Учасники пленарного засідання Асоціації Нідерландських Істориків, яка є офіційним представництвом Нідерландів у Міжнародному Комітеті Історичних Наук, довідалися, що кількох істориків Радянського Союзу у зв'язку з їхніми публікаціями кинено до в'язниці або заслано до виправно-трудових таборів. Тому учасники засідання бажають повідомити Вас, що вони глибоко занепокоєні такими подіями.

Зокрема Асоціація хотіла б звернути Вашу увагу на долю трьох відомих осіб, які потрапили в політичні труднощі, що остаточно призвело до їхнього арешту. Їх заарештували через те, що вони займалися історичними дослідженнями. Мова йде про Петра Якіра, Валентина Мороза та Андрія Амальрика.

Петро Якір син генерала Йони Якіра, якого безневинно стратили за часів Сталіна. Петро Якір провів 17 років свого життя у тюрмах та виправно-трудових таборах, а після того навчався історії в Москві. Тому не дивно, що він особливо зацікавився сталінською добою. У цій ділянці він став визначним істориком-експертом. Ця спеціалізація розвинула в ньому також настороженість до всіх тенденцій у напрямку реабілітації Сталіна і у зв'язку з цим до всіх проявів порушення соціалістичної законності. І це було цілковито в рамках радянської Конституції, що він та інші протестували проти незаконних судових процесів над Галансковим і Гінзбургом у лютому 1968-го року і що він став одним із засновників Ініціативної групи Комітету Прав Людини у травні 1968-го року. Він також написав відкритого листа до 24-го з'їзду Комуністичної партії, який відбувався у березні 1971-го року в Москві. У листі він обстоював свободу критики. Хоча Петро Якір ні словом ні ділом не порушив радянських законів, 21-го червня 1972-го року його заарештували органи КГБ. І досі невідомо, в чому його звинувачують.

Валентин Мороз за походженням українець з Волині. Як історик, він завжди цікавився минулим України та її мовою. Це стосується як історії

Україні під польським пануванням, так і доби сучасної України. Одначе його законні домагання зберегти національну мову й культуру України радянський уряд інтерпретує не як форму патріотизму, а як "націоналізм, скерований проти Радянського Союзу" і як "антирадянську агітацію та пропаганду." 1965-го року Мороза заарештували і на початку 1966-го року звинуватили у "пропаганді, спрямованій на відрив України від СРСР" та засудили до чотирьох років примусових робіт. Наприкінці 1969-го року його звільнили, а в червні 1970-го року його заарештували знову, інкримінувавши йому "антирадянську агітацію й пропаганду." Правдоподібно, це звинувачення базувалося тільки на його літературних та історичних публікаціях, дарма що в цих публікаціях він тільки користувався з конституційного права на свободу слова та друку, обороняючи законні права своєї батьківщини. Цього права українців зберігати власну мову й культуру не заперечують навіть найвищі органи влади Радянського Союзу. Та не зважаючи на цей факт, Валентина Мороза визнали винним і засудили 1970-го року до надзвичайно суворої кари: шість років ув'язнення, три роки примусових робіт і п'ять років заслання.

Андрій Амальрик навчався історії в Москві. Одначе його звільнили з університету у зв'язку з курсовою працею на середньовічну тему, яка містила погляди, що їх вважали за політично нездорові. Не маючи змоги закінчити навчання, Андрій Амальрик мусів заробляти на прожиття на поденних роботах. А це своєю чергою ще збільшило підозру в органах КГБ. 1965-го року його тримали якийсь час під арештом, закидаючи йому "порнографію". Справа в тому, що він написав п'єсу і намалював деякі картини, що їх знайшли у його посіданні. А незабаром після цього його знову заарештували, цього разу нібито за "паразитизм", бо він, мовляв, не мав постійної праці. На цій підставі його заслали до Сибіру (1965-1966-тий роки), про що він після повернення написав книжку "Примусова подорож до Сибіру". Його перу належить також критичний есей "Чи проіснує Радянський Союз до 1984-го року?" Амальрикова критика, висловлена відверто в його публікаціях, аж ніяк не містить у собі зневажливого ставлення до Радянського Союзу. Ця критика є спробою через свободу слова та друку створити нові можливості для політичного й культурного життя в Радянському Союзі. Амальрик називає себе ліпшим патріотом, ніж ті, хто мовчанкою обходять незаконні вчинки. Але його конституційного права на свободу слова й друку (згідно зі статтею 125-тою Конституції Радянського Союзу), не визнали ні суд у Свердловську ні Верховний Суд у Москві, які, - перший з них у листопаді 70-го року, а другий порядком апеляції у лютому 71-го року, - засудили його до трьох років примусових робіт, інкримінувавши йому "розповсюдження брехні та зведення наклепів". По дорозі на Далекий Схід Андрій Амальрик захворів на менінгіт, наслідком чого у квітні 1971-го року за ним визнали інвалідність другої класи.

Розглянувши ці факти, члени Асоціації Нідерландських Істориків не

можуть позбутися сильного враження, що справа кожного з трьох названих осіб є радше справою політичною, ніж кримінальною. Оскільки, згідно з радянськими законами, кримінальне переслідування з політичних мотивів не дозволене, Асоціація Нідерландських Істориків доходить до висновку, що згадані три особи зазнали незаконного переслідування. Члени Історичного Об'єднання надзвичайно стурбовані долею їхніх ув'язнених колег і тому наполегливо просять Вас вплинути в тому напрямку, щоб виявити політичний характер їхніх справ і таким чином започаткувати заходи для звільнення Петра Якіра, Валентина Мороза і Андрія Амальрика”.

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШОСТИ В ПОЛЬЩІ

Під такою назвою ми надрукували в "Сучасності" ч. 10 за жовтень 1972 р. Звернення Повітового правління Українського суспільно-культурного товариства в Горлицях (УСКТ) з листопада 1971 р. (а не, як було помилково написано, 1970 р.) до Шостого з'їзду польської комуністичної партії (ПЗПР*). Сьогодні друкуємо в перекладі на українську мову два інші документи того ж горлицького Повітового правління УСКТ. Перший - це його звернення до ЦК ПЗПР, другий до Головного правління УСКТ. Обидва листи датовані 15 грудня 1971 р. і вони кидають чимало світла на те, яку реакцію викликало в поляків звернення горлицьких українців до Шостого з'їзду ПЗПР. - Редакція

Українське Суспільно-Культурне Товариство
Повітова Управа в Горлицях, вул. Коперника 2/59

Горлиці, 15 грудня 1971

Польська Об'єднана Робітничая Партія
Центральний Комітет
Варшава

Повітові Управи Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ) в Горлицях і в Сяноці та їхні відділи вислали в листопаді 1971 р. звернення до VI З'їзду партії.

Це звернення було і є нашим голосом у загальнонародній передз'їздовій дискусії. Ми з'ясували в ньому широко та відверто проблеми, які нуртують серед українського населення в Польщі, з думкою і вірою, що партія візьме до уваги наш голос - широкі та правдиві інформації у програмі соціалістичного розвитку Польщі в ділянці повного практичного гарантування конституційних прав українського населення в Польщі.

В минулих роках трактували життєві справи українців, а зокрема суспільно-культурні, поверхово. Але в останньому часі нехтування цими справами набрало офіційного характеру, включно до того, що деякі місцеві урядові органи діяли всупереч постановам та директивам. Це

* Польська З'єднана Партія Робітничая.

виявилось також у поведінці деяких місцевих урядовців у зв'язку з вищезгаданим зверненням.

Деякі представники воєвідської влади в Ряшеві та повітової в Горлицях, Кросні та Сяноці перевели слідство та допити *наодинці* майже з усіма членами УСКТ, які підписали згаданий лист до VI з'їзду партії.

Членів УСКТ лякали на допитах, відносилися до них презирливо, натискали, щоб вони відкликали свої підписи на згаданому листі. Погрожували, що звільнять їх з праці, переселять з чехо-словацької прикордонної смуги і взагалі виселять їх до Радянського Союзу. Декому заявили, що це ворожа робота (ідеться про лист до партії), за що слід би арештувати. Таке сказав одному членові УСКТ на слідстві громадянин Міхалюс, голова ППРН * у Горлицях. Згадане звернення заборонили читати. Його відбирали, наказували викидати в кіш або спалити.

Тих простих людей брали в перехресний вогонь запитань. Слідство вели в особливий для допитуваного ситуації: одного члена УСКТ допитувало кілька представників влади.

Ця дискримінаційна форма слідства мала також характер заперечення заслуг українців-лемків для Радянського Союзу (Червоної армії), Польщі та Чехо-Словацької Соціалістичної Республіки.

Один з представників влади (якого Міхалюс називав начальником) намагався переконати допитуваного колишнього голову Повітової Управи УСКТ у Горлицях, що "з Лемківщини *забрали* до Червоної армії кримінальних злочинців", що "переселено лише бандитів". Подібно говорив до лемків у Ждині і в Конечній, горлицького повіту, восени ц. р. один (невідомий нам на прізвище) офіцер Карпатської бригади ВОП** з Нового Санча. Інший представник влади доводив допитуваному, що лемків брали до радянської армії тому, щоб не пішли вони до УПА.

Отож, у цьому випадку не лише заперечується факт, що лемки були добровольцями в Червоній армії, а ще й заплямовується їхню честь і кров, пролиту на полі бою з гітлерівськими фашистами, м. ін., за визволення Польщі та Чехо-Словаччини. Генерал Л. Свобода подає у своїй книжці п. н. "Від Бузулука до Праги", що українці-лемки становили понад вісімдесят відсотків вояцького стану Першого чехо-словацького корпусу, що борюся під його командою за Дуклянський перевал.

Невже й ті українці-лемки це "кримінальні злочинці"?!?

Останнім часом, також з приводу підписання згаданого листа, деякі представники влади висловлюють своє невдоволення і чинять натиск на Теодора Гоча із Зиндранової, кроснянського повіту. Гоч є членом головної управи УСКТ, зорганізував лемківський музей, в якому влаштував і

* ППРН - Польська Повітова Народна Рада.

** ВОП - Військова Охорона Прикордоння.

пам'ятки про бої Червоної армії та Першого чехо-словацького корпусу за Дуклянський перевал у другій світовій війні. Під час допиту, 3 грудня 1971 р., начальник УСВ ППРН у Ряшеві, мгр. Генрик Жак, принижував особисту гідність Гоча, лявся, називаючи його злочинцем, націоналістом і шовіністом, загрожував виселенням його з рідного села у прикордонній смузі. Він назвав підлістю висилку згаданого листа до радянської амбасади, як до представництва чужої держави.

У зв'язку з цим вивиснюємо, що цей факт не можна вважати ворожою дією з нашого боку супроти Польщі, бож Радянський Союз є в дружніх взаєминах з Польщею. А нам він близький і тим, що ми сполучені з радянським народом кровними зв'язками. Масова участь українців, м. ін. з Лемківщини, в боях під час другої світової війни в лавах Червоної армії дає нам моральне право звертатися туди з проханням про заступництво за лемківський район, заселений українцями. Особливо, коли лемкам, які творили в цьому районі впродовж століть свою культуру, тепер, з причини виселювання їх на західні та північні землі Польщі, загрожує денационалізація і завмирання.

Теодор Гоч є від 1956 р. активним культурно-освітнім діячем та організатором районних мистецьких ансамблів. За пошанування пам'яті вояків Червоної армії, які згнули в лісах Дуклянського перевалу, Верховна Рада СРСР нагородила його медалею "20-річчя перемоги" Радянського Союзу над гітлерівською Німеччиною.

Подібно тут ставляться і до громадянина Михайла Донського, колишнього видатного діяча й організатора Польської робітничої партії, організатора й начальника ГЛ * та АЛ ** на Підкарпатті. Він отримав багато військових та державних відзначень від Польщі, СРСР і ЧССР. Проте, декотрі представники партійної та адміністративної влади намагаються не лише знецінити його заслуги, але взагалі ставлять їх під сумнів. Таке діється з того часу, коли М. Донський активно включився до суспільної праці в УСКТ.

Від переселення у 1947 р. трапляються досить часто випадки морального приниження з боку деяких представників влади, які не реагують з належною рішучістю на прояви дискримінації польських націоналістів супроти українців.

Для прикладу наведемо, що цього року в Полянах, кроснянського повіту, група римо-католиків важко побила Теодора Бугеля за те, що став активним діячем УСКТ. Бугеля, як і Гоча, Верховна Рада СРСР відзначила медалею "20-річчя перемоги" над фашизмом. А судові органи в Кросні поставилися до напасників лагідно. Чому таке діється?

У тих же Полянах вдерлася силоміць група кількадесяти поляків римо-католиків із села Мисьцова, під проводом свого священика, до

* ГЛ - Гвардія Людова.

** АЛ - Армія Людова.

православної церкви, яку місцеві православні українці відновили після воєнних ушкоджень. Цьому безправ'ю і сваволі римо-католицького духовенства приглядалися безчинно, м. ін., голова ППРН у Кросні і високий службовець (в ранзі майора) ПКМО *** .

Постає питання: невже місцева влада не спроможна загарантувати безпеку і право суспільної та приватної власності українців у Польщі? Тепер чимало говорять, часто критично, про минулі повоєнні роки. Однак обходять мовчанкою й наказують мовчати про сьгоднішні життєві потреби українського населення, як також про минулу трагедію українців з лемківського району в Польщі. Деякі високі службовці місцевої влади дозволили собі перейти навіть межі пристойності. Наші скарги і пропозиції розглядають (а насправді їх нехтують, всупереч актуальним правовим розпорядженням у цій ділянці) та переслідують їхніх авторів ті самі уряди й люди, на яких ми подаємо скарги. Цього роду затиск, приниження особистої та національної гідності і залякування українського активу аж ніяк не свідчать про рівне трактування українців.

Проведені й далі ведені допити-слідства проти українців, які підписали звернення до VI З'їзду ПЗПР, є також проявом історичної яснопанської вишости над українцями-лемками, "дурними русинами". З цього виходить, що нас можна зневажати, принижувати, залякувати виселенням тощо. Чому?

У зв'язку з висланим листом до VI з'їзду називають нас українськими націоналістами. Хочемо тут заважити, що українські націоналісти, як відомо, ніколи не зверталися ні з якими справами чи проханнями до комуністичних партій та урядів, а тим більше до радянської влади.

Розвинена й досить розповсюджена в Польщі система залякування українців (а це ж ні для кого не таємниця), призвела до того, що їм доводиться затаювати свою національність. Це не лише слова. Від 1957 р. це очевидні факти. Діячів УСКТ кривдять морально, залякують, застосовують до них економічний натиск, переслідують. В українців це зроджує неспокій. З приводу цієї зростаючої тривоги ми звернулися до центральної влади з проханням унормувати справедливо, на основах соціалістичної законності, проблему життя й праці, суспільного та культурно-освітнього розвитку українського населення в Польщі. Таким чином ми обороняємо нашу особисту, національну та людську гідність.

Замість розглянути наше звернення наш голос у передз'їздовій дискусії, деякі представники місцевої влади визнали його за ворожий акт, явно домагаючись відкликати його. Чому?

Як ми розуміємо нашу поведінку? Чим її обґрунтовуємо? Почнімо від короткого розгляду деяких марксистсько-ленінських принципів, які зобов'язують у соціалістичному устрою. Справа зводиться до з'ясування

*** ПКМО - Повітова Команда Міліції Обивательської.

правд про рівність. *Рівність* полягає на правах і обов'язках громадян згідно з *принципами рівності людини в суспільстві і громадянина в державі*.

У невільничому ладі суспільство було поділене на кляси. Пануюча кляса користувалася правами, а раби мали лише обов'язки. Але ... раб, який усвідомив собі своє рабство, вже не є рабом. Знаючи, що таке свобода, він боротиметься за неї.

Свобода людини це усвідомлення необхідності боротьби за політичну рівність у правах і в обов'язках.

Свідомість того, на чому полягає *свобода і рівність* у соціалізмі, була приводом, що ми, майже всі виховані в Польській Народній Республіці, написали листа до центральної партійної влади.

У капіталізмі рівність була і є *правом можливості або випадку*.

Рівність у соціалізмі (в безкласовому суспільстві) є *категоричною konieczністю*. (Рівність реалізована на практиці).

Права і обов'язки громадянина визначає конституція даної держави. Нереалізування прав (конституційних) не дає *рівності* (політичної). *Право, яке не можна реалізувати, не є правом, а фікцією*.

Рівність у правах полягає в повній їх реалізації на практиці.

У нашому листі ми не домагаємося вигід ані привілеїв. Обороняємо лише принципи соціалістичного співжиття громадян та вказуємо нашій владі на існуючі перешкоди на дорозі до їх здійснення. Уважаємо, що основною перешкодою до здійснення цих принципів є справа акції "В" * . Правний акт, виданий у цій справі, це велика помилка поодиноких людей у керівництві партії з часу культу особи. Акт збірної відповідальності, застосований до українців, до середньоземельного й незаможного селянина *не можна визнати виявом клясової боротьби. Його годі погодити з принципами пролетарського інтернаціоналізму*. Він порушує принципи, незмірно важливі в ідеології комуністичних партій та в будові соціалізму і комунізму.

Заїснувала помилка. Помилка це одна дія. Її можна виправити. Якщо, одначе, хтось, свідомий своєї помилки, *обстоює її надалі, тоді це вже не помилка, а злочин проти розвитку соціалістичних взаємин у суспільстві*.

У нашому зверненні та діяльності ми ніколи не переступали принципів соціалізму з *погляду клясових критеріїв*. Навпаки, ми вказуємо в своєму листі, що у відношенні до українського населення в Польщі порушено принципи соціалістичного розвитку суспільності. Нас лякають, іноді нас переслідують націоналістичні елементи, передусім через українську національність. Український народ є складовою частиною радянського

---

* Виселення лемків.

народу і радянської держави, яка для соціалістичних країн і комуністів є прикладом у побудові соціалізму, що веде до зникнення міжнаціональних різниць та спорів і до постання однієї великої соціалістичної сім'ї народів. *Ми також висловлюємося за таку майбутність, за повну соціалістичну інтеграцію.*

Не розуміємо одначе, чому з цього приводу нас переслідують деякі представники влади, які "обіцяють" нам "допомогу" в переселенні до Радянського Союзу. (Коментарі тут зайві). Ми за повну реалізацію принципів соціалістичного співжиття людей, громадян нашої Батьківщини. Бажаємо розвитку гуманних взаємин поміж людьми і соціалістичної інтеграції в суспільстві. Проте не можемо погодитися на примусову асиміляцію українців у Польщі. Зокрема нам ідеться про те, щоб зберегти від повного зникнення лемківський район з його старовинною народною культурою. Існування та правильний соціалістичний розвиток цього району не становить перешкоди в побудові соціалізму в нашій країні, ні у формуванні соціалістичного суспільства. Навпаки, сприяє збагаченню загальнонародної культури нашої Батьківщини. Так сприйнята наша рівність і свобода в польському суспільстві може шкодити лише ворогам соціалізму в Польщі.

Наші постулати й завваги в цьому питанні не можуть діяти на шкоду ні соціалізму, ні польському народові, ні польській державі. Вони можуть спричинити покращання співжиття польського та українського народів у сучасності та в майбутньому.

Вияснюємо: тут не йдеться про те, щоб уповні повернути попередній стан щодо місця поселення українців у Польщі. Хочемо зупинити швидко зростаючу асиміляцію українців і зникання їхньої культури в Польщі.

У нашому листі ми заторкнули справи, які належать до влади центральної. Відсилення їх некомпетентним чинникам місцевої влади може погіршити існуючий стан, із шкодою для держави та суспільності польської та української.

Це і виявилось в невластивій поведінці деяких представників воєвідської і повітової влади з приводу згаданого листа. Некомпетентні урядовці викликають нас на допити не колективно, а індивідуально, і не на те, щоб вияснити справу, а налякати нас. Це свідчить про стосування практики культу особи.

Просимо знову партійні та державні центральні уряди розглянути наші прохання, завваги та пропозиції.

Віriamo в справедливість народної влади в Польщі і тому звертаємося до неї з нашими наболілими справами.

Віriamo, що партійні та адміністративні центральні уряди прихильно поставляться до наших прохань та постулатів, висловлених у наших кількарізкових листах до них.

З уваги на те, що деякі представники влади закидають нам співпрацю в цій справі з ворожими елементами за кордоном, заявляємо, що не маємо нічого спільного з ворожими супроти Польщі та Радянського Союзу закордонними осередками, що ми не є вороги Польської Народної Республіки, а навпаки, бажаємо бути її будівничими, як справді рівноправні в щоденному житті та праці для нашої соціалістичної Батьківщини Польської Народної Республіки.

Українці дають приклад гідного виконання обов'язків супроти держави. Тому вони заслуговують і мають право користуватися практично з гарантованих конституцією прав, зокрема в ділянці розвитку своєї культури та освіти. Тепер це набирає істотного значення у зв'язку з гаслом "рахуються люди доброї волі та праця", яке поставив перший секретар ЦК ПЗП Е. Герек та ухвали VI З'їзду.

Отримують:

1. Головна і воєвідська управи УСКТ,
2. Повітова управа УСКТ у Сяноці,
3. Радянська амбасада у Варшаві.

За Повітову Управу:

(-) Петро Чухта

мгр. П. Стефановський - голова

(-) Андрій Колтко

Українське Культурно-Освітнє Товариство
Головна Управа
Варшава

Пересилаємо Вам, як і раніше, листа у справі українського населення в Польщі та просимо Головну Управу УСКТ перестудіювати докладно цю проблему.

У наших листах виявляємо багато фактів - безкарних актів дискримінації супроти українців і українського населення.

Не можемо стояти осторонь тих зростаючих і постійно нехтуваних проблем нашого українського населення, яке чесно працює і добре виконує свої обов'язки супроти держави.

Ми довідалися від деяких, а правду кажучи, від усіх представників влади, які вели допити членів УСКТ на терені нашого воєвідства та повітів, що ми не мали права писати листи і виступати від імені українського населення. Їх не цікавила справа, порушена в нашому листі до VI З'їзду партії. Вони послужилися перестарілою методою з часів культу особи, залякуючи та очорнюючи одних перед одними. Насправді ж допитували й вели слідство безпідставно некомпетентні представники

влади, включно із службовцями апарату безпеки. Допити ведені такою методою не можуть дати правдивих вислідів. Сяк чи так, наше Товариство, а властиво Головна Управа повинна провірити наведені факти і сконфронтувати їх з дійсністю. Нашим людським і національним обов'язком, який виникає з гуманности й постави діяча, є говорити правду та її обстоювати. Це право прислуговує як кожному українцеві, так і всьому українському населенню в Польщі. З цим слід рахуватися, особливо після віднови політичного та господарського життя в 1970 р. в нашій країні. Така є дійсність, і тому держава має конституційний обов'язок забезпечити українців правами в практичному житті та в суспільно-культурній і політичній діяльності. Це виникає, зрештою, з основних принципів соціалістичного будівництва.

Невже нам не вільно навіть просити владу розглянути справи українського населення? Адже не домагаємося для нього вигід ані привілеїв. Принижування деякими "ясьне-панами" нашої особистої та національної гідности не може постійно проходити безкарно.

Не тракуйте нас, принаймні Ви, як політичних чи інших злочинців, бо ми не є ними.

Просимо про дещо прихильности та пошани до життєвих потреб українців у Польщі.

Отримують:

1. Воєвідська управа в Ряшові,
2. Повітова управа в Сяноці.

/-/ мгр. П. Стефановський - голова ПУ УСКТ

Англійські інтелектуалісти в обороні діячів української культури

Передова англійська газета "Таймс" надрукувала 3 лютого ц.р. листа до редакції за підписами 11 видатних діячів культури, які протестують проти арештів і засудів в Україні. Серед авторів є люди зі світовим ім'ям: Моріс Кренстон і лорд Робінс - професори Лондонської школи економічних наук; Альфред Ейер, філософ, і Стюарт Гемпшир, письменник - професори Оксфордського університету; Роберт Бірлі і Деніс Броган, який вчить у Кембриджському університеті, - історики; Френк Кермод, літературознавець, і Річард Волгайм, філософ, - професори Лондонського університету; Пеггі Ешкрофт - актриса, Сгуді Менугін - скрипаль, і Джон Б. Пристлі - письменник. Їх листа до "Таймс"-у передруковуємо в цілості в перекладі на українську мову. Їхні прізвища передаємо за оригіналом англійською транскрипцією. -

Високоповажаний Пане!

Уже пройшов точно рік, відколи радянська влада посилила переслідування інтелектуалістів, які відверто критикували порушення урядовими чинниками радянської конституції і загальних прав людини.

Особливо жорстокі репресії відбулися в Україні, де протягом 1972 року заарештовано близько 100 осіб - переважно молодих письменників, мистців і вчених - людей поміркованих політичних поглядів. Їх злочин полягає в їхніх відвертих протестах проти того, що вони вважають офіційною дискримінацією української мови й культури в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, а також у критиці інших порушень громадянських і національних прав, гарантованих радянською конституцією. Деякі з тих критичних зауважень відносилися до КГБ, прокуратури і судів, які постійно ламають радянське право і законність.

Ось кілька фактів, які ми дбайливо перевірили з людьми, в знання і опінію яких ми віримо і про автентичність їхніх інформацій не сумніваємося:

Щонайменше 20 осіб з-поміж арештованих в Україні вже засуджено - у закритих судах - на нелюдсько суворі реченці ув'язнення і заслання, які ніяк

не співмірні з їхніми уявними "злочинами", але які застосовано з очевидною метою залякати і примусити мовчати найбільш відважних оборонців громадянських прав в Україні.

Для прикладу подаємо лише декілька справ: Данила Шумука і Юрія Шухевича, які відбули 20 років політичного ув'язнення в різних фашистських і сталінських концентраційних таборах, у 1972 році засуджено на 10 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за написання спогадів (які, очевидно, навіть не є в обігу). А письменника Михайла Осадного на 7 років трудових таборів і 5 років заслання за подібну "провину".

Письменницю- мистця І. Стасів-Калинець засуджено на 9 років таборів і заслання, а її чоловіка Ігоря Калинця - одного з найсвітліших молодих талантів української літератури - на 3 роки, за подібні провини. Іншого письменника, Василя Стуса засуджено на 8 років таборів і заслання, а православного священника Василя Романюка на 7 років таборів суворого режиму і 3 роки заслання.

Нові жертви поповнили в'язниці і табори, в яких знаходяться вже численні українські дисиденти, включно з молодим істориком Валентином Морозом, якого в 1970 році засудили на закритому суді до 9 років ув'язнення і 5 років заслання за писання критичних есеїв про національну політику Кремлю і за виступ проти кагебівського безправ'я.

Частина заарештованих інтелектуалістів ще далі чекає на суд; між ними визначні літературні критики Іван Дзюба й Іван Світличний, журналіст Вячеслав Чорновіл та письменник Євген Сверстюк. Тут, знову ж таки, їхньою єдиною "провиною" виявилася відверта й поміркована критика ламання офіційними чинниками радянських конституційних прав і легальних норм (що не є заборонене навіть радянськими законами).

Невже радянський уряд почувається так непевно, що мусить вдаватися до таких брутальних засобів за критику власного уряду, подібну до якої ми читаємо щоденно в британській пресі? В світлі таких репресій, тяжко повірити в заяви Кремлю, що він успішно розв'язав національне питання в СРСР. Сьогодні, коли Радянський Союз старається поліпшити відносини з Великою Британією та іншими західними державами, ми закликаємо радянський уряд запам'ятати, що того роду дії, на думку британських і безсумнівно багатьох інших інтелектуалістів, є найбільшою перепорою до приязних відносин між нашими країнами.

Maurice Cranston,
Peggy Ashcroft,
A. I. Ayer,
Robert Birley,
Denis Brogan,
Stuart Hampshire,
Frank Kermode,

Yehudi Menuhin,
J. B. Priestley,
Robbins,
Richard Wollheim,
London School of Economics,
Houghton Street, WC2.
January 26, 1973.

Відповідь В. Качуровському та Б. Бойчукові

Аркадія Оленська-Петришин

Я маю одне загальне зауваження до листів Василя Качуровського і Богдана Бойчука ("Сучасність" ч. 7-8, 1972) на мою статтю "Роля глядача в мистецькому процесі" ("Сучасність" ч. 3, 1972), а саме, що їхні відповіді є до великої міри поза рамцями моєї визначеної в назві теми. Мою тему я точно окреслила у вступі, кажучи, що "рівень виставок образотворчого мистецтва" є "віддзеркаленням творчих успіхів мистців", однак, що "у ширшому розумінні, коли мистецтво вважається як засіб комунікації і віддзеркалення культурних явищ", то можна також розглядати впливи "позамистецьких чинників". Я також підкреслила, що мистецька критика, як і мистецький твір не є моєю темою і що я зосереджуюся на темі "відношення глядача до рівня виставок і творчих прямувань мистців" в еміграційній ситуації.

Неохота моїх співрозмовців зблизитися до теми відношення глядачів до мистецьких процесів і старатися проаналізувати їх є причиною частих у них тверджень, які настільки очевидні, що не потрібно їх дискутувати і неможливо заперечити. Ясна річ, що спрощено було б думати, що "мистці малюють так, як собі бажає наше громадянство", що закидає мені В. Качуровський. Однак правдою є те, що наше громадянство дуже часто підтримує саме тих малярів, які віддзеркалюють мистецькі смаки громади, а ігнорує тих, які йому менше доступні. При тому створюється враження домінантності таких вартостей в українських мистецьких середовищах, що їх апробує громада, що їх, до речі, я і більшість моїх друзів (включаючи співрозмовців) часто засуджують. Фактом є також те, що популярні мистці, захоплені позитивними реакціями публіки, часто повторюють легкі і шаблонні розв'язки в своїх творах. Найвищі критерії світового мистецтва, які застосовує В. Качуровський, здаються далекими від дійсності нашого мистецького середовища, в яким, на жаль, інші фактори, включно з глядачем, надають тон панівним мистецьким критеріям. Є зовсім зрозуміло, що брак признання з боку громади може не мати жодних впливів на мистецький розвиток "справжніх мистців". Справа в тому, що в наших ненормальних обставинах часто мало досвідчені глядачі рішають на свій смак, що саме становить "справжнє мистецтво". Тут нічого не допоможе, коли будемо подавати такі приклади, як Мікель Анджельо чи Рембрандт, як це робить В. Качуровський, приклади, які не мають жодного відношення до нашої мистецької

дійсності. Коли В. Качуровський пише, що, наприклад, "Сезан, Ван Гог, імпресіоністи, експресіоністи, кубісти... не зважали ані на мистецьких критиків, ані на смаки ширшої публіки", то його джерелами мусять бути дуже ідеалізовані і романтичні біографії мистців. Навіть для читача, який не ознайомлений з історією "модерного" мистецтва, і який усвідомляє собі засадничу конечність комунікативності мистецтва, таке широке твердження мусить здаватися підозрілим. Із більш об'єктивних джерел мистецтва знаємо, як дуже мистцям залежало на тому, щоб була позитивна реакція на їхні твори і як вони плекали знайомства із прихильними до них меценатами та критиками. До речі, я не знаю ні одного мистця, який не старався б привернути увагу глядачів чи меценатів, чи критиків до своїх творів. Із прикладів, що їх згадує В. Качуровський, йому напевно відома історія знайомства Сезана і Золя (Золя був дуже впливовим мистецьким критиком), чи старання, що їх робив Тео Ван Гог для свого брата, Вінсента. Очевидна річ, що при цьому мистець не повинен "кривити душею", однак тут ідеться про те, що в нашій мистецькій дійсності мистці є часто винагороджувані саме за те, що вони "кривлять душею".

Що мистці відповідальні за рівень мистецьких праць це наявний трюїзм. Ситуація, однак, зміняється у випадку виставок, де припускається можливість селекції, як і інших позамистецьких факторів. Тут маємо на увазі, в першу чергу, організаторів виставок, як наприклад, мистецькі галерії, музеї та суспільно-громадські інституції, які мають можливість вибору картин, значить, вони співвідповідальні за рівень виставок. (Коли говоримо, що якась групова виставка була неуспішна, то це означає не тільки, що рівень картин низький, але також, що організатори накинули свій смак у виборі картин, значить, що вони повинні були бути більше селективними). Тож у випадку української мистецької громади, критерії, що їх застосовують організатори виставок, є часто надто низькі і залишається враження, що всякі аматорські спроби чомусь мусять в нас опинятися на виставках, замість того, щоб залишитися на стінах приватних кабінетів.

В. Качуровський добре знає про вагу відповідальності, яку взяли на себе організатори Українського Інституту Модерного Мистецтва в Чикаго за рівень виставок, що їх вони влаштовують. Значить, проблема в нас є до великої міри у самій системі виставок, на які дуже легко дістатися, що робить враження загального низького рівня нашої мистецької дійсності.

В. Качуровський погоджується зі мною щодо рутинного продукування повторних картин, їх розпродажу, як і надуживання мистцями сантименту глядачів. Однак треба погодитися з фактом, що у відсутності компетентної і впливової мистецької критики (чи впливових інституцій) такі надуживання можуть продовжуватися до того часу, доки відвідувачі виставок і меценати мистецтва будуть сприяти такій ситуації. Або, яким способом кращі мистці можуть "поліпшити смаки наших громадян", коли "громадяни" мають для себе зовсім задовільний світ

критерій підходу до мистецтва і знаходять достатню кількість мистців, які саме таким світом цікавляться і їх повністю задовольняють?

Хоч Богдан Бойчук "кількакратно" прочитав мою статтю, все ж я мушу настояти на тому, що я не писала, що "публіка підриває можливість мистцям" вийти у ширші мистецькі кола. Зрештою, коли я писала про нег'ативні впливи мистецького глядача, я пояснила його відношення до тих мистців, які розкошують запевненими успіхами в нас! Я думаю, що очевидно, що коли деякі мистці згідні задовольнитися тим, що будуть передовими в українському середовищі, не бажаючи бути ігнорованими у ширших мистецьких колах і коли є чинники (підтримка глядачів, наприклад), які сприяють таким вигідним ілюзіям, то можна знаходити в такій ситуації якесь співвідношення між мистцями і їхнім середовищем. Можливо, що "справжні мистці" хочуть виходити в ширші мистецькі кола, як це сугерує Б. Бойчук, однак треба бачити мистецьку ситуацію такою, якою вона в нас є, включно із продовженням рутинних розв'язок у мистецтві і широкою апробатою публіки таких розв'язок.

Не можна погодитися із категоричним твердженням Б. Бойчука, що в нас "цілковита відсутність малярської критики", бо вона все таки в нас є, хоча без сумніву недостатня; є також деякі "орієнтири і показники мистецьких вартостей створеного малярами". Однак є "недостатня кількість кваліфікованих рецензентів", як це я ствердила, і частинно тому є "розгублена, або годована фальшивими цінностями" публіка, як це зауважує Б. Бойчук.

Ми маємо діло із геттовими обставинами малої групи, яку тяжко порівняти із мистецькими середовищами усталізованих суспільств, як це пропонує Б. Бойчук. Зрештою, можна знайти і багато прикладів на те, що позамистецькі чинники впливають на мистецькі процеси і в таких суспільствах. В час російської революції авангардні проекти того часу вважалися "революційним" і "масовим мистецтвом". Однак, після цілковитого браку зацікавлення ширшої публіки такими мистцями, як і з огляду на усвідомлення пропагандивних можливостей реалістичного мистецтва, такі процеси зупинилися і вже 50 років продовжується майже цілковита відсутність будь-яких мистецьких процесів у цьому напрямку.

Не знаю, на якій підставі Б. Бойчук розрізняє (знову категорично) між критичними спроможностями поетів і малярів, кажучи, що малярі "не піднеслися до такої ролі". Навпаки, треба сказати, що сучасна теоретична мистецька думка до великої міри формована мистцями. Крім ширших студій, таких як Мондіяна, Кандінського і киянина Малевича, велика кількість мистців працювала над розвитком теоретичної мистецької думки. Між ними треба згадати Боччіоні, Ле Кобісіє, Озанфанта, Глеза, Кле, Архипенка та інших. Не знаю також, чому Б. Бойчук розрізняє між малярами і поетами в тому, що мовляв, поети відмінно від мистців "в більшості випадків пов'язані з університетами". Більшість моїх професорів (а пізніше колег) не тільки мистецтва, а й історії мистецтва

були мистцями. Між українськими мистцями Архипенко, Мілонадіс, Геруляк, Габода, Урбан, Брицький та інші є або були викладачами по університетах (не знаю, чи є стільки наших поетів по університетах). Треба також брати до уваги природні різниці між літературою і мистецтвом, значить той факт, що література є мистецтвом слова, яке більше надається до розгляду в критиці. Мистецька критика (словесний вислів), натомість, завжди ускладнена переставленням зорових категорій мистецтва, значить, засуджена на посередність та редукцію вислову. Щодо обмежень деяких мистців-критиків, то я з Б. Бойчуком погоджуюся. Зрештою, я про те саме писала у своїй статті у відношенні до їхньої суб'єктивності.

Б. Бойчук знову категорично заявляє, що не знає "ніякого нового стилю, ніякого руху, ніякої нової сторінки, яку українські малярі відкрили б для світу". Мабуть, треба визначити щодо цього критерії, бо справді відкриття "нових стилів" є рідкісні в мистецтві і, мабуть, (у критеріях Б. Бойчука), вже давно й появлялися. "Нові стилі" є збірними явищами, бо багато мистців спричиняються до синтезу стилю, а вклад окремих мистців виявляється багато більше в нюансах. Не знаю жодного "стилю" у ширшому, звичайно прийнятому розумінні цього слова, бо у вужчому розумінні в нас стилів багато, як імпресіонізм чи кубізм, який був "відкритий" одним мистцем. Зрештою, тут справа не в "новім", а у глибині вислову мистецького твору.

Щодо фахової критики ширшого середовища, яку, як розв'язку, пропонує Б. Бойчук, то практично з неї можуть користати тільки ті мистці, які виставляють поза українськими мистецькими середовищами, саме ті, які й так дістають таку критику. Я погоджуюся з Б. Бойчуком, що було б корисно одержати фахову чужинецьку критику (до речі, це було б корисно не тільки для малярства, але й інших ділянок, включно із літературою). Однак, ледве, чи є можливість з огляду на брак фондів, методів організації виставок та з інших причин на те, щоб із якоюсь регулярністю платити чужинецьким критикам за статті, які появлялися б в українських часописах чи журналах (бо тільки рецензії в українській пресі доходять до уваги навіть ретельно зацікавленого мистецького глядача).

Я вповні згідна з Б. Бойчуком, що музей українського мистецтва є дуже потрібний, однак, беручи до уваги низьку опінію, яку Б. Бойчук має про українських малярів, мені дивно, що він готовий довіряти їм організацію такої інституції.

Усі ми погоджуємося щодо низького рівня українського мистецького середовища, однак ніхто з моїх опонентів не подав практично здійснимої розв'язки в цій справі. Мабуть наше мистецьке середовище буде далі замкнене в ілюзіях роздутих вартостей, поки знайдуться малярі, які будуть задоволені успіхами у вузькому колі, поки не появиться більш регулярна і вимоглива мистецька критика (що не було темою моєї статті) і коли на це будуть сприятливі обставини позитивної реакції глядачів (що було темою моєї статті).

З ПРИВОДУ ОДНІЇ РАДІОРОЗМОВИ

Іван Кононенко

При одній якійсь нагоді, вже не пригадую собі добре якій, Кльод Жану писав, що кожного разу, коли виникає дискусія між західними і радянськими інтелектуалами і виміна думок обмежується тільки до грубших узагальнень на такі теми, як культура та свобода вислову - ніщо не відрізняє одних від других. Навпаки, виникає враження правдивої, невідробленої дружности, наче б вона росла і кріпилась на ґрунті однієї і тієї самої культури: хіба ж не всі згідні, у такій розмові, з думкою, що мистець має бути свобідний у своєму наставленні й у висловах, що культура являється органічним і незаперечним правом людини.

Але однозгідність у поглядах триває так довго, як довго мова ведеться у царині нікого не зобов'язуючих академічних засад. (Вистачить однак і того, щоб витворювати заколот в умах деяких інтелігентів, які готові на дах дертися і горланити про зрозуміння, нарешті, радянських поглядів, їхню вищість над хаосом в думках західньої інтелігенції і т. п.) Коли ж мова поволі злізає з п'єдесталю пустої фразеології, щоб стати на ґрунт реальности, вся вишукана академічність радянських дискусантів блискавично зникає і дає місце мові звичайнісіньких собі вуличників, які починають найчастіше закидати своїм співбесідникам поставу тупих антикомуністів або - безпідставних противників Радянського Союзу.

"Мистець повинен стояти у передовій ланці народних мас", - дидактично заявила 6 липня минулого року Катерина Фурцева, міністр культури Радянського Союзу, перед мікрофоном французького радіо після закінчення з'їзду Еврокультури у Фінляндії. - "На Заході не можуть, на жаль, належно (підкреслення моє - ІК) зрозуміти, що Сінявський, Даніель, Солженіцин, Светлана АлілуєвачиМандельштам своїми творами тільки знеславляють гідність свого народу."

Слухаючи авдицію французького радіо, не можна було не помітити у мові товариша міністра зерен фальшу і зневаги "гідности свого народу", які силоміць прокільчувались крізь ширму декларативної словесности. Аж дивно навіть ставало, що Фурцева отримала дозвіл від свого парткома на такий компромітучий виступ. Обставини, правда, в яких ця авдиція визначилась, не були прості і викрутитись від інтерв'ю не було легко. Не було воно легко вже хоч би тому, що справа була із французьким радіо, а всі взаємини між Францією і Радянським Союзом супроводяться

особливо шанобливою увагою, зокрема тоді, якщо йде про розгортання "шарму" перед зорієнтованими на лівизну інтелектуалами чи перед прогресивним крилом французьких католиків. До того ж з особливою увагою ставляться до них зацікавлені радянські чинники. Інтерв'ю напрошувалось зовсім природно ще й тому, що Катерина Фурцева очолювала радянську делегацію на згаданому з'їзді і перед нею, як радянським представником, виникла несподівана нагода зробити підсумки з'їзду. Інтерв'ю проводив французький письменник Ежен Йонеско. І саме тут радянські чинники прорахувалися.

Член французької Академії, непересічний письменник, головним чином у ділянці театру і широко відомий поза межами Франції, Ежен Йонеско був на з'їзді Єврокультури в Гельсінках в другій половині червня представником французького державного бюро радіо і телевізії. Сам з'їзд являвся міжурядовою конференцією європейських держав з метою визначити існуючу в Європі політику в царині культури і встановити, по змозі, напрями у цій ділянці на найближче майбутнє. З уваги на своє прізвище, широкі офіційні й особисті зв'язки Йонеско, як ніхто інший, міг успішно слідкувати не тільки за ходом нарад з'їзду, а й мати свої очі і вуха у засіданнях всіх спеціалізованих комісій, як рівнож брати участь у закулісових розмовах і таким чином успішно синтезувати хід усіх думок. Не з меншим успіхом міг він теж держати у постійному полі свого зору поставу всієї радянської делегації. І якщо його погляд у цій площині був зовсім чіткий при кінці нарад, недоставало йому все таки останнього мазка у великому полотні, що його він старанно підготовляв. Цим мазком стало для нього його інтерв'ю з міністром Фурцевою.

Після кількох питань французького співрозмовника Фурцева заявила, що питання Йонеско вже мають довгі бороди. Такою реплікою міністр радянської культури хотіла підкреслити, що подібні питання їй самій і її співтоваришам часто приходиться чути. І якщо раніше всіх тих, кому вони ставились, випроваджував з рівноваги сором напереміну з гнівом, то сьогодні вони стали настільки опанцирені, що такі питання їм не дошкулюють і вони спроможні на них відповідати немов автомати. Пропагандивний апарат Радянського Союзу вже встиг виготовити належні діалектичні засоби. Однак, хоч і треба признати величезні перспективні зусилля цього важливого сектора радянської держави з метою передбачити всі можливі питання капіталістичних журналістів - хто ж краще від нього знає всю правдиву дійсність Радянського Союзу у її внутрішньому аспекті, відносно якої і ставляться звичайно питання на пресконференціях - відповіді, що падають з уст опитуваних, найчастіше плиткі і примітивні. Нехай сам читач зробить належні висновки із понижчих цитат. З них пробивається характерне на теперішню пору радянське чиновництво і настанова політрука, а не міністра культури.

Йонеско: "Нам у Франції відомі деякі радянські письменники, як гострі критики: Данієль, Сінявський, Солженіцин, Мандельштам і ін. Я

хотів би знати, чи ці критики божевільні, бо ж багато з них знаходиться у психіатричних закладах?”

Фурцева: “Ви сам письменник, поет, і я не можу зрозуміти, як ви можете таке говорити. Треба не тільки певних знань, щоб не зійти на манівці, але слід також уважно прослідкувати твори письменників, про які говорите.”

Йонеско: “...їхні твори відомі у Франції...”

Фурцева: “Було б добре, щоб ви приїхали у Радянський Союз (Ежен Йонеско румунського походження - прим. І.К.) з метою побачити все власними очима. Недавно у нас побував, як турист, Андре Верде. Я з ним розмовляла і з цієї нагоди зробила йому окреме прийняття. Він оглядав Москву і Ленінград. Ми йому оплатили дорогу літаком до Волгограду, щоб він сам, власними очима, оглянув місцевості історичних боїв. Я не робитиму жодних коментарів з цього приводу. Попитайтеся у п. Верде. Слід основніше знати розвиток подій у нашій країні, а тоді напевно спокійніше можна буде перейти до розгляду різних явищ. Солженіцин живе і працює в нашій країні і тут він одержав нагороду Нобеля і купив собі два авта. Що він ще більше може собі вимагати?”

Ви згадували, що у вас є письменники, які свobodно критикують різні розв'язки суспільних питань у Франції. Ви можете робити, як собі бажаєте. Але наш народ свої осяги оплати дорогою ціною. Очевидно, що ми не проти критики і це - зовсім логічно. Адже ж тільки завдяки критичній дискусії і широкій виміні думок мислимий поступ і успішний розвиток суспільства. Це теза Леніна і - діалектичний закон (тут аплодисменти аж самі напрошуються - І.К.). Є однак домена, де легко можна перейти границю. Треба критикувати, але не можна допуститися до того, щоб критика гальмувала розвиток. Проте, часто приходять до того, що такого народного постуляту письменник не хоче шанувати і навіть прийняти його до свого відома. Виходить тоді таке, що погляди народу на явища і події є зовсім інші від поглядів письменника. Письменник, і культурний діяч взагалі, не може являтися часткою суспільства та рівночасно уважати себе свobodним і незалежним” - закінчила товариш міністр.

Хоч і характерне, але все таки це тільки маленька частинка того всього, про що говорилося у згаданій авдиції. Оскільки Йонеско постійно і вмiло держав Фурцеву “на слизькому”, настільки ця остання зручно орудувала арсеналом засобів радянської політграти. І повчальна сторона цього інтерв'ю для слухача саме у підкресленій нещирості радянського бюрократа, у його цинічній настанові до всього і до всіх, хто своїм ставленням не покривається з його думкою, хто не погоджується з мертвечиною, але шукає шляхів для виходу із глухого кута. Репліки товариша міністра на деякі зауваги французького письменника межували подекуди з тупоголівством невігласа в соціологічній та культурній проблематиці.

Чітко і недвозначно Фурцева виявила повну заскоружливість своїх позицій. Мабуть, у жодній розмові з таким чи іншим політруком, це не зарисовувалось так чітко, як тепер. Адже, коли вона говорила в одному місці, що треба змагати всіми силами до того, щоб не витворити у суспільстві умов для ізоляції діячів культури, умов, в яких ці діячі творили б безпредметно, ось так мовляв "мистецтво для мистецтва", де вони проявляли б надмірний індивідуалізм, чи підбадьорювали хочби натяками до змін у суспільному житті - то це ж ніщо інше, як плювання Ленінові у вічі. І у такій самій мірі - і Марксові. Адже у діалектичному розпалі вона призабула, що ці два її кумири благословляли війну, як основну пружину історії. Адже ж не був це Толстой, Пастернак чи Солженіцин, хто проповідував війну. І не Діккенс, Золя чи Кльодель.

Радянському бюрократові ідеться, мабуть, про те, щоб письменника, поета та мистця за всяку ціну запрягти у ярмо політрука чи партійного активіста. А це ж ніщо інше, як чистої води експлуатація людини людиною, експлуатація діячів культури партійними чиновниками, - найправдивіша панщина, у якій намагаються господарити, бездарно, партійні кацики, а роля діячів культури зводиться тільки до передачі думок цих апаратчиків широким масам, до кольпортажі їхньої ідеології. Але не тієї ідеології, яка черпає своє начало у пульсуючій сучасності, в еволюційному житті суспільства. На таку ідеологію їхнім обмеженим умам не спроможтись. Вони вдоволяються і намагаються інших заставити жити тією, яка творилась у певній історичній епосі минулого століття, у його певних історичних обставинах. Сьогодні ж, щоб викоринити глибокі протиріччя у самому внутрішньому комуністичного табору адже не капіталістичне докільля Радянського Союзу створює труднощі на його шляху, а його, у першу чергу, таки власні, типові для нього і для поневолених ним народів внутрішні протиріччя. Місце такої назадняцької ідеології в музеях, а не в суспільствах 20 століття. Фурцева уважає, що мистець має бути не творцем, а тільки трансмісійним пасом. І в цьому мабуть одна з найбільших трагедій Радянського Союзу.

Які ж підсумки напрошуються у зацікавленого слухача після такого виступу радянського культур-міністра?

Поперше це те, що настанова радянських можновладців супроти діячів культури не злагіднюється ні на йоту і невідомо, чи колинебудь злагідниться. Це природа непридатної сучасним дням комуністичної ідеології, силою якої письменник у не-радянських країнах не тільки має право заперечувати і критикувати, але повинен рівночасно уважати критику і заперечування свого докільля за свій найсвятіший обов'язок. Він повинен стати у нього нероздільною часткою усєї його діяльності. Заклики до зламів існуючих систем усіма засобами, від заворушень включно до революцій вважаються тоді позитивними актами, а мистці - гідними репрезентатами своїх народів. Як тільки злам чи революція увінчалися успіхом, кожна критика нової системи якщо ця остання іде по

126 лінії настанови фурцевих - стає відразу негативним актом і карається як злочин. Іншими словами, комунізм може бути до певної міри революційний і уважатись позитивною системою тільки перед тим, як перейти до влади; прийшовши до влади, він стає назадницький і деспотичний. Він революційний у капіталістичних країнах і реакційний - у комуністичних. Доказувати цього не треба.

Подруге, талант і геній тільки тоді становлять мабуть дійсні духові вартості, йдучи за ходом думок Фурцевої - коли вони на службі партії. Всякі прояви високої духовости і творчого лету поза рамками цієї служби повинні натавровуватися, згідно з її соцреалістичними настановами, як реакційні. І передові публіцисти, критики, письменники і мистці у нашій батьківщині зазнають погромів не тому, що їхні твори друкуються у вільному світі, як це хочуть втовкмачити політруки західній публічній opinii, а тому, що вони непересічні індивідуальності і ще тому, що не під силу компартії запхати їх велич у гнилу коробку соцреалізму.

Потрете, чого ж треба Солженіцину? Він же має два авта!

Який цінний це був би здобуток, коли б законсервовану Фурцеву можна було поставити у якомусь видному музеї для майбутніх поколінь, як дивовижу 20-ого століття.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ ЗАСУДЖЕНИЙ НА ДЕВ'ЯТЬ

РОКІВ УВ'ЯЗНЕННЯ

Нью Йорк (Пресова служба ЗП УГВР). - Як відомо вже з попередніх повідомлень в українській пресі, в листопаді м. р. відбувся у Львові суд над поетом Ігорем Калинцем. За тодішніми інформаціями Калинця засудили на три або п'ять років ув'язнення і три роки заслання. Тепер наспіли вістки про те, що насправді Калинцеві присудили дев'ять років позбавлення волі і три роки заслання. Треба пригадати, що попередню, себто в липні м. р. дружина Калинця Ірина Стасів-Калинець була засуджена на шість

років ув'язнення і три роки заслання. Під час процесу утворилось драматичне становище, коли кількарічна дочка Калинців Дзвінка намагалася передати матері квіти, але, на доручення суддів і прокурора Боечка, охорона вирвала з рук дитини квіти і кинула їх на землю. Дзвінка перебуває під опікою рідні Калинців, подібно як і дворічний син Надії Світличної, що була заарештована ще в січні м. р. і досі перебуває у слідстві, та її чоловіка Данила Шумука, якого минулого року засудили на десять років в'язниці.

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У статті Д. Козія "Три аспекти самопізнання у Сковороди" в 12-ому ч. "Сучасности" за грудень 1972 замість "Радість - це *світ*" /стор. 72, рядок 10-ий знизу/ має бути "Радість - це *цвіт*"; замість "Молитва *слів*" /стор. 74, прим. 40/ треба "молитва *сліз*"; замість "Двоє в одному з одно в двох" /стор. 75, р. 10-ий знизу/ має бути "Двоє в одному *й* одно в двох"; замість "*гарний* плоти" /стор. 76, р. 3-ій згори/ треба "*марний* плоти"; після "Сад божественних пісень" /стор. 76, р. 2-ий знизу/ пропущено "пісня 11"; замість "непорушну *твердість* вічності" /стор. 76, р. 1-ий знизу/ має бути "непорушну *твердінь* вічності"; замість "*в тіні*" /стор. 77, р. 19-ий згори/ треба "*в тілі*".

У статті Р. Ільницького "Центральна Рада і більшовики восени 1917 р" у 10-ому числі "Сучасности" за жовтень 1972, на стор. 60-ій, 17-ий рядок знизу, текст треба читати так: "Не могли погодитися між собою *більшовики і меншовики*". /Надруковано: "меншовики і більшовики" і тому в другій частині речення характеристика, яка стосується більшовиків, припала меншовикам і, навпаки, оцінку більшовиків перенесено на меншовиків./

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Богдан Бойчук*. Подорож по коханнях.
- 7 *Марта Тарнавська*. Самотнє місце під сонцем.
- 15 *Ірина Макарик*. Із нових поезій.
- 18 *Семен Погорілий*. Символи у Сквороди.
- 25 *Микола Шлемкевич*. Вклоняючись добрій і заслуженій славі Володимира Блавацького.
- 31 *Володимир Попович*. Спогад про Софію Зарицьку.
- 43 *Ася Гумецька*. Кров'ю скам'янілого серця.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 48 *Іван Бакало*. Національна політика В. І. Леніна та перспективи її розвитку /III/

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 62 *Мирослав Прокоп*. В'єтнам, США та поневолені народи СРСР.
- 68 Українські славісти на Заході та питання українознавчих студій.
- 79 *Пантелеймон Ковалів*. Дві дискусійні назвознавчі форми в українській мові.
- 83 *Анонім*. Трактат про привабливості батога.
- 95 *Р.К.* Міжнародна хроніка

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 97 "Хроніка поточних подій" про арешти, суди і репресії на Україні.
- 104 Нідерляндські історики в обороні Мороза, Якіра й Амальрика.
- 108 Становище української меншости в Польщі.
- 116 Англійські інтелектуалісти в обороні діячів української культури.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 118 *А. Оленська-Петришин*. Відкритий лист В. Качуровському та Б. Бойчукові.
- 122 *Іван Кононенко*. З приводу однієї радіорозмови.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 127 Ігор Калинець засуджений на 9 років ув'язнення.

Адреси ваших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylo
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschlikon

Швеція: Kurylo Harbar
Box 82
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1973 рік

одно число: річно:

Австралія	0.90	9.— дол.
Австрія	26.—	260.— шил.
Англія	0.40	4.— фун.
Аргентина	1.80	18.— пез.
Бельгія	55.—	550.— бфр.
Бразилія	1.80	18.— н. круз.
Венесуеля	1.50	15.— ам. дол.
Голляндія	4.—	40.— гул.
Канада	1.50	15.— к. дол.
Німеччина	4.—	40.— нм
США	1.50	15.— ам. дол.
Франція	6.—	60.— ффр.
Швейцарія	4.80	48.— шфр.

Додаткові копії пересилання
нашого журналу легунською
поштою до Канади і США
становлять 8.— дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, готовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postcheckkonto: PSchA München

Книжкові новини у видавництві
«Сучасність»:

ЮРІЙ ЛАВРІНЕНКО

ЗРУБ І ПАРОСТИ

Книжка про українську літературу на батьківщині й в еміграції за останнє півстоліття. Формат — велика вісімка, 336 стор.
Ціна: 6 дол., 21 нім. марка або рівновартість в іншій валюті.

У видавництві «Сучасність» вийшла з друку
і надійшла в продаж книжка поезій

ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
ПЕРСТЕНЬ І ПОСОХ

Збірка, що містить три цикли — «Лютий», «Поле бою» і «Парастас», була підготована автором в останні роки його життя і появилася в цьому виданні у його укладі.

Ціна: 7,50 н. м., 2,50 дол. або рівновартість в іншій валюті.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

ПІДСУМОВУЮЧИ МОВЧАННЯ

Книжка поезій (96 стор.), заборонених в УРСР
і поширених самвидавом. Ілюстрації Р. Петрука.

Ціна: 10 н. м., або 3 дол. у картоні;
15 н. м., або 4.50 дол. у полотні (США і Канада); або рівновартість в іншій валюті.

З замовленнями звертатися до видавництва.